

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია
КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

საქართველოს ისტორიის წყაროები

I



საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები

შაჰ-თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან

სპარსული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა,
თარგმნა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო
კარლო ტაბატაძემ

მთავარი სარედაქციო კოლეგია

ზ. ალექსიძე, ვ. გაბაშვილი, ი. დოლიძე, რ. კიკნაძე (მთ. რედ. მოადგილე), გ. მელიქიშვილი, ე. მეტრეველი, ს. ყაუხჩიშვილი, შ. შიშიგური (მთავარი რედაქტორი), ე. ხოშტარია, ნ. ჯანაშია (მთ. რედ. მოადგილე).

სერიის რედაქტორი

ს. ყაუხჩიშვილი

ტომის რედაქტორი

რ. კიკნაძე

ГЛАВНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

З. Н. Алексидзе, В. Н. Габашвили, Н. С. Джанашиа (зам. главного редактора), Ш. В. Дзидзигури (главный редактор), И. С. Долидзе, С. Г. Каухчишвили, Р. К. Кикнадзе (зам. главного редактора), Г. А. Мелнишвили, Е. П. Метревели, Э. В. Хоштариа.

Редактор серии

С. Г. КАУХЧИШВИЛИ

Редактор тома

Р. К. КИКНАДЗЕ

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია

ზ. ალექსიძე, ა. ბარამიძე, ვ. ბერიძე, ვ. გაბაშვილი, თ. გამყრელიძე, კ. გრიგოლია, ი. დოლიძე, მ. დუმბაძე, რ. კიკნაძე, ქ. ლომთათიძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი (თავმჯდომარის მოადგილე), ე. მეტრეველი (თავმჯდომარის მოადგილე), ს. ყაუხჩიშვილი, შ. ძიძიგური (თავმჯდომარე), ა. სურგულაძე, მ. შანიძე, ნ. შოშიაშვილი, ე. ხოშტარია, ნ. ჯანაშია, ს. ჯიქია.
კომისიის მდივანი მ. აბაშიძე.

КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

З. Н. Алексидзе, А. Г. Барамидзе, В. В. Беридзе, В. Н. Габашвили, Т. В. Гамкрелидзе, К. Г. Григolia, Н. С. Джанашиа, С. С. Джикия, Ш. В. Дзидзигури (председатель), И. С. Долидзе, М. К. Думбадзе, С. Г. Каухчишвили, Р. К. Кикнадзе, К. В. Ломтатидзе, М. Д. Лордкипанидзе, Г. А. Меликишвили (зам. председателя), Е. П. Метривели (зам. председателя), А. Н. Сургуладзе, М. А. Шанидзе, Н. Ф. Шошнaшвили, Э. В. Хоштарна.

Секретарь комиссии М. Д. Абашидзе.

ეს ძეგლი ორიენტალისტურ ლიტერატურაში ცნობილია შაჰ-თამაზ I-ის „თეზქერეს“ სახელწოდებით. იგი შედგენილია XVI ს-ის 60-იან წლებში. მასში ასახულია ირან-ოსმალეთის ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლა და შეიცავს მდიდარ ფაქტობრივ მასალას საქართველოსა და მისი მომიჯნავე ქვეყნების ისტორიისათვის.

Этот памятник известен в ориенталистической литературе под названием «Тазкирэ» шаха Тахмаспа I. Он составлен в 60-х годах XVI века. В нем описана ирано-турецкая полувековая борьба и содержится богатый фактический материал по истории Грузии и сопредельных стран.

რამდენიმე სიტყვა ძეგლის შესახებ

XVI ს-ის სამოციან წლებში შედგენილი სპარსული თხზულება „სამოთხეში განსვენებული შაჰ-თაჰმასპის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან“, რომელიც ორიენტალისტურ ლიტერატურაში ცნობილია შაჰ-თამაზ I-ის „თეზქერეს“¹ სახელწოდებით, წარმოადგენს მწაშენელოვან წყაროს ამიერკავკასიის ქვეყნების ისტორიისათვის. მასში უპირატესად მოთხრობილია ირან-ოსმალეთის ურთიერთობის ანსახველი ამბები ამავე საუკუნის პირველ ნახევარში. ეს ურთიერთობა, როგორც ცნობილია, გამოიწვია გაუთავებელ ომებში ამიერკავკასიის დასაკუთრებისათვის. ძეგლში აღწერილია ამ ომების მსვლელობა და ამიერკავკასიის ქვეყნების (აზერბაიჯანის, სომხეთის, საქართველოს) დამოკიდებულება მეომარ მხარეებთან; აქვე მოცემულია სეფიანთა სახელმწიფოს შინაგანი ვითარების გამომხატველი საყურადღებო ფაქტები, დამოწმებულია საინტერესო ცნობები XVI ს-ის ირანისა და ამიერკავკასიის ქვეყნებისათვის დამახასიათებელი ფეოდალური ინსტიტუტების შესასწავლად².

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში არც ერთ სპარსულ საისტორიო წყაროზე ისეთი პაექრობა არ გამოთქმულა და იმდენი სხვადასხვა აზრი არ გამოთქმულა, როგორც

¹ „თეზქერე“ ქართულად ნიშნავს ბილეთს, ხელწერილს, ისტორიას და მე-მუარებს. მკვლევრები ძეგლის სათაურში ბოლო მნიშვნელობას გულისხმობენ.

² „თეზქერეს“ ცნობები აზერბაიჯანისა და სომხეთისათვის დამახასიათებელი ფეოდალური ინსტიტუტების შესწავლისათვის გამოყენებული აქვს პროფ. ი. პეტრუშევსკის (И. П. Петрушевский, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—начале XIX вв., Л., 1949). ცნობები საქართველოს შესახებ განხილულია კ. ტაბატაძის გამოკვლევებში: „Тазкирэ“ шаха Тахмаспа I как источник для истории народов Закавказья. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Тб., 1955; ამიერკავკასიის ქვეყნები და სეფიანთა სახელმწიფო „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, თბ., 1957, გვ. 297—334.

„თეზქერეს“ გარშემო. მკვლევრები განსხვავებულ აზრს გამოთქვამდნენ არა მარტო მისი შედგენის თარიღსა, არამედ თვითონ ძეგლის სათაურსა და რაობაზე.

ძეგლს პირველად ჯეროვანი ყურადღება გერმანელმა ორიენტალისტებმა მიაქციეს.

1883 წელს ფ. ტოიფელმა პირველმა გამოთქვა აზრი „თეზქერეს“ შესახებ და მას შაჰ-თამაზ I-ის მიერ შედგენილი „დღიური“ თუ „საგმირო საქმეები“ (Die Denkwürdigkeiten) უწოდა³. ტოიფელის აზრით, შაჰ-თამაზ I-ს განზრახული ჰქონია შეედგინა ირანსა და ოსმალეთს შორის XVI ს-ში წარმოებული ომების ისტორია. მისი დასკვნით, „თეზქერე“ შაჰ-თამაზის მიერ გამიზნული, ოღონდ დაუსრულებელი ნაშრომის ერთი ნაწილი იყო.

„თეზქერეს“ შაჰ-თამაზის „დღიური“ უწოდა აგრეთვე ირანელმა სწავლულმა მოჰამედ ჰასან-ხან მარაღელმა სანი ად-დოულემ, რომელმაც ძეგლი ლითოგრაფიულად გამოსცა თეირანში 1885 წელს. სანი ად-დოულემ „თეზქერეს“ სათაურად წაუმძღვარა شاه طهماسب اول صفوی — „შაჰ-თამაზ პირველ სეფიანის დღიური“⁴, რაც კარგად გამოხატავს მის თვალსაზრისს ძეგლის რაობის შესახებ.

აღნიშნული ძეგლის შესახებ მოსაზრება გამოთქვა აგრეთვე პ. ჰორნმა, რომელმაც გამოსცა „თეზქერეს“ სპარსული ტექსტი ვრცელი წინასიტყვაობით⁵. მანვე შემდგომ გერმანული თარგმანიც დაბეჭდა და მას, ფ. ტოიფელისა და სანი ად-დოულეს მსგავსად, შაჰ-თამაზ I-ის „დღიური“ ან „საგმირო საქმეები“ (Die Denkwürdigkeiten) უწოდა⁶.

პ. ჰორნის გამოცემაზე მკაცრი რეცენზია დაწერა და სრულიად ახალი თვალსაზრისი გამოთქვა რუსმა ორიენტალისტმა ვ. ჟუკოვსკიმ. მან მოიშველია პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცული ნუსხა, რომელიც დიდად განსხვავდებოდა ხელნაწერებისაგან, რომ-

³ F. Teufel, Schah Tahmasp und sein Denkwürdigkeiten, ZDMG, Bd. 7, 1893, გვ. 113—126.

⁴ Sani-ul-Daulah, Matla'ul-Shams, Tehran, 1888, II, გვ. 169—213.

⁵ P. Horn, Die Denkwürdigkeiten des Schah Tahmasp von Persien, ZDMG, Bd. 44, 1890, გვ. 563—649.

⁶ Die Denkwürdigkeiten Schah Tahmasp des Ersten von Persien, (1524—1576) aus dem originaltext Male übersetzt und mit Eräuterungen versehen von Paul Horn, Strasburg, 1891.

ლებსაც იყენებდნენ ფ. ტოიფელი და პ. ჰორნი და დამაჯერებლად დაასაბუთა, რომ ძეგლი შაჰ-თამაზის „დღიური“ ან „საგმირო საქმეების“ ჩამოთვლა კი არაა, ოსმალეთის სულთნის სულეიმან სჯულმდებლის (1520—1566) ელჩებთან გამართული საუბრის ჩანაწერი იყო⁷.

მოსალოდნელი იყო, რომ ვ. ჟუკოვსკის რეცენზიის შემდეგ დასავლეთ ევროპელი ორიენტალისტები აღარ გაიზიარებდნენ მცდარ შეხედულებებს ამ თხზულების შესახებ, მაგრამ, როგორც ი. პეტრუშევსკი შენიშნავს, „რუსული სააღმოსავლეთმცოდნეო გამოკვლევებისადმი წაყრუების ტენდენცია ზომაზე მეტად დამკვიდრდა დასავლეთის ორიენტალისტურ ლიტერატურაში. ვ. ჟუკოვსკის რეცენზია, ისე როგორც რუსი აღმოსავლეთმცოდნეების მრავალი სხვა ნაშრომი, განზრახ „შეუმჩნეველი“ დარჩათ დასავლეთ-ევროპელ ირანისტებს, რომლებიც ამ რეცენზიის გამოსვლის შემდეგაც ხსენებულ თხზულებას შაჰ-თამაზ I-ის დღიურად ან მემუარებად მიიჩნევდნენ“⁸. 1914 წ. ინგლისელმა ორიენტალისტმა პ. ბევერიჯმა „თეზქერეს“ შესახებ Asiatic Review-ის ფურცლებზე გამოქვეყნებულ წერილს შემდეგი სათაური წაუშმდგარა: „The memoirs of Shah Tahmasp I king of Persia from — 1524 to — 1576“⁹. ამ წერილის ავტორს ექვიც არ ეპარება, რომ „თეზქერე“ შაჰ-თამაზ I-ის მემუარებს წარმოადგენს, თუმცა ძეგლის შინაარსში იგი ვერ ხედავს მემუარებისათვის დამახასიათებელ რეალიებს. ამასთან, პ. ბევერიჯი ცდილობს პარალელი გაავლოს ინდოეთის დიდ მონღოლთა სახელმწიფოს დამაარსებელ ბაბურის ცნობილ მემუარებსა და შაჰ-თამაზ I-ის „თეზქერეს“ შორის. ამავე დროს ავტორი აღნიშნავს, რომ „თეზქერე“ საინტერესო და ძვირფასი წყაროა ირანის ისტორიისათვის¹⁰.

„თეზქერე“ შაჰ-თამაზ I-ის მემუარებად აღიარა მისი სპარსული ტექსტის ერთ-ერთმა გამომცემელმა დ. ფილოტმატე. წინასიტყვაობაში იგი აღნიშნავდა, რომ „ეს მემუარები მოსაწყენია, მაგ-

⁷ В. А. Жуковский, „Die Denkwürdigkeiten des Schah Tahmasp I“ ...herausgegeben von P. Ногн. (Рецензия). ЗВРАО. VI, 1892, стр. 381.

⁸ И. П. Петрушевский, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI — начале XIX вв., стр. 27.

⁹ H. Beveridge, The memoirs of Shah Tahmasp I, king of Persia, „Asiatic Review“. IV, London, 1914, გვ. 460—472.

¹⁰ იქვე, გვ. 460.

რამ, მიუხედავად ამისა, მოკლებული არ არის ფილოლოგიურ ინტერესს¹¹.

უცხოელ მკვლევართაგან შაჰ-თამაზ I-ის „თეზქერეს“ უკანაჟკნელად შეეხო გერმანელი ორიენტალისტი ვ. ჰინცი¹². განსხვავებით სხვა ორიენტალისტებისაგან, იგი აღნიშნავს, რომ „თეზქერე“ წარმოადგენს შაჰის მიერ ოსმალთა ელჩებთან წარმოებული საუბრის ჩანაწერს, რომელსაც შაჰმა შემდეგში წაუმძღვარა ვრცელი წინასიტყვაობა. ვ. ჰინცის აზრით, შაჰ-თამაზს მოგვიანებით უნდა გადაემუშაებინა თავისი ხელნაწერები და მისთვის მემუარების სახე მიეცა, მაგრამ როდის მომხდარა ეს, ამის თქმა ვ. ჰინცი უძნელდება.

აღსანიშნავია, რომ ვ. ჰინცი ხელთ ჰქონია ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცული „თეზქერეს“ ზელნაწერიც. იმ განსხვავებებს, რომლებიც არსებობს ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ნუსხასა და სხვა ნუსხებს შორის ვ. ჰინცი იმით ხსნის, რომ შაჰ-თამაზი დროდადრო უბრუნდებოდა თავის ნაწარმოებს და ცვლილებები შეჰქონდა მასში.

ზემოთ მოხსენიებული როგორც უცხოელი, ისე რუსი მკვლევრებისათვის უცნობი დარჩა „თეზქერეს“ ის ნუსხა, რომელიც ინახება თბილისში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში¹³. აღნიშნული ნუსხა შედგება 13 გვერდისაგან. იგი ისქანდერ მუნშის თხზულება „თარიხე ალამარაჲე აბასისთან“ ერთად ჩასმულია მუყაოს ყდაში, შესრულებულია წვრილი, მოხდენილი ნასთალიკით. მთელი ტექსტი, როგორც შესავალ, ისე თხრობით ნაწილში, ძირითადად სიტყვასიტყვით ემთხვევა ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცული ზელნაწერის ტექსტს, რაც საშუალებას იძლევა გაიმართოს და შეივსოს მისი ნაკლები და შერყენილი ადგილები¹⁴.

საინტერესოა, რომ „თეზქერეს“ თბილისურ ნუსხას წამძღვა-

¹¹ Bibliotheca Indica. A collection of oriental works published by the Asiatic society of Bengal, New series, N 1313. Memoirs of Shah Tahmasp Edited by D. C. Phillot, Calcutta, 1912, გვ. 3; ამ ძეგლის სხვა ნუსხებისა და გამოცემის შესახებ იხ. Ч. А. Стори. Персидская литература. Библиографический обзор, переработан и дополнен Ю. Брегель. II, М., 1972, стр. 857—758.

¹² W. Hinz, Zur Frage des Denkwürdigkeiten des Shah Tahmasp I von Persien, ZDMG, Bd. 88, 1944.

¹³ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი PK 12/46.

¹⁴ ძეგლის ამ ნუსხის შესახებ უფრო დავერილებით იხ. კ. ტაბატაძე, შაჰ-

რებული აქვს თითქმის ისეთივე სათაური, როგორიც ვარაუდით გაუკეთა ბ. დორნმა ლენინგრადულ ნუსხას და რის სისწორესა და შინაარსთან სრულ შესატყვისობას თავგამოდებით იცავდა ვ. ქუკოცკი გერმანელ ორიენტალისტებთან პაექრობისას. დორნმა „თეზქერეს“ ლენინგრადის უსათაურო ნუსხას თავის კატალოგში უწოდა — *يياص مكاله شاه طهماسب با ايلچيان* („შაჰ-თაჰ-მასბსა და ელჩებს შორის გამართული საუბრის ოქმი“) ¹⁵, ჩვენი ხელნაწერებისათვის კი უცნობ გადამწერს უწოდებია — *مكاله نواب* „სამოთხეში განსვენებული დიდებული შაჰ-თაჰმასბის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან“ ¹⁶. სათაურს მოსდევს ზუსტად ისეთივე შესავალი, როგორიც აქვს ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერს, ხოლო შესავალს — ცნობილი ხუთი თხრობა, რომლებიც აგრეთვე თითქმის სიტყვასიტყვით გასდევს ლენინგრადული ნუსხის ტექსტს.

აღნიშნული სათაურის მართებულობა დამოწმებულია ძველის შესავალშიც, როდესაც შაჰ-თაჰმაზი საუბრის დაწყების წინ უხსნიას ოსმალთა ელჩებს საუბრის მიზანდასახულობას. იქვეა ცნობა იმის შესახებ, თუ როდის უნდა გამართულიყო ეს საუბარი. შესავლის შემდგენელი გვაუწყებს, რომ შაჰ-თაჰმაზმა თავისი სახელოვანი წინაპრების მსგავსად მოქცევა ინება და დიდებული ზონთქრის მოციქულებთან და ელჩებთან, რომლებიც შაჰის კარზე თავშეფა-

თამაზ I-ის „თეზქერეს“ თბილისური ნუსხა, „აღმოსავლური კრებული“, I, თბ., 1960, გვ. 169—182.

¹⁵ B. Dorn, Catalogue des manuscrits et xilographes orientaux de la Bibliotheque Pubique de St. — Peterbourg, SPb., 1852, № 303; ხელნაწერი დათარიღებულია 1010 (1602) წლით. იგი ჩამოტანილია სეფიანთა არღებლის ბიბლიოთეკიდან და 202 წლით უფრო ძველია, ვიდრე დათარიღებული ხელნაწერები, რომლებიც ხელთა ჰქონდა პ. პორნს. ეს ნუსხა შეიცავს 142 გვერდს, შესრულებულია კარგად დამუშავებული ნასთალიყით და ადვილად იკითხება. სამწუხაროდ, ხელნაწერი ძლიერაა შერყენილი და ხშირად მთელი გვერდების წაქითხვაც კი ძნელდება.

¹⁶ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ახლახან გამოცემულ არაბულ, თურქულ და სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგში (იხ. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულ, თურქულ და სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგი, შეადგინეს ც. აბულაძემ, რ. გვარამიამ, მ. მამაცაშვილმა, თბ., 1969, გვ. 65) თხზულების სათაურად მითითებულია — *شاه طهماسب با ايلچيان روم* ხოლო მის ავტორად დასახელებულია *نواب جنت مكالی* (sic.), რაც აშკარა გაუგებრობაა.

რებული ხონტქრის ვაჟიშვილის სულთან ბაიაზეთისა და მისი ოთხი შვილის სათხოვრად მოვიდნენ, საუბარი ინებაო. ამას გარდა, შაჰი იქვე აცხადებს, შაჰ-ისმაილის გარდაცვალებისა და ჩემი ტახტზე ასვლის შემდეგ 39 წელი გავიდაო. შაჰ-ისმაილი გარდაიცვალა 930 წლის რაჯაბის 19-ს (1524 წლის 24 მაისს) და მაშინვე ავიდა ტახტზე. შაჰ-თამაზ I, ე. ი. აღნიშნული საუბრის მომენტისათვის ჰიჯრის 969 წელი უნდა მდგარიყო¹⁷, რაც ჩვენი წელთაღრიცხვის 1561/2 წელს შეესაბამებოდა. „თეზქერე“ ამ საუბრის თემა და რიცხვს არ ასახელებს, მაგრამ, სამაგიეროდ, ამ ამბების თანადამხდური ისტორიკოსი ჰასან რუმლუ შაჰ-თამაზის კარზე ოსმალთა ელჩების მოსვლას და მათთვის უფლისწულ ბაიაზეთისა და მისი ოთხი შვილის გადაცემას 969 წლის ზულ-ყადას 21 რიცხვით (1562 წ. 24 ივლისი) ათარიღებს¹⁸. მაშინვე უნდა მომხდარიყო საუბრის ლიტერატურული გაფორმებაც; საქმე ისაა, რომ შაჰ-თამაზმა 1563 წელს ამ ძეგლს ერთი ნუსხა, სხვა საჩუქრებთან ერთად, ალი ადილ-შაჰს გაუგზავნა ინდოეთში ხორშაჰ იბნ-ყოზად ალ-ჰოსეინის ხელით და შემდგომ ამ უკანასკნელმა გამოიყენა როგორც წყარო თავისი თხზულებისათვის: — تاريخ ايلچى نظام شاه — (ნეზამ-შაჰის ელჩის ისტორია¹⁹).

ძეგლის წინამდებარე გამოცემა ემყარება „თეზქერეს“ თბილისური ნუსხის ტექსტს, რომელსაც ვაქვეყნებთ ქართულ თარგმანთან ერთად. ვფიქრობთ, იგი უფრო სხელმისაწვდომი გახდება, როგორც საკითხით დაინტერესებული სპეციალისტებისათვის, ისე ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის.

¹⁷ 969 წელია დამოწმებული ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცულ „თეზქერეს“ ნუსხის შესავალშიც (დორნის კატალოგი, № 302, გვ. 3).

¹⁸ A chronicle of the early Safawis being the Ahsanu-t-tawarikh of Hasan-i Rumlu, ed. by C. N. Seddon, Baroda, 1931, გვ. 417; ოსმალეთის სულთნის ელჩების ყოფნას შაჰ-თამაზ I-ის კარზე 1562 წელს, რომლებიც ოსმალეთიდან გაქცეული უფლისწული ბაიაზეთის გაცემას მოითხოვდნენ, ადასტურებენ სხვა სპარსული წყაროებიც (ისქანდერ მუნშის „თარიხე ალამარაჲე აბასი“, შარაფ-ხან ბითლისის „შარაფ-ნამე“ და სხვ.) ამ ელჩების ჩამოსვლას შაჰ-თამაზის კარზე პირადად შეესწრო ევროპელი მოგზაური ჟენკინსონი, რომელიც საგანგებოდ აღწერს ბაიაზეთისა და მისი ოთხი ვაჟის გადაცემისა და დასჯის ცერემონიას (Известия англичан о России во второй половине XVI в., Путешествие Антона Дженкинсона в Персию, Чтения ОИДР, III, Москва, 1884).

¹⁹ И. П. Петрушевский, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI — начале XIX вв., стр. 26.

შპს-თაჰმასხის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან*

(ქართული თარგმანი).

სახელითა ღვთისათა მოწყალისა და შემწუნარებელისა, მისი უწმინდესობა ქვეყნიერების განუყოფელი მეუფისა და ღირსეული მპყრობელის¹ უსაზღვრო ქებისა და, მოციქულთა წინამძღოლის, მოციქულთაგან უკანასკნელის, ორივე ქვეყნის მეუფის მოციქულისა² და უბიწო იმამებისა³ და მათი უმწიკლო და უცოდველი ნაშიერის, განსაკუთრებით მართლმორწმუნეთა ამირის, ღვთისმოსავთა წინამძღოლის, სარწმუნოების ღომისა და მუსლიმანთა ბელადის⁴, კურთხევანი ალაჰისა და მშვიდობა მათ, თაყვანისცემის შემდეგ გაუწყებთ, რომ მისი უწმინდესობა ყოვლად ღიღებული და უმჭევრმეტყველესი ღმერთი კეთილშობილსა და ღიღებულ ყურანში ბრძანებს: „მოუწოდე ხალხს შენი მეუფის პატივისცემისაკენ სიბრძნისა და რჩევის მეშვეობით და ესაუბრე მათ ყველაზე საუკეთესო გზით“ — ე. ი. ჰოი, მუჰამედ, მოუწოდე ხალხს თავისი შემოქმედის აღიარებისა და თაყვანისცემისაკენ, ჭეშმარიტებისა და უეჭველობის, რჩევისა და დარიგების, პაექრობისა და გამორჩევის ყველაზე საუკეთესო გზით. დაე, ყველა უწყოდეს, რომ ყოვლისშემძლე და უზენაესმა ღმერთმა ამ კეთილშობილ აიაში⁵ თავის მოციქულს უბრძანა და დააკისრა, რომ შარიათს⁶ დადგენილებათა ქადაგების დროს ყველასათვის, ღიღებულთა თუ მდაბიოთათვის, ამ სამიდან ერთ-ერთი წესით იხელმძღვანელოს: პირველი ის, რომ ეჭვმიუტანელი წანამძღვრებით და უდავო დამამტკიცებელი საბუთებით განზრახვის აღსრულებისაკენ ისწრაფეოდეს; მეორე ის, რომ კეთილგანმანწყობელი შეგონებით და დამაჯერებელი წანამძღვრებით ჭეშმარიტებას ნათელს ხდიდეს. მესამე ის,

* თხზულების სრული სათაურია „სამოთხეში განსვენებული ღიღებული შპს-თაჰმასხის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან“.

რომ უდავო და საყოველთაოდ ცნობილი წანამძღვრებით დავის საგანი დაასაბუთოს. ამიტომ მისმა უდიდებულესობამ, თავის სურვილ-აღსრულებულმა, ნეტარმა და კეთილშობილმა მაღალადგილოვანმა ნაიბმა⁷, დაე მარადიული ჰყოს ღმერთმა მეფობა მისი, თავისი სახელოვანი წინაპრის მსგავსად მოქცევა ინება და ღიღებული ზონთქრის⁸ მოციქულებთან და ელჩებთან, რომლებიც 969 წ.⁹ მოვიდნენ სურვილ-აღსრულებული ნაიბის კარზე თავშეფარებული ზონთქრის ვაჟიშვილის სულთან ბაიაზეთისა¹⁰ და მისი ოთხი შვილის სათხოვრად, ზემოთ ხსენებული სამი წესს დაცვით, საუბარი ინება. ამ წარმტაცი გამოთქმებითა და სიმართლის გზაზე სახელმძღვანელო, შთაბეჭდილების მომხდენი სიტყვებით ისაუბრეს და თქვეს: — „ღიღებული ზონთქრისათვის ელჩი მრავალჯერ გამიგზავნია და ბევრი რამ დამიბარებია, მაგრამ ღიღებული ზონთქრის ეგზომი სიზვიადე და სიანჩხლე ელჩთა გულს ისეთ შიშსა გვრის, რომ მათ ჩვენი დანაბარები კი არა თავიანთი თავიც ავიწყლებათ. მე კი მას შემდეგ, რაც ღიღებულმა ხაყანმა¹¹ სამუდამო საცხოვრებელში გადასახლება ინება და სახელმწიფოს ტახტი მე დამიტოვა, რის შემდეგაც 39 წელია¹², სულ იმას ენატრობდი, რომ ღიღებული ზონთქრის ხალხიდან მოსულიყო ვინმე, რათა მისთვის ეს ამბები მომეთხრო. ღიღება ალაჰს, რომ ღიღებული ზონთქრის ორასი ღოლამისა¹³ და საკუთარი ხალხიდან სამასი კაფის თანხლებით ორი საპატიო კაცი მოსულხართ, რომლებიც ამ ამბებს მოისმენთ და მერე ღიღებულ ზონთქარს ეტყვიან. თქვენ თუ არ ეტყვიან, ამ ხალხიდან რასაკვირველია ერთი ვინმე მაინც ეტყვის. თუ ღიღებული ზონთქრისათვის თქმას ვერ შეძლებთ, მაშინ ფაშებსა და თქვენს მახლობლებს მაინც ეტყვიან, ვინაშე ღიღებული ზონთქრის ყურამდეც კი მიაღწიოს. ზოლო თუ კი ამ ამბებს ჩაიწერენ, ერთი საუბრის წიგნი გამოვა. ხსენებული ამბავი ზუთი ნაწილისაგან შედგება“.

თავი პირველი

ულამას ამბავია: იგი, მისი უდიდებულესობა, ზაყანის [შაჰ-ისმაილის] დროს ერთი უმწეო იასაული¹⁴ იყო, მერე ეშიკალასობა¹⁵ მიიღო, ბოლოს ამირის ღირსებას მიაღწია და აზერბაიჯანის ამირთა-ამირი¹⁶ გახდა. ჩვენ რომ ზორასნისაკენ¹⁷ გავილაშქრეთ¹⁸, გადაწყდა, რომ ულამა თავისი ხალხიდან 300 კაცს ჩვენ გვაახლებდა და თვითონ აზერბაიჯანში იქნებოდა; ჩვენ რომ ესფაჰანს¹⁹ ჩავედით, ზოლო სამ-ქირზა²⁰ და ჰოსეინ-ხანი კი საბზეარში²¹ იყვნენ, ულამა თაბრიზს მივიდა, ტარულას²² შეპყრობა განიზრახა, თაბრიზში დატოვებულ შაჰის ბედაურებს დაეპატრონა და მისი მხევალი ქალები²³ ოქრომკედით მქარგველებს ხელობის სასწავლებლად რომ ჰყავდათ მიბარებული, მოიტაცა და თავის მოლაზემებს²⁴ დაურიგა, შაჰის კაზმული კარავი თავისთვის დიდგა და თაბრიზში დატოვებული ურდოს²⁵ ქონება გაძარცვა. ეს საქმეები რომ ჩაიდინა და ურდოსადმი ულამას მოაზრობების ამბავი შევიტყვეთ, სასწრაფოდ, მის შესაპყრობლად გავილაშქრეთ, მაგრამ იგი ვანისაკენ²⁶ გაიქცა. ამირები უკან გაედევნენ მაგრამ ვერ მისწვდნენ და მოტრიალდნენ. მან კი ვანი გადაიარა და ოსმალეთს მიაშურა.

ულამა გაიძვერა და ბოროტი კაცი იყო და მოციქულებსა და იმამებს გარდა, კურთხევანი ალაჰისა და მშვიდობა ყველა მათ, ყველას აცდუნებდა. ამბობდნენ, იბრაჰიმ-ფაშას²⁷ ისე დამეგობრებია, რომ ულამას თურმე თავის გულის სატიკივარსაც კი უმხელდა — სულთან მუსტაფასაგან²⁸ მეტად დაშინებული ვარო. ულამას უთქვამს, „აღმოსავლეთის ქვეყანა²⁹ [ჯარისაგან] ცარიელია, ზოლო ყიზილბაშ³⁰ ამირათა უმეტესობა მე მემხრობაო. თუ იმ მხარეს ვაილაშქრებთ, მე თავდები ვიქნები, რომ იმ ქვეყანას დავიმორჩილებო. შენ აზერბაიჯანის, ერაყის, ზორასნისა და ფარსის³¹ ქვეყნებში იმეფებ და ყოველწლივ ზონთქრისათვის ფეშქაშს³² გაგზავნი ხოლმე.

ახლა კი ბითლისი³³ მე მომეცით, რათა დაეწინაურდე და ჩემს მომხრე ხალხს მოველაპარაკო, თქვენ კი უკან გამომყევით“.

რაკი დიდებული ზონთქარი იბრაჰიმ-ფაშას სიტყვას არ გადაუხვევდა და, მის ერთ ნათქვამს თუ არ დაუჯერებდა, მეორეს უთუოდ მიიღებდა ხოლმე, ამიტომ იბრაჰიმ-ფაშას რჩევითა და ულამას სიტყვით მოტყუებულმა ბითლისი მას [ულამას] მისცა, ლაშქარი გამოაყოლა და შარაფ-ბეგზე³⁴ გამოუშვა. შარაფ-ბეგი გამოიქცა და ჩვენთან მოვიდა.

ულამას რომ ლაშქარი მისცეს და გამოგზავნეს, მაშინ ჩვენი ელჩის მეჰმანდარი³⁵ ჰაფელ-ბეგი დიდებულ ზონთქარს ახლდა. მისუხედავად იმისა, რომ ზონთქარი ფრანგეთისაკენ³⁶ მიემგზავრებოდა და უკვე სამი მანზილი³⁷ ჰქონდათ გავლილი, ჰაფელ-ბეგი დაითხოვეს, აქეთ გამოგზავნეს და მოიწერეს: შარაფ-ბეგი შეიპყარით და გამოგიგზავნეთო. ამირებმა თქვეს: „დიდებული ზონთქარი ჩვენდამი სიკეთითა და წყალობით რომ ყოფილიყო განწყობილი, მაშინ ულამას ოლქას³⁸ [სადმე] იქითა მხარეში მისცემდა და ბითლისში ჩვენს პირისპირ არ გამოგზავნიდა, რადგან ჩვენი მოხელის განდიდებასა და ჩვენს პირისპირ დაყენებას მტრობის სუნი ასდის“. მიზანშეწონილად მიიჩნიეს, რომ კვლავ ელჩი გაეგზავნათ და შეეტყოთ, დიდებული ზონთქარი [მათ მიმართ] სასიკეთოდ იყო განწყობილი თუ არა. ჰოსეინ-ხანმა, მენთეშა-სულთანმა და აბდლაჰ-ხანმა ილაღდი-აღა ჰაჯილუ, რომელიც ჯერ დურუქ სულთანის ვეჟილი³⁹ იყო და შემდეგ ისამილ-მირზას⁴⁰ ლალა⁴¹ გახდა, [ზონთქართან] გაგზავნეს და მოიწერეს: „ულამა ჩვენგან გამოიქცა და თქვენთან მოვიდა. შარაფ-ბეგი კი თქვენგან გამოიქცა და ჩვენთან მოვიდა. თქვენ ულამა დაგვიბრუნეთ და ჩვენ შარაფ-ბეგს გამოგიგზავნით, თორემ ულამასა და შარაფ-ბეგის მიზეზით მუსლიმან ხელმწიფეებს შორის უთანხმოება რატომ უნდა მოხდეს“. მათ იუარეს და პასუხად მოგვეწერეს: „ულამამ რაკი ჩვენთან თავშესაფარი ჰპოვა, [ახლა] მისი გაცემა შეუძლებელია. თქვენ შარაფ-ბეგი დაგვიბრუნეთ და ამიერიდან, თუ თქვენი მხრიდან სვენთან მოვა ვინმე, ჩვენც დაგვიბრუნებთ“. აშკარა შეიქმნა, რომ დიდებული ზონთქარი ჩვენდამი სასიკეთოდ არ იყო განწყობილი, ბოლოს ან თვითონ დაგვესხმოდა თავს ან ლაშქარს შემოგვისევდა. მენთეშა-სულთანმა თქვა: „საჭირო არ არის ოსმალებს შევებრძოლოთ, ჩვენ არჭეშის⁴² სანახებში თუ წავალთ, ისინი უკან გაბრუნდებიან“. მის რჩევას დავყევით და არჭეშს გავემართეთ. ზოის⁴³ ყარანყოლარეს სანახებს რომ მივატანეთ, ბითლისის ციხიდან დალუ იაღვარ რუჟექი⁴⁴ წამოგვეწია და ამბავი მოიტანა: „ფილ-ფაშამ⁴⁵ ზარბაზნები დაჰყარა

და გაიქცა“. მას შემდეგ ამირებთან, იუზბაშიებთან⁴⁶, ყორჩიებთან⁴⁷ და სხვა დანარჩენ ხალხთან ბჭობა გაემართეთ. ზოგიერთმა თქვა, „დიდებული ზონთქარი ევროპასაა წასული და საჭიროა მის ოლქებს შევესიოთო. ფილ-ფაშა რომ გაიქცა, ღიარბაქირს⁴⁸ ჩავა, ჩვენ სივასს⁴⁹ წავიდეთ, რათა იქაური ხალხის უმეტესობა ძარცვა-რბევის განზრახვით ჩვენ გარშემო შემოიკრიბოს, იმ მიდამოს რომ დავარბევთ, მარალაში⁵⁰ დაედგეთ და ლაშქარი შევივსოთ. როგორც კი დიდებული ზონთქარი სტამბოლს დაბრუნდება, იქაურობა მთლად გადავწვათ და გავაპარტახოთ. ვინც ჩვენ წამოგვეყვება, ავყაროთ და თან წამოვიყვანოთ, ვინც არ წამოგვეყვება, დავარბიოთ და მუსრი გავავლოთ. ვიდრე ზონთქარი ჩორუმის ამასიაში⁵¹ მოვა, მანამ ღიარბაქირში ვიდგეთ, მერე კი ღიარბაქირიც დაწვათ, დავარბიოთ და ბაღდადს ჩავიდეთ, მოსულის⁵² წყალი გადავლახოთ და ზამთრისათვის ბაღდადის მიდამოებში ვიყიშლავოთ. გაზაფხულზე დიდებული ზონთქარი თუ თავს დაგვესხა, ჩვენ შაჰრეზურის⁵³ გზით თაბრიზს ჩავიდეთ. ზონთქარი თუ თაბრიზისაკენ წამოვა, ჩვენ ღიარბაქირიდან სივასს წავიდეთ“. ეუპასუხე: „დიდებული ზონთქარი რაკი ურწმუნოთა წინააღმდეგ საღვთო ომის⁵⁴ საწარმოებლად ევროპასაა წასული, არ შეგუფერის, რომ ჩვენ მის სამფლობელოებს შევესიოთ, რადგან, ზონთქარი ჩემი ძმისა და შვილის მკვლეელიც რომ იყოს, როდესაც საღვთო ომის საწარმოებლადაა წასული, მე მის სამფლობელოებს არ შევესევი და სარწმუნოებას ქვეყანაზე არ გავყიდო“. [მაშინ] ზოგიერთმა იკითხა: „ზონთქარი რომ თვითონ დაგვესხას თავს, მერე როგორღა იქნება?“ მენტეშა-სულთანს ხელში ერთი ვაშლი ეჭირა, ჰაერში გასტყორცნა და თქვა: „ვიდრე ძირს დაეცემოდეს ვაშლი, ათასნაირ მდგომარეობას მიიღებს. ისა სჯობს, რომ ჩვენს სამფლობელოებში წავიდეთ და ვიყიშლავოთ. გაზაფხულზე დიდებული ზონთქარი თუ მოვა, გამოვბრუნდეთ და ჩუხურ-საადის⁵⁵ გზით თაბრიზს ჩავიდეთ“.

ამასობაში ამბავი მოვიდა, რომ უბეიდ ოზბეგი⁵⁶ პერატს⁵⁷ შემოსდგომოდა. იგი უაღრესად უღმობელი კაცი იყო და მუსლიმანსა და ურწმუნოს არ არჩევდა. ერთხელ მისთვის ერთი სეიდი⁵⁸ მიუყვანიათ დასასჯელად. ჯამაათი გამოსარჩლებია, ეს კაცი სეიდი [და ნუ დასჯით]; პასუხად უთქვამს — სწორედ იმის გამო დავსჯი, რომ სეიდიყო. სხვა დროს, თურმე, მის მეჯლისში ამბობდნენ: ვისაც მისი უწმინდესობა მართლმორწმუნეთა ამირის მიმართ⁵⁹, — კურთხევა და მშვიდობა მას, — გულში თუნდაც იოტისოდენა ზიზღი არ აქვს, ის მუსლიმანი არ არისო. იმ ურჯულოს ხელში ნარინჯი სჭერია, უთქვამს:

— დიდება ალაჰს, რომ მე გულში ალის მიმართ ამ ნარინჯის ოდენა ზიზღი მაქვსო.

იმ დროს ბაჰრამ-მირზა⁶⁰ ჰერათში იყო. მისი კაცი მოვიდა და არაა მოიტანა — ჰერათელთა საქმე იქამდე მივიდა, რომ ძაღლისა და კატის ზორცსა ჭამენო. მაშინვე ზორასნისაკენ გავილაშქრეთ. ურჯულს უბეიღმა ჩვენი გალაშქრების ამბავი, რომ შეიტყო, გაიტყა. იმ წელს გამოზამთრებამ ჰერათში მოგვიწია. ამირები და ლაშქარი გარშემო დაეზიზნეთ, რომ ყიშლაღად დამდგარიყვნენ.

ამასობაში ამბავი მოვიდა, რომ ულამა თავს დაესხა შარაფ-ბეგს, სარაჯა-სულთანს და სხვა ამირებს, რომლებიც მისი მომხრეები იყვნენ. მათ შორის ომი მოხდა და შარაფ-ხანი ომში მოიკლაო. ჩვენ ამ ამბავს ყურადღება არ მივაქციეთ, ჰერათში ვიყიშლაღეთ და ეთქვით: ულამას [თავისი] საქმე გაუკეთებია და დიებული ზონთქარი ჩვენ თავს აღარ დაგვესხმის. ახლა ყიშლაღად ვიდგეთ და [ენახოთ შემდეგში] ღმერთი რას ინებებს.

გაზაფხულზე ალყასი⁶¹ ამირთა ერთი წყების თანხლებით მერვს⁶² გავგზავნეთ, მენთეშა-სულთანი, ჰოსეინ-ხანი, ამირბეგ რუმელუ⁶³ და ყორჩთა ერთი ნაწილი — ღარჯესტანს⁶⁴, თვითონ კი წმინდა მეშჰედის⁶⁵ მოსალოცავად წავედი. მათ ღარჯესტანი დალაშქრეს და ჰერათში მოვიდნენ, მეც მოვილოცე და ჰერათს დაებრუნდი. ერთი თვე ქალაქ ჰერათში ვიდექით და ზილჰაჯის⁶⁶ თერთმეტს ჰერათიდან გამოვედით, რათა ორმოცი დღე იალაღზე დავმდგარიყავით, შევკრებილიყავით და ლაშქრის თავმოყრის შემდეგ ბალხზე⁶⁷ გაგველაშქრა. ჰერათიდან რომ გამოვედით, მეორე დღეს ციებ-ცხელება დამემართა და რამდენიმე დღეს აჟად ვიყავი. შემთხვევით ზილჰაჯის თოთხმეტს, ღამით, დივანხანაში⁶⁸ დამძინებოდა. სიზმარში მისი უწმინდესობა მართლმორწმუნეთა ამირი [ალი] ენახე, — კურთხევა და მშვიდობა მას, — თითქოს ყაზვინში⁶⁹, რომელიც იმ დროს დედაქალაქი იყო, ზეინალ-ხანის სახლში დასახლებულიყო. უკან მის უწმინდესობას ორი, დაახლოებით ოცდახუთი წლის, შავწვერულვაშიანი ყმაწვილი ამოსდგომოდა. მე მის უწმინდესობას თაყვანი ვეცი, მუხლი მოვიყარე და ვკითხე: „მდინარის⁷⁰ გაღმა მხარეს მივედივარ, ჩემსა და ოზბეგს⁷¹ შორის ომი მოხდება თუ არა“? მისმა უწმინდესობამ ბრძანა: „ჯერ ომს რომელი შენი საქმე გადაუჭრია, რომ კვლავაც გადაჭრას“? კვლავ ვკითხე: „ჰოი, მართლმორწმუნეთა ამირო, მდინარის გაღმა ჩვენი მდგომარეობა როგორ იქნება“? ბრძანა: „მდინარის გაღმა არაფერი [სახარბიელო] არ არის, რაც კი საჭიროა, ყველაფერი გამოღმაა“. ეს კითხვა ორჯერ-სამჯერ გავუმეორე და მისი უწმინდესობა

იმავე პასუხს ბრძანებდა. ამის შემდეგ მისმა უწმინდესობამ სამი რამ მიბრძანა: ერთი — მდინარე ალღამი⁷² არ დაივიწყო; მეორე — აღმათქვი, რომ სამარყანდის დაპყრობის მაგიერად მისი უწმინდესობა იმამ-რეზას⁷³ მსგავს გუმბათს დამიდგამ, კურთხევა ალაჰისა და მშვიდობა მას. მესამე: — ფათჰი-ბეგს უპატრონე, რომელიც მისი უდიდებულესობა შაჰის⁷⁴ ფარეანაჩი⁷⁵ იყო და ბოლოს აბჰარის⁷⁶ წმინდა ზღურბლის მოთავალი⁷⁷ რომ გავხადეთო.

ამის შემდეგ ძილისაგან გამოვფხიზლდი და, რადგან ჩვენი რწმენა არის, რომ ვინაც მოციქულს და უცოდველ იმამებს, — კურთხევა ალაჰისა და მშვიდობა ყველა მათ, — სიზმარში იხილავს, იგივეა თითქოს ისინი ცხადად ენახოს და, რასაც ისინი იტყვიან, უთუოდ ისე ახდება, რაც რასაკვირველია, სრული ჭეშმარიტებაა, მე ამ სიზმრისაგან დიდი იმედი მომეცა. დილით სიზმარი მეგობრებს ვუაპხე. ზოგიერთმა თქვა, მდინარის გამოღმა ოზბეგებთან ომი მოხდებაო.

ოციოდე დღის შემდეგ, ერთ დღეს, აჰმად-ბეგ ვაზირი დაბნეულა ჩემს მეჯლისში შემოვიდა. ვკითხე: „შენ ზომ ღვინოს არ სვამ, რომ მთვრალი იყო, რატომ ხარ შემკრთალი?“ მიპასუხა: „ჰოი, რა კარგი იქნებოდა, რომ მოვმკვდარიყავი და ეს დღე არ გამთენებოდა, ულამა თაბრიზს მოვიდა და ყიზილბაშთა მთელი ოჯახ-სახლეულები დაატყვევა“. ვკითხე: „იბრაჰიმ-ფაშა თან ახლავს თუ არა?“ მაპასუხა: არაო. დიდებული ზონთქრის ამბავი ვკითხე. მითხა: სტამბოლში არისო. ვთქვი: ულამასა და იბრაჰიმ-ფაშას, რომლებიც თავისი ხელმწიფეების მიმართ სიძვეს სჩადიან, უდიდებულესი ღმერთი სამაგიეროს მიუზღავს და ეს არაკი მაგალითისათვის მოვიყვანე: ისრაელის ძეთაგან ოცდაათი ათასი კაცი ღამეს ლოცვაში და დღეს მარხულობაში ატარებდა, ზოლო მათ შორის სამი ვინმე მრუშობას ეწეოდა. მას შემდეგ, რაც მათ ღვთის რისხვა მოეცლინათ, მთელი ოცდაათი ათასი კაცი დაიღუპა. მისი უწმინდესობა მოსე⁷⁸, კურთხევა და მშვიდობა ჩვენს მოციქულს და მას, ღმერთს შეევედრა: — ჰოი მეუფეო, ამ ოცდაათი ათას კაცში სამი კაცი გარყვნილი იყო, დანარჩენებს რა ბრალი მიუძღოდათ? ღალადი მოესმა: — მათ შეეძლოთ იმ სამი კაცისათვის [გარყვნილება] დაეშალათ და არ დაუშაღესო. იბრაჰიმ-ფაშამ სამართლიანობა რომ არ დაიცვა და ულამა გამოუშვა, რაც მუსლიმანთა ქონებისა და პატივის, ესოდენ უსამართლო სისხლისღერის, ძარცვისა და რბევის მიზეზი გახდა, ზოლო [ულამამ კი] ტყვევნა, გარყვნილება და მსგავსი თავაშეებულება და უზნეობა ჩაიდინა, ყოვლისშემძლე ალაჰის განგებამ ისე მოიმოქმედა, რომ დიდებული ზონთქრის კეთილი განწყობა იბრაჰიმს კვლავ რისხვად და

არმად უქცია. იგი შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს, ხოლო ეს ბეითები მისი მღვდმარეობის შესაფერისია, ლექსი:

ფერიდუნს⁷⁹ ჰყავდა ქებული ეაზირი,
რომელსაც ნათელი გული და შორსმჭვრეტი თვალი ჰქონდა.
ჯერ ღეთის სურვილს უწევდა ანგარიშს,
მერე კი შაჰის ბრძანებას ასრულებდა.
[ეაზირი] მეზერეს თუ ხალხს შეაწუხებინებს,
რომ ეს სამეფოსა და ხაზინისათვის არის საჭიროო,
თუ სამართლიანობას არ დაადგება და [ღმერთს არ იწამებს],
მაშინ მას [ღმერთი] განსაცდელს დაატეხს თავს თვით
ხელმწიფის ხელიდან.

მე ბაჰრამ-მირზასა და ყაზი-ხანს ეკითხე, ჰერათში დარჩებოდნენ თუ არა. ყაზი-ხანმა თქვა: „[ჩვენმა] ხალხმა ბევრი გაჭირვება განაცადა, ერთ ხანს [მხოლოდ] საქონლის ტყავით ირჩენდა თავს და ახლა იმის ძალა აღარ შესწევს, რომ კვლავ დაიცვას ციხე-ქალაქი“. აღზივარ-ხანმა თანხმობა განაცხადა, სამ-მიზრა მომეცით და ჰერეთს მე მოვეუვლიო.

მენტეშა-სულთანი, ამირ-ბეგ რუმლუ, შირაზის⁸⁰ გამგებელი ყაზი-ხან ზულყადარი⁸¹ და სოლეიმან-სულთან რუმლუ იდუმალ [ჩემთან] მოვიდნენ და მომახსენეს: „მიზანშეწონილი არ იქნება, რომ სამ-მირზა აღზივარ-ხანს მივცეთ და ჰერათში დავტოვოთ“; მე ვუპასუხე; „ჭიამ ხის შუაგულში თუ შეაღწია, დააზიანებს, მაგრამ თუ გარედან აზის, მაშინ ვერაფერს დააკლებს. ისა ჯობია, რომ ვისგანაც საშიშროებაა მოსალოდნელი ჰერათში დავტოვოთ“. მაგალითად დარიოსის⁸² ამბავი მოვიყვანე, რომელიც ისქანდერთან⁸³ ომში თავისი ორი მხედართმთავრის მიერ მიყენებული ჭრილობით დაიღუპა. ყველა, ვისი ნდობაც კი არ შეიძლებოდა, გარდა ჰოსეინ-ხანისა, რომელიც თან გვახლდა და ზულყადარ-ოღლისა და ყაზი-ხანისაგან დაშოშმინებული იყო, ჰერათში დავტოვეთ.

ულამას ამბის მოსვლის შემდეგ ოცდაშვიდი დღე კიდევ დავაყოვნეთ, [მერე კი] ხალიფა-მოჰამედ ყორჩიბაში, ყორჩთა ერთი ნაწილით და მენტეშა-სულთანი წინ გავისტუმრეთ და ჩვენ კი უკან გავყევით. ესფერაინს⁸⁴ რომ მივედი, ხალიფა — მოჰამედს და მენტეშა-სულთანს, რომლებიც რეის მისულიყვენ, თემურ-ქორდი ჩემთან გამოეგზავნათ, რომელიც იმ ოლქში ხალიფა-მოჰამედის ამირაზორი იყო. [იგი] მოვიდა და ამბავი მოიტანა: იბრაჰიმ-ფაშა საქმის გასარკვევად მოსულა და შარაფ-ხანის ძის შამსედი-ხანის ერთ-ერთი მსახურის ხელით ბეგომისათვის⁸⁵ შემდეგი შინაარსის წერილი გა-

მოუგზავნია: „მისი უდიდებულესობა შაჰ-ისმაილის მოოჭვილი იარაღ-აღჭურვილობისაგან რაც კი რამაა გადარჩენილი გამომი-გზავნეთ, რომ მე დიდებულ ზონთქარს მივართვა და დაზავებას შევე-ვედრო, არ დავეშვებ, რომ ამ მხარეს შემოესიოს, ისე მოვიქცევი, რომ ეს ქვეყანა ისევ თქვენ გემორჩილებოდეთ და ჩვენც უკან გავბრუნ-დებით“.

ამის თაობაზე ულამასაც მოუწერია არზა ბეგომისათვის. ამ ამბის მოსმენის შემდეგ ყანბარ-ოღლიმ თქვა: „ჩვენ რისთვის მივდი-ვართ, რატომ ვისმეს არ გავგზავნი, რომ წავიდეს და იბრაჰიმ-ფაშასა და ულამასაგან ნამდვილი ამბავი მოიტანოს“? მე განრისხებულმა ვუთხარი, შენ წადი-მეთქი.

ყანბარ-ოღლი ორი ნუქერის⁸⁶ თანხლებით ესფერაინიდან გაე-მართა და მარალას მივიდა. იქ ურუმებს⁸⁷ შეებრძოლა და მისი ერთი ნუქერი ვოლჩან-თექელუ⁸⁸ [ოსმალებმა] შეიპყრეს, ზოლო ყანბარ-ოღლის შუბი ჰკრეს. მას რომ ხარისკუდჯიჯლიბოიანი ჩაღმა ეხურა, თავიდან გადახდია და ოსმალებს იბრაჰიმ-ფაშასათვის მიუტანიათ, ის კი თავშიშველი ბრძოლას გაცლია.

ერთი სიტყვით, ჩვენ ჰერათის სანახებიდან ოცდაერთი გადა-სვლის შემდეგ რეის ქაბუდ-გუმბადს⁸⁹ მივედით. მთელი სახედრები გამხდარი და დაუძღურებული, ზოლო აქლემთა უმეტესობა დავარდ-ნილი იყო. როგორც იყო იქიდან ყაზვინს ჩავედით. იქ ყანბარ-ოღლი წამოგვეწია და, რადგანაც მდგომარეობის ჭეშმარიტი არსი გავიგეთ, შაჰყული ხალიფა და შაჰყული-სულთან ავშარი⁹⁰ ერაყს გავგზავნეთ, რათა წასულიყვნენ და ულუსთა და ოიმახთა⁹¹ ხალხისაგან, ვინც კი ცხენზე შეჯდომას შეძლებდა, ყველა თან წამოეყვანათ. სუნდუქ-ბეგა კი ყუმსა⁹² და მის მიდამოებში მყოფი მომთაბარეების მოსაყვანად გავა-გზავნე, რადგან, რაკი დიდებული ზონთქარი თან არ ახლდა, იბრაჰიმ-ფაშაზე თავდასხმა შესაძლებელი იყო.

მას შემდეგ ერთ დღეს ყაზვინს აბანოში წავედი. ბანაობის შემ-დეგ ზეინალ-ხანს ვესტუმრე და ფანჩატურში ვიჯექი. ყაზვინელებს ნუგბარი საჭმელები მოჰქონდათ და მეც შევექცეოდი, რომ ალყას და ბაჰრამ-მირზასაგან, ჰოსეინ-ხანის, სოლეიმან-სულთნისა და ამირ-სულთან რუმლუსაგან, რომლებიც ქარედან⁹³ კიდე უფრო წინ მყავდ-ნენ გავგზავნილი, ამბავი მომივიდა: იბრაჰიმ-ფაშა უჯანიდან⁹⁴ აიყარა და უკან გაბრუნდაო. მე ალყას-მირზასა და ბაჰრამ-მირზასთან, რომ-ლებიც ზენჯანის⁹⁵ ხევში იდგნენ, ისევ ყანბარ-ოღლი გავგზავნე [და დავაბარე], რომ მენთეშა-სულთანი და სხვა ამირები, რომლებიც თან ახლდნენ, ჩარხებანდში შეგროვილიყვნენ; იბრაჰიმ-ფაშა თუ

მართლა უკან გაბრუნდა, მას დასდევნებოდნენ და, რომ მეც [ჩქარა] წამოვეწეოდი.

ყანბარ-ოლლი ნიქ-ფეის ქარვასლაში ალყას და ბაჰრამ-მირზას წამოეწია, მეორე მხრიდან ოსმალთა მოლაშქრეებმაც მოატანეს. ყანბარ-ოლლი მათ გაეგება და შეებრძოლა. ბრძოლის დროს თავში ხმლით დაჭრეს; მანაც ერთ [ოსმალს] შუბი ატაკა; ბოლოს ბრძოლას გაეცალა, ჩემთან მოვიდა და ქონდუზ-ოლლი და მისი ძმისშვილი, [ოსმალთაგან] გამოქცეულნი ზულყადარ-ოლლისთან რომ მისულიყვნენ, თან მოიყვანა; მათ დიდებული ზონთქრის მოსვლის ამბავი მოიტანეს. ამირებმა მანამდეც გამომიგზავნეს კაცი, დიდებული ზონთქარი ნამდვილად ზენჯანს მოვიდაო. მე [მაშინ] აბჰარში ვიყავი. ამირებთან კაცი გავგზავნე [და შევუთვალე], მე უკანვე, აყდალ⁹⁶ სულთანის⁹⁷ მივდივარ. და თქვენ [იქ] მოდით — მეთქი. ამის შემდეგ ამირ-ბეგი, ჩერალ-სულთანი და ზულ ყადარ-ოლლი ყარაულში⁹⁸ განვაწესე. ხალილ-ალა ქენგერლუ⁹⁹ გავგზავნე, რომ ჰოსეინ-ხანი, მენტეშ-სულთანი და შირაზის გამგებელი ყაზი-ხან ზულყადარი, თითოეული ათი კაცის თანხლებით მოსულიყვნენ, რათა ბჭობა გავგეშართა როგორ მოექცეულიყავით. ხალილ-ალამ ისინი მოიყვანა. ჰოსეინ-ხანმა თქვა: „ჩვენი ცხენები გამხდრებია და ოსმალებთან ომი არ შეგვიძლია“. მე ვუთხარი, რომ ცხენების სიგამხდრის გამო ჩვენ მათ პირისპირ არ შევებრძოლებოდით.

მას შემდეგ ურდო დავითხოვე და ესფაჰანს გავგზავნე, თვითონ კი აბჰარიდან ავიყარეთ და, ყარაბოლალს რომ ეტყვიან, იმ მანზილში ჩამოვხდით. მე ოცდაათიოდე ყორჩის თანხლებით ერთ მაღალ გორაკზე ავედი, რათა დამენახა დიდებული ზონთქრის ბანაკი ზენჯანიდან აყრილი იყო თუ არა. მაღლობიდან ერთი საათის განმავლობაში ვაკვირდებოდი და დავინახე, რომ ჩვენს ამირებს მთელი კარვები აიკეცათ და სოლთანიიდან მთებისაკენ მიემართებოდნენ. მივხვდი, რომ ოსმალები მოსულიყვნენ და მოახლოებოდნენ. გორაკიდან დავეშვი და ბანაკს მივედი. ყანბარ-ოლლი კელავ გავგზავნე, რომ ალყას და ბაჰრამ-მირზა, ამირებთან ერთად, ჩემთან მოეყვანა, რათა მეტი აღარ დამშორებოდნენ. ყანბარ-ოლლი იმ დამეს წავიდა და დილით ამირები ჩემთან მოიყვანა. მითხრეს, ზულყადარ-ოლლი ათასი კაცით გაიქცაო. ვიდრე დიდებული ზონთქარი უჯანს მოვიდოდა ჩარხებანდში მენტეშ-სულთანი და ამირთა ერთი წყება იდგა. სადრ ად-დინ ბეგი და ზულყადარ-ოლლი ჩარხებანდიდან ყარაულად წასულან, ოსმალთა ზუთასი — ექვსასი კაცისაგან შემდგარ ყარაულებს შესჩეხებიან, ჯერ შეებრძოლება დაუპირებიათ, მერე კი ზულყადარ-ოლლის და მის ხალხს უთქ-

ვანთ, ოსმალთა ხალხი უკანაც ბევრიაო, რაც კი რამ ჰქონდათ, დაუყრიათ და გაქცეულან.

ამასობაში სადრ ად-დინ ბეგის ხალხიდან სამი კაცი თურმე ერთ ქარვასლაში შესულა, რათა ოსმალთაგან ვინმე შეეპყრათ. ოსმალებიც მოსულან, ისინი შესაბრძოლებლად გარეთ გამოსულან, მაგრამ მის [სადრ ად-დინ ბეგის] ყორჩიბაშს ცხენი ნაპრაღში გადასწეხია; იგი შეიპყრეს და დიდებულ ხონთქარს მიჰგვარეს. დიდებულმა ხონთქარმა მას ხალათი უბოძა, წერილი დაწერა და ჩემთან გამოაგანა: „მამაშენი¹⁰⁰ მამაჩემს¹⁰¹ შეებრძოლა¹⁰², შენც გუღაღობას იჩემებ, მოდი და ვიომოთ, ზოლო თუ არ შეებრძოლები, გუღაღობას ნულარ დაიჩემებ“. პასუხად მიეწერე: „ხონთქარზე უფრო დიდებული სხვაც არსებობს, მე მისი ნათქვამის შესაბამისად ვიქცევი. უზენაესსა და ყოვლისშემძლე ღმერთს უბრძანებია, თქვენივე ხელით თავს ნუ დაიდუპავთო; ე. ი. ურწმუნოთა წინააღმდეგ წარმოებულ საღვთო და წმინდა ომში თავს საშიშროებასა და ხიფათში ნუ ჩაიგდებთო. თუ კი ურჯულოებთან [ომის დროს] თავის ხიფათში ჩაგდება აკრძალულია, მაშინ მე მუსლიმანებს როგორღა უნდა შეეებრძოლო და თავი ხიფათში რატომ უნდა ჩავიგდო? ამას გარდა უზენაესსა და ყოვლისშემძლე ალაჰს უბრძანებია: ერთი მუსლიმანი ორ ურჯულოს ნუ გაექცევა, მაგრამ მუსლიმანი — მუსლიმანებთან ნუ იომებსო. ესეც რომ არ იყოს, თქვენი ლაშქარი ჩვენს ლაშქართან შედარებით დაახლოებით ათჯერ და ის კი არა უფრო მეტჯერაც ჭარბი იქნება. მაშ რატომ უნდა შეეებრძოლო და წინააღმდეგ უზენაესი ალაჰის განკარგულებისა თავი ცეცხლში ჩავიგდო? ზოლო რაც შეეხება იმას, რომ მამაჩემი მამაშენს ეომა, ძალიან უგუნურად მოხდა. საქმე ისაა, რომ ღურმიშ-ხანი¹⁰³, დანარჩენი ამირები და მთელი ლაშქარი თურმე მთერალები ყოფილან. მწუხრიდან მოკიდებული ალიონამდე ღვინოს შეიქცეოდნენ, ზოლო დილით კი ომი გაუმართავეთ. იმ დროიდან მოკიდებული დღემდე, როცა კი ჩაღღირანის ომის ამბავს მოიგონებენ ზოლმე, ღურმიშ-ხანს წყევლა-კრულვას ეუთელი, რადგან შაჰ-ისმაილი წაიყვანა და ისეთ ვითარებაში ომი გადაახდევინა. ისე რომ, მე უზენაესი ალაჰის [ნების] წინააღმდეგ ვერ მოვიქცევი. [კაცი] სულელღი ან მთერალი უნდა იყოს, რომ უსარგებლოდ იომოს და თანაც იცოდეს, რომ დაღუპვის პირას დგას. დიდება და წყალობა ალაჰს, რომ მიუღლი ჩემი ლაშქარი და ჩემი სამფლობელოს ქვეშევრდომნი ღვინისა და სხვა დანარჩენ უკანონობათაგან თავშეკავებულნი არიან, ზოლო მთელს სახელმწიფოში შარაბხანები, ლუდხანები, ყომარხანები, საროსკიპოები და სხვა [დანარჩენი] უკანონოებანი მთლიანად „აღკვეთილია“.

ზორასნიდან დაბრუნებულებმა წმინდა მეშპედი რომ მოვილოცუო და ბესთამს¹⁰⁴ მივედით, ამირ-სეიდ მოჰამედ ფიშნამაზმა¹⁰⁵ სიზმარში მისი უწმინდესობა მოციქული იხილა, — აკურთხოს ალაჰმა იგი და ოჯახი მისი, — რომელიც [თითქოს] მე მეუბნებოდა: „უკანონობანი აღკვეთე და ომებში გაგიმარჯვდება“. როდესაც სიზმარი მიაბმო, მაშინ აჰმად-ბეგ ვაზირი და სხვა ამირები იქ ესწრებოდნენ. ზოგიერთმა თქვა: „უკანონობათა ერთ ნაწილს მივატოვებთ, მაგრამ მეორე ნაწილის დათმობა, როგორიც მაგალითად ღვინის სმაა, შეუძლებელია, რადგან სახელმწიფოსათვის აუცილებლად საჭიროა“. [ამის თაობაზე] ყველა რაიმე ამბავს ყვებოდა. ბოლოს მე ვთქვი: ამაღამ რასაც სიზმარში ვნახავთ, დილით ისე მოვიქცეთ-მეთქი. იმავე დამეს სიზმარში ვიხილე, თითქოს მის უწმინდესობა იმამ-რეზას, — მშვიდობა და მოსვენებას მას, — [აკლდამის] გარეთა ძირა სარკმელთან მირ-ჰალი მოჰთასებს¹⁰⁶ ხელი ჩამოუვართვი და, მრუშობა, სოდომია, ღვინო და ყველა სხვა მაგარი სასმელი დავემე. დილით სიზმარი ამირებს უუამბე და იმგვარადვე, როგორც სიზმარში მქონდა ნახული, აღთქმა დავდეთ. დიდება ალაჰს, რომ იმ დროიდან მოკიდებული რაც აღთქმა დავდეთ, გარყვნილება და უზნეობა აღიკვეთა, ზოლო უზენაესი ალაჰის შეწევნით ჩვენი საქმე დღითი დღე სულ წინ მიდიოდა და კვლავაც მიდის. ისე რომ, [ალაჰისადმი] მადლობის მცირე ნაწილის გამოთქმას ასი ათასი ენითაც კი ვერ შევძლებთ.

ლექსი:

ჩემი თმის ბეწვები რომ ენად იქცეს
თითოეული შენს ქებას მოჰყვებოდა;
მაინც ჩავთვლიდი, რომ კვლავ ენა არა მაქვს
და ათასი სამადლობელიდან ერთიც არ მითქვამს.

მენტეშა-სულთანი იმ ყორჩიბაშს, ნაჰრალში რომ გადაიჩეხა, უსაყვედურებდა, მე მეგონა შენ მშვიდობის ამბავი მოიტანე, შენ კი თურმე ომში გამოსაწვევი ქალაღდი მოგიტანიაო. იგი გარეთ გაიყვანა და უბრძანა თავი მოეკვეთათ.

იმ დროს ჩვენ შვიდი ათასი კაცი გვახლდა და სამი ათასი ვარგისი ცხენი გვყავდა. დანარჩენი ცხენები პერათიდან აჩქარებული სვლით წამოსვლის გამო დავარდნილები იყვნენ. [ამას გარდა] ჰოსეინ-ხანი, ყაზი-ხანი, ხოის გამგებელი და მათი მორჩილი და მომხრენი ჩვენს ლაშქარში ამბოხებული იყვნენ. მე მეტად უმწეო მდგომარეობაში ჩავარდნილმა, ჩემი საქმე ღმერთს მივანდე და ლოცვა აღვაპყარ... მერე შინ მივედი და მისი უწმინდესობა ხალილ ურ-რაჰმანის¹⁰⁷ ამ-

ბავი მოვეყვები, კურთხევანი და მშვიდობა ჩვენს მოციქულსა და მას, რომ, როცა მისი უწმინდესობა ფილაქეაზე შედეს და ცეცხლში უნდა გადაესროლათ, მისი უწმინდესობა ჯიბრაილი¹⁰⁸, მშვიდობა მას, მასთან მივიდა და უთხრა — თუ გსურს, დაგეხმარებიო. მისმა უწმინდესობა ხალილ ურ-რაჰმანმა მიუგო, დახმარება კი მსურს, მაგრამ შენგან არაო. მაშინ ალაჰის მოწყალების ზღვა აზვირთდა და ბრძანა: — ჰოი, ცეცხლო, იყავ ცივი და უენებელი! ეს ბეითებიც წავიკითხე: ლექსი:

ჰოი [ღმერთო], ყოველივე არსებული შენგანაა გაჩენილი,
უძლეური მიწა შენგან ძლიერი შეიქმნა;
შენი არსების მსგავსება და გარეგნობა არ არსებობს,
შენ არავის გეგხარ და არც ვინმე შენა გგავს,
შენ ისა ხარ, რომელიც არასოდეს არ იცვლება,
შენ ისა ხარ, ვინც არასოდეს არ მომკვდარა და არც
მოკვდება...

ჩვენ ყველანი მოკვდავნი ვართ და შენ კი მარადიული ხარ,
უღიღესი და უწმინდესი სამეფო შენია.
ჩვენთვის რაიმე ილონე, რადგან ჩვენ უმწეონი ვართ,
შენ თუ არ მიგვიღებ, ჩვენ ვისლა უნდა მივმართოთ?
ქარავანი წავიდა და ჩვენ, უკან ჩამორჩენილებს, გვიპატრონე!
ჰოი, ჩვენი მშობლიურო, ჩვენ, უთვისტომოებს მოგვხედე!

თუმცა დიდებულმა ზონთქარმა არ დაგვინდო, მაგრამ უზენაესმა და ყოვლისშემძლე ღმერთმა ინება [ჩვენდამი] შეწევნა; ბეითი:

ღმერთია ამ ქვეყნად დამხმარე ჩვენი,
ის ვინაც ჩვენს დარღს იზიარებს ღმერთია იგი.

სწორედ იმ ღამეს, აყრაბის¹⁰⁹ ხუთის ღამე რომ იყო, უშველებელი თოვლი მოვიდა, ისე რომ ჩვენი ურდოც კი თოვლში მოჰყვა. იქიდან ავიყარეთ და დარჯეზინისაკენ¹¹⁰ წავედით. იმასობაში ქუჰგა-ლუიეს¹¹¹ გამგებელი მოვიდა ათასი კაცით და ორ საჯინიბოში რომ დაეტევა, იმდენი ცხენი მოიყვანა. ყარა-მოჰამედ ოფიზაში ორმოცდაათი ყორჩისა და ასირლუსა¹¹² და თექელუს ამირთა მოლაზმეების თანხლებით მოენის შესაყრობად გავგზავნე და ახლად მოყვანილი კუნთმაგარი ცხენები გავატანე. ქალანგინ-ხარაყანში¹¹³ ასირლუსა და თექელუს ხალხი ოსმალებს შესჩეხებია და შებრძოლებია. ოსმალებს ბრძოლაში ჰოსეინ-ბეგ ფაჯ-ოღლისათვის ზელი მოუკვეთიათ, ზოლო ჩვენს ხალხს ოცდახუთმეტი ოსმალო შეეპყრო და მოვიდნენ. მათ თქვეს, რომ დიდებული ზონთქარი ბაღდადს წავიდა, ზოლო ულამა და ზულყადარ-ოღლი ჩამოიცილეს და თაბრიზს გამოგზავნეს. რაჯაბ-აბდალი და ჰამზა-ბეგ ყაზან-ოღლი მოჰამედ-ხან შარაფ ად-

დინ-ოლლისთან გავგზავნე, რათა რაც კი რამ საზრდო გააჩნდა, სულ მთლად წყალში გადაეყარა, მდინარე გადმოეღაზა და პაეიზეს¹⁴ გზით [ჩემთან] მოსულიყვნენ. ამირებმა თქვეს, ზონთქარს გავედევნოთ და შევიპყროთო. მივუგე: მე დიდებულ ზონთქართან რა ხელი მაქვს, მე საქმე ულამასთან მაქვს, რაც კი რამ მოხდა, [ყველაფერი] იმის გამო მოხდა — მეტი. ყარა-ყაიმაზმა და მენთეშა-სულთანმა თქვეს, საჭიროა ყაზი-ხანის მოკვლაო. მე მისთვის [ყაზი-ხანისათვის] ჰერათში ფიცი მქონდა მიცემული, რომ ვიდრე რომელიმე ლაშქარი ჩემს წინააღმდეგ არ მოვა და არ იტყვიან: ყაზი-ხანი იმ ლაშქარში არისო, მე შენ არ მოგკლავ-მეთქი, ამ ფიცის გამო მისი მოკვლის ნებართვა არ მივეცი. ღამით ყაზი-ხანი გაიქცა. თქვეს, ზონთქართან წავიდაო. ასე რომ არ ყოფილიყო, [ჩვენ] მას თავზე დავესხმოდით და შევიპყრობდით. ჩვენ ულამაზე თავდასასხმელად სასწრაფოდ თაბრიზისაკენ გავემართეთ. ყაზი-ხანი შაბათ ღლეს თაბრიზს მისულიყო და ულამა გაეფრთხილებინა.

ჩვენ თითო ღლეში იმის გამო რომ გზა ტალახიანი იყო, ზოლო აქლემები დავარდნილი ოთხ ფარსანგზე¹⁵ მეტის გავლა ვერ შევძელით. ყანბარ-ოლლიმ თქვა: აქლემები მივატოვოთ და აჩქარებული სვლით წავიდეთო. ორშაბათ დილით თაბრიზს მივედით. ულამა და ყაზი-ხანი გაქცეულიყვნენ. ოცი ღლე იქ დავრჩით, მას შემდეგ კი ვანს წავედით.

ვანს რომ მივედით, მაშინ ყორჩთა და ამირთაგან თან ათას ოთხასი კაცი გვახლდა. ვანს ალყა შემოვარტყით და ის-ის იყო უნდა დაგვენებოდნენ, რომ თაბრიზის ტარულა ჰასან-ბეგ იუზბაშის მოლაზემი ყობად-ალა მოვიდა. მე აბანოში ვიყავი, მას ამბავს ვეკითხებოდი, თან კაცი გავგზავნე და მენთეშა-სულთანი და ამირ-ბეგი დავიბარე. ისინი მოსვლის დროს მეციხოვნეებს დაუნახავთ და დაუმახინიათ: სამ-მირზა აგიჯანყდათ, ზოლო ზონთქარმა მას თავისი ვაჟიშვილი უწოდაო. ვთქვი: ზულყადარ-ოლლის მეც ვაჟიშვილს ვუწოდებდი ზოლმე, მაგრამ მან მე რა [სიკეთე] დამაყარა, რომ სამ-მირზამ ზონთქარს დააყაროს. მე სამ-მირზას სიკეთე ვუყავი, მან კი ნათესაური კავშირი გასწყვიტა და სამაგიეროდ ცუდს მაგებს. ღმერთი იყოს მისი განმკითხავი!

ამის შემდეგ ვანიდან ავიყარეთ.

თავი მეორე

ყაზი-ხანის ამბავია. ყაზი-ხანი ავი, მზაკვარი, მაცდური და მატყუარა კაცუნა იყო და ეს ბეითი მისი მღვთმარეობის შესაფერისია.

ლ ე ქ ს ი:

მელიამ უკულმართობითა და ენატანიაობით
თვით ზეცაც კი შეიყვანა შეცდომაში.

[ჩვენგან გაქცეული ყაზი-ხანი] ბაღდადს მივიდა და იბრაჰიმ-ფაშას ჩვენზე თავდასასხმელად შეგულიანება და წაქეზება დაუწყო. უთხრა: „სამ-მირზა აჯანდა, თქვენ საქვეყნოდ ხმა დაარხიეთ, რომ ზონთქარმა შაჰ-ისმაილის სამეფო სამ-მირზას მისცა და მას თავისი ვაჟიშვილი უწოდაო. მე სამ-მირზას ზონთქარს მივეგერი, თქვენ კი ახლა ერავისაკენ გაილაშქრეთ“. მიუხედავად იმისა, რომ დიდებულ ზონთქარს ბაღდადი აღებული ჰქონდა, ჩვენ ვილაიეთსაც დაეხარბა და მოკლე ხანში შემოგვესია.

ლ ე ქ ს ი:

გამიგონია, რომ შორეულ წარსულში
წმინდანის ხელში ქვა ვერცხლად გადაიქცა.
ნუ იფიქრებ, რომ ეს მისთვის ცოტაა,
[როცა კაცი] ცხოვრებით კმაყოფილია, მისთვის ქვა და
ვერცხლი სულ ერთია.
ერთი ღირჰემი¹¹⁶ ვერცხლი მათხოვარს დააკმაყოფილებს,
ფერიდუნი კი აჭამის¹¹⁷ ქვეყნითაც სანახევროდ მაძლარია.

თაბრიზში ამბავი შევიტყვეთ, დიდებული ზონთქარი მოდისო. მე მის უწმინდესობა უზენაესი ღვთის ნებასურვილს მივენდე და თაბრიზიდან ბიგომის სახელით სეიდ აბდლაჰ-ლალა და მენთეშასულთანის მხრიდან ამირ-შაჰსევარ ქორდი იბრაჰიმ-ფაშასთან ელჩებად გავგზავნეთ, რომ ჩვენს შორის ზავი დადებულიყო.

იბრაჰიმ-ფაშა თავაშვებული კაცი იყო და, როდესაც თრიაქით¹⁸ გაბრუდებოდა, იტყოდა ზოლმე: „ზონთქარი თვითონ მე ვარ, რასაც მინდა იმას ვიზამ, ზონთქარი ჩემს ხელშია, მინდა ავეშვებ, მინდა დაეაბამ“. სიფხიზლეში კი ამბობდა: „აბა მე რას წარმოვადგენ, ერთი უმწეო და ხელმოკლე ღოღამი ვარ, ჩემი ხელიდან რა საქმე გამოვი, საქმე ზონთქრის განკარგულებაა“.

თაბრიზიდან უჯანს რომ მივედით, იბრაჰიმ-ფაშასაგან მუქარით სავსე წერილი მივიღეთ. ხალხი კითხულობდა: აქედან სამ-მირზა აგვიჯანყდა, იქიდან დიდებული ზონთქარი მოგვედგომია, ასეთ ვითა-

რებაში ჩვენი საქმე როგორ იქნებაო? მე ეუპასუხე, ღმერთი მოწყალეა — მეთქი და შეიხ საადის¹¹⁹ გოლესთანადან¹²⁰ ეს ბეითები წავიკითხე.

ლ ე ქ ს ი:

ღმერთმა როდი დაგივიწყა მაშინ,
როდესაც ჩამარხული და უგრძნობი ჩანასახი იყავი;
სული ჩაიდგა; ნიჭი, გონება, კეუა,
სრულყოფილება, სიბრძნე, გამჭირახობა და გრძნობა მოგცა.
ხელზე ათი თითი შეგასხა,
მხრებზე ორი მკლავი შეგაბა
და ახლა ფიქრობ ჰოი, [შე] სულმდაბლო,
რომ შენ ღმერთი ოდესმე დაგივიწყებს?

უჯანიდან ავიყარეთ და სულთანისე გავემგზავრეთ. ზენჯანს რომ მივედი, ქაჩალ-ფირ-ალი ყორჩი ჰაჯილარი სხვადასხვა მოსაკითხავითა და ფეშქაშებით დიდებულ ხონთქართან ელჩად გავეგზავნე რომ ეგების სიკეთეს დასდგომოდა, ის კი, ხონთქარი, ელჩთა მისვლით გაბრაზებულიყო. უჯანიდან აყრილები ერაყისაკენ რომ გავემართეთ და დარჯეზინს მივედი, ფირ-ალიც დაბრუნდა და თქვა, ეს-ეს არის ხონთქარი მოვიდა და დაზავებაზე თანახმააო. მე ვთქვი: — ზავი რომ ნდომოდა, დიდებული ხონთქარი თვითონ რატომღა მოვიდოდა — მე-თქი? დარჯეზინისა და მასი სანახების ხორბალი გადავწვით, ურდო ესფაჰანს გავისტუმრეთ, ჩვენ თვითონ კი ჰამადანისაკენ¹²¹ წავედი. დიდებული ხონთქარი დარჯეზინამდე მოვიდა, მაგრამ ღმერთმა მოწყალება მოიღო და იქიდან უკან გაბრუნდა. ჩვენც ალვანდის¹²² მთის შემოვლით თაბრიზს გავემართეთ.

ულამას შესაპყრობლად თაბრიზისაკენ რომ გავილაშქრეთ და ყაზი-ხანიც რომ განგვიდგა, იმ წელიწადს ერთ კაცს სიზმარში მისი უწმინდესობა სულთან შეიხ სადრ ად-დინი¹²³ ენახა, — დაე წმინდა ჰყოს უზენაესმა ალაჰმა იდუმალემა მისი, — რომელსაც მისთვის დაევალებინა: — შაჰს მოახსენე ღირსეული ზღურბლის¹²¹ მოსალოცად მოვიდეს და თორმეტი კელაპტარი დაანთოს, სეფიანთა შეიხები მოილოცოს და მერე საითაც უნდა, იქით გასწიოსო. იმ ჯერობაზე მოლოცვა არ მოგვიხერხდა და ამიტომ არც საქმე წავგვივიდა კარგად: ვერც ულამა შევიპყარი და არც [ომებში] გავვიმარჯვდა. ამჯერად კი, დიდებული ხონთქარი რომ თაბრიზისკენ წამოვიდა, ჩვენ აბასის ქარვასლის გზით არდებილს ჩავედი და აღთქმული თორმეტი კელაპტარი დაუუნთეთ; ღამე იქ გავათიეთ; სიზმარში მისი უწმინდესობა სულთან შეიხ სადრ ად-დინი ენახე, რომელიც თითქოს მეუბნებოდა:

— ოცი დღის შემდეგ „მოვლინება“ თუ „წარვლინება“ მოხდებაო — ერთი ამ ორი სიტყვათაგანი ბრძანა. როდესაც გამოძევებისა, ჩემთვისა ვთქვი: — „მოვლინება“ ზომ მისი უწმინდესობა საჰებ ოზ-ზამანის¹²⁵ დამახასიათებელი თვისებაა, დაე აკურთხოს ალაჰმა იგი, „წარვლინება“ კი ნეტავ რას უნდა ნიშნავდეს?

მას შემდეგ არდებილიდან ავიყარეთ, სერაბს¹²⁶ მივედით და ურდოს შევეურთდით. დიდებული ზონთქარი თაბრიზიდან აიყარა და გაბრუნდა. ჩვენ იქიდან მარანდს¹²⁷ გავემართეთ. მარანდს რომ მივედით, ამბავი მოიტანეს, დიდებული ზონთქარი ზლათს¹²⁸ წავიდაო. ჩვენ ზოის ყარანყულარეს გავემართეთ და იქ ვთევზაობდით. ორი ქურთი მოვიდა და ამბავი მოიტანეს: ულამა ვანში დგასო. მე ტალახში ვიყავი ამოსვრილი, ცივი წყლით გავიბანე, ცხენზე შევჯექი და სასწრაფოდ გავილაშქრე. მოვლანა მოჰამედის სადგომს რომ მივაღწიეთ, ციებ-ცხელება დამემართა. კარავი დადგეს, ჩამოვხდი და დავწექი. ოსთად მოჰამედ ყესეხანი¹²⁹ იჯდა და ამბავს ყვებოდა. ყაბა-ბეგ ყაჯარი¹³⁰ და შირ-ჰოსეინ ყორჩი ოცდაათი კაცის თანხლებით ამბის შესატყობად გავეზავნე. სადამოხანი იყო, როდესაც ორი ყორჩი მოვიდა: ულამამ ვანი მიატოვა და გაიქცაო. ჩვენ მაშინვე ავიყარეთ და ვანს მივედით. შირაზის ჰაქემი ყაზი-ხანი და იაყობ-სულთან ყაჯარი სამასამდე ყორჩის თანხლებით და ქომექ-ფერანი და ჰასან-ბეგ იუზბაში ოთხი-ხუთი ათასი კაცით სეიდ-მოჰამედის ოლქას დასარბევად გავეზავნე. ზოიდან ბაჰრამ-მირზა, მენტეშა სულთანი, ამირ-ბეგი, შაჰყული — ხალიფა, ბუდაყ-ხანი და სადრ ად-დინ სუფრაჩი¹³¹ გავეზავნე და მთელი იასაულები, ყაფუჩიები¹³² და ყაჩაჩიები¹³³ სულ ბაჰრამ-მირზას გავაყოლე, რომ დიდებულ ზონთქარს არჭეშამდე უკან გასდევნებოდნენ. მათ ბუდაყ-ხანი და სადრ ად-დინ ხანი ყარაულში გავეზავნათ. ყარაულები ჰაჯი-ბეგს შესჩეხებოდნენ, შებრძოლებოდნენ, დაემარცხებინათ და მისი ზალზიდან ორასორმოცდაათი კაცი შეეპყრათ. ჰაჯი-ბეგი მარტოდ-მარტო გაქცეულიყო. იქიდან ჩვენ [მოკლულთა] თავები და სამხედრო საჰატიო ნიშნები გამოგვიგზავნეს. იმის მეორე დღეს [მოკლულთა] თავები და სამხედრო საჰატიო ნიშნები, რომ ჩემთან მოიტანეს, სულეიმან-სულთან რუმლუ ტბის ნაპირას მისულიყო და ლოცვად დამდგარიყო. ლოცვის შემდეგ სადამო ხანი იყო, ჩემთან რომ მოვიდა და მითხრა: ტბის პირას ბიბინა მდებლო და ამო ჰაერია, რატომ არ გაისეირნებთო? თურმე ადელ-ჯევაზსა და არჭეშს შორის ამდგარი მტვერი დაენახა და ჩემთვის მისი ჩვენება უნდოდა. ცხენზე რომ შევჯექი და ტბისაკენ გავეშურეთ, მომიბრუნდა და მკითხა: „ამ მტვერს ხედავთ? ნამდვილად ზონთქრის

ლაშქრის მტვერია, რომელიც ბაჰრამ-მირზაზე თავდასასხმელად მიემართება“. მაშინათვე ბაჰრამ-მირზასა, მენთეშა-სულთანთან, ამირ-სულთანთან, შაჰ-ყული-ხალიფასა და სხვა დანარჩენ ამირებთან შაჰ-ვერდი-ხალიფა სოვეგან-ოლლი გაეგზავნენ, რომელიც მაშინ ყორჩი იყო და მერე მელროშე გახდა. [დავაბარე], ეს-ეს არის [ხონთქრის ლაშქრის] მტვერი გამოჩნდა, დაახლოებით ოცდაათი ათასი კაცი იქნება, ფრთხილად იყავით და, თუ აშკარა შეიქნეს რომ თქვენზე ზოდიან, სასწრაფოდ შემატყობინეთ და მოგეშველებით. ამის შემდეგ ბანაკში მივედი და შემდგომი ამბების მომლოდინე ვიყავი. მეორე დღეს დილით მინდოდა ვასთანისაკენ¹³⁴ გამეღაშქრა, მაგრამ რაკი სარწმუნო ცნობა ჯერ კიდევ არ მოგვსელოდა, თავი შევიკავეთ. შუად-ლისას მოჰალ-ბაჰადორი-არაბგირლუ და ქორ-შეიხ-ყორჩი ჩამაშვარქი ტბის პირას გასასეირნებლად წასულიყვნენ, დაბრუნებისას თან ერთი ოსმალ მოიყვანეს ულამასაგან გამოქცეული რომ მოდიოდა. [ძან] თქვა, რომ ულამა და დიარბაქირის ფაშა ვასთანს მოვიდნენ, ალყასის ერთი იასაული შეიპყრეს, რომელმაც უთხრა შაჰი ვანში არისო და ისინი გაიქცნენ და წავიდნენ. მე ძალიან ბევრი ვინანე, ნეტავ იმ დღეს ავმხედრებულიყავი და ულამას შევეყროდი-მეთქი.

შემდეგ ორმოციოდე თურქმანი¹³⁵ ყორჩი ვასთანს გავეგზავნე, რომ ნამდვილი ამბავი შეეტყვოთ. ერთი საათის შემდეგ ყაზი-ხანი და ამირები თარეშიდან დაბრუნდნენ. მათ ვუთხარი, აფსუს, რომ ულამა ჩვენს ახლოს ყოფილა და ხელიდან გაგვისხლტა — მეთქი! სოლეიმან-სულთანმა თქვა: „წამოდით, ტბის პირას წავიდეთ და ვნახოთ, ის რა მტვერი მოჩანდაო“. ველამდე მივედით და დავაკვირდით, ნიშანდობლივ დავრწმუნდით, რომ [გამელელთა ფეხის] მტვერი უნდა ყოფილიყო. თურქმან ყორჩებთან კაცი გავეგზავნე, ვასთანის წყალზე გადმო-დით და გამობრუნდით, რადგან ბაჰრამ-მირზას დასახმარებლად არ-ჭეშისაკენ მივდივართ-მეთქი. ჯერ კიდევ ბანაკში არ დავბრუნებუ-ლიყავით, რომ ყარა-ისმაილ ყორჩი და ქორ-შაჰსევარი მოვიდნენ. ერთმა [მოჭრილი] თავი მოიტანა, ხოლო მეორემ ცოცხალი კაცი მოიყვანა. იმ კაცს ვკითხე, მსახური ხარ თუ ვინა ხარ — მეთქი? მო-მიგო: ხონთქრის ღოღამი ვარო. ვკითხე: — ხონთქარი სად არის — მეთქი? მიბასუხა: ხლათში არისო. [კვლავ] ვკითხე: თქვენ აქ რას აკეთებდით-მეთქი? მითხრა: ხონთქარმა ულამა ვანს გაგზავნა... მე ულამას სახელი რომ გავიგონე, სიბრაზისაგან ავენთე, სახლში შევედი [სასწრაფოდ] თორი ჩავიცვი, შვიდი მაშხალის ანთება ვბრძანე და დავიძარი. თურქმან ყორჩიებს ოსმალთა კიდევ სამოცდაათი კაცი შეეპყროთ და მოიყვანეს. ულამამ მაშხალების შუქი რომ დაინახა, გა-

იქცა. თურქმან ყორჩთაგან და ზულყადარის ხალხისაგან სამასამდე კაცი თან გაეიყოლე და დავედვენე. [მდინარე] ზოგმა ფონით გასცურა და ზოგიც ხიდზე გადავიდა. ამასობაში თურმე ამირებისა და ექვსი ოუ შვიდი ათასი კაცის თანხლებით აბდალაჰ-ხანმა, ქუქჯა-სულ-თანმა, იადგარ-სულთანმა, იაყობ-სულთანმა და ჰასან-ბეგ იუზბაშმა მოაღწიეს, რომლებიც სეიდ-მოჰამედის ოლქადან უკან ბრუნდებოდნენ. როდესაც ხიდზე შედგნენ, აბდალაჰ-ხანსა და ამირებს შორს ცეცხლი დაუნახიათ, ჰგონებიათ თითქოს ჩვენ დაგბანაკდით და ცხენებს ქერს ვაჭმევდით, იქვე ჩამომხდარან და დაუძინიათ. ჩვენ იმათთვის ყურადღება არ მიგვიტყევია და წინ გავეშურეთ. ულამა გაიქცა და ყორჩიებმა მრავალი ურუმი შეიპყრეს. ჩვენი ორი ათასი კაცით მათ უკან გავედვენეთ. დელუ ფარვანა ცოცხლად შეეპყროთ და მოიყვანეს, რომელმაც თქვა: იბრაჰიმ-ფაშამ ბაჰრამ-მირზაზე გაილაშქრაო. ეს ამბავი რომ გავიგე, [მაშინვე] უკან გამოვბრუნდი, ქვეშის ხევი¹³⁶ რომ ჩავედით, საღამო ჟამი იყო. ღამე იქ გავათიეთ და მეორე დღით ვასთანს მივედით. ბაჰრამ-მირზასა და ამირებისაგან კაცი მოვიდა, რომ იბრაჰიმ-ფაშას ხალხისაგან შეიდი კაცი შევიპყარიოთ და ფაშა კა უკან გაბრუნდო. არდებილში რომ სიზმარი ვნახე, მას შემდეგ ოცდამესამე დღე იყო გასული, ულამაც დაეამარცხე და, უზენაესი ღვთის შეწვევით, ვანისა და არჭეშის ოლქებიც დაპყრობილი იქნა.

ლ ე ქ ს ი:

შენი მცდელობის შედეგად საქმე რომ კარგად წავიგო,
მაინც ღვთის მზრუნველობას მიაწერე და არა შენს მცდელობას!

იმ ხანებში იბრაჰიმ-ფაშა სიკვდილით იქნა დასჯილი¹³⁷ და მუღლი და მტრობაც დაცხრა. თუმცა ჩვენსა და ოსმალებს შორის მეგობრობა არ იყო, მაგრამ აღარც დავა და ომი ყოფილა; სრული სიმშვიდე სუფევდა და მუსლიმანები მანამ მოსვენებით იყვნენ, ვიდრე ალყასი აჯანყდებოდა.

თავი მესამე

ალყასის ამბავია, როცა კი თემურის¹³⁸ ისტორიას ვკითხულობდი და ამ ბეითამდე მივიდოდი,

ლ ე ქ ს ი:

მას [თემურს] მხარში უდგა ომში შაჰროხი¹³⁹,
ისე როგორც ორი ხმალი ერთ ქარქაშში;

ვიტყოდი ხოლმე; — მე და ალყასიც ხომ ასე ვართ! მე ძმებსა და შვილებში იგი ყველაზე მეტად მიყვარდა და ორას ორმოცდაათი თუმანი უწმინდეს და უბრწყინვალეს მეშპედში მცხოვრებ სეიდებს, ღირსეულებსა და ღვთისმოსავეებს დაუურიგე იმ პირობით, რომ ვიდრე ალყასი ცოცხალი იქნებოდა, მე მათ ფულს არ გამოვართმევდი, ხოლო იმ ხალხს, იმ წმინდა ზღუერბლში ალყასის სადღეგრძელოდ უნდა ელოცათ. მაგრამ იგი უგუნური გამოდგა და უმიზეზოდ ამიჯანყდა. მიზეზი კი სხვა ვერაფერი მომიგონია გარდა ამისა, რომ, ალბათ აღვარდუსთან, ახლა ოსმალეთში მყოფ ვაჟთან, გარყვნილება ჰქონდა ჩადენილი და ეშინოდა, ვაი თუ გამეგო და დამესაჯა. ამას გარდა, მის ნუქერთაგან რამდენიმე არამზადა, რომლებიც ღვინის სმას მისღევდნენ, იმის შიშით, რომ მე არ შემეტყო და ისინი სიკვდილით არ დამესაჯა, [ალყასს] შეუჩნდნენ და ამიჯანყეს.

ვიდრე საბოლოოდ აჯანყდებოდა, ალყასთან რჩევა-დარიგების მისაცემად ალი ალა აღჩა-საყალი გავგზავნე, რომ ურჩობისათვის თავი დაენებებინა და ნათესაური კავშირის გადაწყვეტას მორიდებოდა. თუ რჩევას არ შეისმენს და კვლავ ურჩობას დაადგება, მე მის საქციელს [განსაკითხავად] უზენაეს ღმერთს მივანდობ-მეთქი. როცა ეს სიტყვები ალყასისათვის გადაუციათ [მას] პასუხი არ გაუცია. მერე ალყასთან ამირები გავგზავნე და შევეუთვალე: მე შენთვის სიავე არასდროს მიქნია და არც ახლა ვაპირებ რომ გიყო, ეს კია, რომ მე ერთი ბატონი მყავს, შენ მისთვის მინდვიზარ, რომ საკადრისი სამაგიერო გიზღოს. ხელი, რომელიც ხეიბერის¹⁴⁰ კარს მოგლეჯს, შენი კისრის მოგრეხასაც შეძლებს,

ლ ე ქ ს ი:

ხელი ღვთისა ყველას ხელზე ძლიერია.

მას [ალის] შეუძლია ორი თითით ხეიბერის კარი მოგლიჯოს.

ალყასმა კარგად იცოდა, რომ ჩემი ჯარი და შეძლება მისას ოცჯერ აღემატებოდა და [ბუნებრივია], უნდა შემოეფიცა, რომ სიავეს არ მიზამდა, მაგრამ იგი იმდენად უგუნური იყო, რომ ფიცი არ დამიდო. ამირებისა და ყაზი-ასქერის წინაშე, აგრეთვე ამირ-იბრაჰიმ სეფევისა და მასუმ-ბეგის თანდასწრებით, რომელიც მაშინ სეფიანთა წმინდა ზღუერბლის — წმინდა ჰყოს უფალმა იღუმალება მისი, — მეურვე იყო, დაიფიცა, რომ ჩემდამი ურჩობას არ გასწევდა, მაგრამ როგორც კი ამირები გამობრუნდნენ, ხუტბაში¹⁴¹ თავისი თავი მოახსენებინა და ფულიც თავისი სახელით მოჭრა.

მას შემდეგ საქართველოზე გავილაშქრე¹⁴², საქართველოდან კი ყარაბახისაკენ წავედი. ალყასმა რომ ჩემი გალაშქრების ამბავი შეიტყო, ჩერქეზეთის გაიქცა. ვინაიდან იგი მემამბოზე იყო, მისი [ჩერქეზეთის] წასვლა ურწმუნოებზე თავდასხმად არ მივიჩნიე და მასზე თავდასასხმელად შირვანისაკენ ამირები გავგზავნე. ამირები ალყასს სწორედ ისე მოექცნენ, როგორც დიდებული ზონთქრის ფაშები ბასიანში¹⁴³ სულთან-ბაიაზეთს და იგი არ შეიპყრეს. ისე რომ, მან გაქცევა მოახერხა და კაფას¹⁴⁴ წავიდა. იქიდან წერილი მოიწერა, დიდებულ ზონთქართან მივდივარ და ნახავთ, რა დღეს დაგაყენებთო. მე ეთქვი, რომ ტყუილად იმუქრება, რადგან ზონთქარზე უფრო დიდებულიც არსებობს, ღმერთი ყველაზე დიდებული და ყოვლისშემძლეა! დიდებული ზონთქარი, მე ან შენ მისი ყოვლისშემძლეობის წინაშე რანი ვართ და რას წარმოვადგენთ-მეთქი.

ლ ე ქ ს ი :

კოლო კვეხნამ გააბრიყვა,
ერთი წამით ყაფის¹⁴⁵ მთის წვერზე წამოსკუბდა,
იქიდან გადმოფრინდა და გაქრა.
რა შეემატა ან რა დააკლდა იმ მთას?
ჩვენ ყველა [ღვთის] ყოვლისშემძლეობის წინაშე
არარაობა ვართ,

ვართ ცაში, თუ ვართ მიწაზე...
ბედნიერების მომნიჭებელი მბრუნავი ზეცაა,
მას ვერც ხელით იშოვი, ვერც მძლე მკლავით.
ღმერთი გემს საითაც უნდა იქით წაიყვანს
თუნდაც რომ მისმა კაპიტანმა ტანზე სამოსი შემოიხიოს.

ამდენი კი მესმის, რომ დიდებულ ზონთქარს ჯერ ჩემთან კაცა უნდა გამოეგზავნა, ალყასის დანაშული გამოეკითხა და თუ მე დიდებული ზონთქრის ნება-სურვილს არ შევასრულებდი და ალყასს თავის სამეკიდროს არ დაუბრუნებდი, მაშინ მათი ყოველგვარი დავა და ცილი სულ მართებული იქნებოდა. თუ ასე არ მოიქცეოდნენ, მაშინ ალყასი მაინც სტაჰბოლში უნდა ჰყოლოდათ, რომ, ვინ იცის, ოდესმე რამეში გამოსდგომოდათ. როსთემ-ფაშა¹⁴⁶, რომელსაც მანამდე ჩვენთვის სიავე არ უქნია და ჩვენ მისი მაღლიერები ვართ, დიდებული ზონთქრის მშობლიურ ამაგს კვლავაც გულისყურით უნდა მოჰკიდებოდა და ეთქვა: — განუსჯელობა რომ არ მოგვივიდეს, ვიდრე ყიზილბაშებს თავს დაეცხმებით, უმჯობესი იქნება, რომ ჯერ მოველაპარაკოთო. ბეითი:

შაჰი თუ ისე მოიქცევა როგორც ეტყვიან,
ცული იქნება, კარგის მეტს თუ რამეს ეტყვიან.

ოსმალეთში რომ მივიდა ალყასი, თურმე მოჰყვა ტყუილების როშვას: შაჰ-თაჰმასბზე თუ გაილაშქრებთ, ყიზილბაში [ამირები] სულ მთლიანად მე მომივლენ და თავს¹⁴⁷ შემინარჩუნებენო. ალყას თაჯი რომ ედგა, მაშინაც კი არაეინ მიუვიდა და მას შემდეგ რაც თაჯი ეწერა, აბა ვინლა მიუვიდოდა? დიდებულ ზონთქარს, ვიდრე მის ნათქვამს აჰყვებოდა და თავს დაგვესხმოდა, ჯერ მისი ჭკუა და გონება უნდა გამოეცადა. მისი ჭკუის, გონებისა და გამჭრიახობის უცოდინრად ალყასის სიტყვას აჰყვა, მსუბუქად მოიქცა, რამაც ამ ვილაიეთის მკვიდრთა გულში მისი [ზონთქარის] შიში და პატივი გააქარწყლა.

ლ ე ქ ს ი:

ხელმწიფემ თავის თავთან ჩუმ საუბარში, რომელსაც [ღმერთმა] ირანის სამეფო ჩააბარა, ბოლოს თანდათან დამდაბლდა.
და გესლიანად გაელიმა ჩემს რჩევაზე.
პირველად მისი გამოცდა გონების მიხედვით ძნელია, მისი უნარის მიხედვით ამაღლდა ღირსება მისი.
ბევრჯერ დაუნაღვლიანდა გული მწუხარებისაგან, რადგან საქმეებში გაწაფული არ იყო.
რაკი იოსებისათვის¹⁴⁸ ორმოცი წელია საჭირო, რომ კაცი მისი გონებით და საქციელით გამოირჩიოს, ამ მცირე ხანში კი,
შეუძლებელია რომ [შენ] ჩასწვდე კაცის შინაგან სიღრმეს.
როდესაც ხელში მომართული მშვილდი გვიპირავს, გაფრთხილდი, რომ ისარი უცაბედად არ გაგისხლტეს.
დაუფიქრებლობით აჩქარებული ვინც ხმალს იშმშვლებს, ბოლოს სინანულის თითზე იკბენს.

შფოთი, რომელიც იბრაჰიმ-ფაშას სიკვდილის შემდეგ წელთა განმავლობაში დამცხრალი იყო, ალყასის გამო კვლავ ატყდა. იგი ულამას თანხლებით ზონთქარზე ადრე სივასს მოვიდა და იქიდან ვანის ჰაქემს შაჰყული-სულთან ჰოსეინს გრძელი წერილი მოსწერა, რომელმაც ციხის გასაღები წაიღო და წინ შეეგება.

წერილის დასაწყისში იწერებოდა, დიდებულმა ზონთქარმა ვაჟი-შვილი მიწოდა და მამაჩემის სამეფო მე მომცაო. მე ვთქვი, რომ სამეფო არც ჩემია, არც შენი და არც დიდებული ზონთქარისა, არამედ უზენაესი და ყოვლისშემძლე ღვთის განგებითაა და მას ვისაც უნდა, იმას უბოძებს. ვინაა ამ წუთისოფელში ისეთი, რომ სამეფო ტახტი ღვთისაგან არ მიედოს? შემდეგ იწერებოდა, დიდებული ზონთქარი შეიდ წელიწადს რომ იკმარებს იმდენი იარაღ-საჭურველითა და

ამდენივე ლაშქრით მოდის და აქლემებზე აკიდებული ათი ათასი ტიკი მოაქვს, რადგან, თუ ისინი გაუდაბურებულ ადგილზე გადაივლიან, ასი ათას ოსმალთა ახთაჩის ტიკებმოკიდებული აქლემებით უკან გაადვენებენ, რომ გაუდაბურებულ ადგილებში კაცი და ცხენი წყლით უზრუნველყონ. ვთქვი, მეც ვიცი რომ დიდებული ზონთქარი, რომელსაც სრული სიდიადე და ბრწყინვალეობა შესწევს, შენ დაგეზმარება, მაგრამ ჩვენ [დაგეზმარება] უზენაესი და ყოვლისშემძლე ღმერთი და მისი მოციქული [მუჰამედი], — აკურთხოს ალაჰმა ყველა მათგანი.

ლ ე ქ ს ი :

მოხუცი შეპირებულია, რომ მას არა აქვს არც ძალა და არც ოქრო, მაგრამ მისი მოწყალე და შემწყნარებელი ღმერთია.

მერე იწერებოდა, დიდებულმა ზონთქარმა მე გარდა სხვადასხვა საჭურველისა და მოოჭვილი იარაღ-ალკაზმულობისა, გარდა ფარჩეულობისა, ცხენ-ჯორ-აქლემისა და ზალათისა, ოცდაათი ათასი აშრაფი¹⁴⁹ თანხა მიბოძაო. მე ვთქვი: კურთხეულია, მაგრამ ეგ თანხა საიქიოს შენ სარგებელს არ მოგცემს.

ცნობილია, თუ ამ ქვეყანაზე ოცდაათი ათასი აშრაფისაგან რა ლაშქარი და ქონება შედგება, მაგრამ ამ ქვეყნის სარგებელი საიმედო რომ არ არის!

ლ ე ქ ს ი :

ორიოდე დღის სამყოფ განძს ნუ დახარბდები გულთ, რადგან იგი, სულერთია ბედნიერებას ვერა გწევს.

შენ თუ ეგ თანხა გიბოძეს, ჩემს სულსა და გულშიც არსებობს ისეთი განძი, რომელიც ამ ქვეყნადაც და იმ ქვეყნადაც სარგებელს მომანიჭებს. იგი არც ოქროა და არც ლაშქარი, არამედ ჩემი ბატონის სიყვარულია. შენ მისთვის მიმინდვიხარ, იმასაც ვნახავ, შენ შენი თანხა მოგიტანს სარგებელს თუ ჩემი განძი მე.

მე გულში მიღევს განძი, რომელიც ზალასი ნატერისთვალის მსგავსია. იგი ისეთი განძია, ურომლისოდაც ზაფხულში [მიწის] მუშაკი ვერაფრის გაკეთებას ვერ შეიძლებს. ეს ისეთი განძია, რომ როცა აბრაამი¹⁵⁰ მას შეევედრა. თმის ერთი ბეწვიც კი არ დასწვია ცეცხლში. ეს ისეთი განძია, ურომლისოდაც მწირი თავდადებული ქერის ნახევარი მარცელის ტოლ ოქროდაც კი არ დაფასდება. ისეთი განძია, რომ რჩეული მოციქული [მუჰამედი]

მას თავის ტოლად თვლიდა.
განძია ძვირფასი და ღიად კეთილშობილი
და იგი სხვა არა არისრა,
თუ არა სიყვარული ალისა.

ჩემი ბატონი უზენაესი და ყოვლისშემძლე ღვთის წინაშე შენს ბატონზე უფრო ძვირფასია. იგი განა ოდესმე დაუშვებს, რომ მე გამოუვალ მღვდმარეობაში ჩავვარდე და შენი ათი ათასი ტიკისა შემეშინდეს? მე იმ იმამის ღოლამი ვარ, რომლის შესახებაც უდიდებულეს ღმერთს, — დაე იყოს იგი ღიადი და აღმატებული, — ძვირფასი აიები წარმოუგზავნია. შენი ბატონისთანა ათეული ათასობით მწყურვალე განკითხვის ღღეს, ქოუსარის წყაროს¹⁵¹ პირას ჩემს ბატონს წყლის თხოვნას დაუწყებს, ხოლო ჩემი ბატონი წყალს ვისაც უნდა, მხოლოდ იმას მისცემს. მის უწმინდესობა მოციქულს, — აკურთხოს იგი ალაჰმა და ოჯახი მისი და უზენაესსა და ყოვლისშემძლე ღმერთს მის [ალის] შესახებ უთქვამთ, ლექსი:

მუჰამედი ბრწყინვალეების ზღვის მარჯანია,
იმიტომაც დაევალა მას მოციქულობა.
[იგი] უეჭველი ტახტის მეფეთ-მეფე,
ღამის რჩეული და ღღევეებული სულთანია.
პირველი მფარველიც იგია და უკანასკნელიც,
ღმერთი რომ ქვეყნის მიმართ წყალობას მოიღებს

ხოლმე, მისგანაა,

იმ რჩეული [მოციქულის] სარწმუნოების ხოტბის გამოა.
სხვა დანარჩენი ბედნიერება ყველა მისგან მომდინარეობს,
ამიტომ ის რომ გულით გიყვარს, ენით გამოხატე,
ყოველ წამს ადიდე მისი ნაშეირი,
მათი მონა იყავი,
ალის სარწმუნოების გზის ფეხის მტკერი იყავი.
უსაზღვრო ხოტბისა და ქების ღირსი,
[მხოლოდ] მუჰამედი და მისი ნაშეირია.

მისმა უწმინდესობა [მუჰამედმა] ჩემი ბატონი თავისი ზურგით აიყვანა ქააბას¹⁵² სახურავზე კერპების დასაღწევად. ამას გარდა, მისმა უწმინდესობა [მუჰამედმა] შემწვარი ქათამი არ შეჭამა, რომელიც ჯიბრაილმა, მშვიდობა მას, მისთვის სამოთხიდან მოიტანა და ღმერთს შეჰღაღდა: „ჰოი ღმერთო! ვინაც უსაყვარლესი ქმნილებაა, რომელიც შენ გიყვარს, ხოლო მას კი შენ უყვარხარ, წარმოაღვლინე, რათა ეს ქათამი მასთან ერთად შეეჭამო!“ იმავე საათში ჩემი ბატონი — მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი ალი, — მშვიდობა მას, გამოცხადდა და ის ქათამი მოციქულთან ერთად, — აკურთხოს ალაჰმა იგი

და ოჯახი მისი, — შეჭამა. [ამასთან ერთად] მზეც მისი უწმინდესობა [ალის] მორჩილი გახდა, რათა ნამაზი¹⁵³ თავის ღროზე შეესრულებინა, ზოლო მოციქულმა, — აკურთხოს ალაჰმა იგი და ოჯახი მისი, — ალის სადიდებლად ძვირფასი ჰადისები¹⁵⁴ ბრძანა. მისმა უწმინდესობა ალიმაც ხეიბერის კარი მოგლიჯა და ყოვლისშემძლე და უზენაესმა ღმერთმა მის უწმინდესობას ზულყადარი შეარქვა და მის პატივსაცემად მაღლით ნადალიც ჩამოვლინდა! მე შენ ჩემს ბატონს მიგანდობ, შენ კი შენს ბატონს მიმანდე, რათა ჩვენი ბატონები ჩვენს მიმართ როგორც უნდათ, ისე მოიქცნენ.

ამის შემდეგ ამბავი მოვიდა, რომ დიდებული ზონთქარი სივასს მოვიდა და აქლემების ქონით გასაყვებად¹⁵⁵ სამ კვირას იქ დადგებოდა. მე ყველა კუთხის ქედხოდები¹⁵⁶ და რაიები¹⁵⁷ დავიბარე და გამოუცხადე: თუ თქვენს ზორბალს ჩვენს [ლაშქარს] არ შევაჭმევთ, მაშინ დიდებული ზონთქრის ლაშქარი გადასჭამს. ე. ი. უმჯობესია, რომ ჩვენ მოვიხმაროთ, ზოლო რის შეჭმასაც ვერ შევძლებთ, დავწვათ! ამის სამაგიეროდ თქვენს ქონებას სამი წელიწადი გადასახადებით აღარ დავებერავთ. ზორბალი დავწვით და ქარიზები¹⁵⁸ დავაქციეთ. ომი თამაშია და კაცმა ყველა ღონე უნდა იხმაროს, რომ მოწინააღმდეგეს სძლიოს. ომში მტერს ხელსაყრელი შემთხვევა არ უნდა მისცე, ზოლო როცა იგი საომრადაა გამზადებული, ვიდრე შესაძლებელია, მას პირდაპირ არ უნდა შეებრძოლო.

ჩვენ არაერთხელ გამოგვითვლია, რომ დიდებულ ზონთქარს გარდა მსახურებისა საომრად გამზადებული სამასი ათასი მხედარი [შეიძლება] ახლდეს თან. თითოეულ [მხედარს] თითო მსახური რომ ჰყავდეს, მაშინ ექვსასი ათასი კაცი შედგება. მათ ლაშქარში ქვეითად მხოლოდ იანნიჩრები¹⁵⁹. ისე რომ თითოეულ [მოლაშქერს] თითო ცხენი ან ჯორი რომ ჰყავდეს, ექვსასი ათასი ცხენი და ჯორი გამოვა. თითოეულ სახედარს ყოველ საღამოს ორი მანი¹⁶⁰ ქერი სჭირდება, რაც თორმეტ ათას ასმანიან ხარვარს¹⁶¹ შეადგენს. ექვსასი ათასი ადამიანიდან, ყოველდღიურად, თითოეულს ნახევარი მანი სურსათი სჭირდება, რაც სამი ათას ასმანიანი ხარვარ სურსათს შეადგენს. ამრიგად, დღე-ღამეში თხუთმეტი ათასი ასმანიანი ხარვარი ზორბალი დაიხარჯება. თუ ვივარაუდებთ, რომ დიდებული ზონთქრის განკარგულებაში ასორმოცდაათი ათასი ასმანიანი ზორბალია და ლაშქარშიაც ასორმოცდაათი ათასი ასმანიანი ხარვარი ზორბალი, მაშინ საბრძოლო იარაღ-ალჭურვილობით, არტილერიითა და სხვადასხვა სამეზავრო საშუალებებით დატვირთული აქლემების გარდა, ამ სამასი ათასი ხარვარი ნუზლის გადმოსაზიდად დამატებით, კიდევ ხუთა-

სი ათასი აქლემია საჭირო. სამასი ათასი ხარხვარი ხორბალი კი მათთვის მხოლოდ ოცი დღის საგზავია. მას შემდეგ, რაც ჩვენ მთელ მიდამოს გადავწავთ და გავაუდაბურებთ, პირისპირ არ შევებრძოლებით და გარშემო ვიტრიალებთ, ისინი აბა რაღას გააწყობენ? გარდა უკან გაბრუნებისა სხვა რაღა გზა დარჩებათ? ან დამატებით სურათს საიდან იშოვნებენ? ხოლო მათ რომ ოქრო ექნებათ, აბა ის რაღაში გამოადგებათ?

ლ ე ქ ს ი:

სულ ბაჟალო ოქროც რომ ჰქონდეს,
უსაგზოო კაცი გემოს ვერ ჩაატანს.
უკაცრიელ უდაბნოში მოშვიებულ კაცს
მოხარშული თაღგამი ურჩევნია ხალას ვერცხლს.
ყურს შეუძლია, რომ მთელი სიცოცხლის მანძილზე
არ ისმინოს დაფის, ჩანგისა და სტეირის ხმა,
თვალზე მოითმენს წალკოტის უნახაობას;
ცხვირიც გაძლებს ვარდის სურნელის ყნოსვის გარეშე;
გულით საყვარელი კაცს გვერდითაც რომ არ ეწვეს,
საეუთარ კისერს მოხვევს ხელებს,
ხოლო ბუმბულიანი ბალიშის ნაცვლად
თაქვემუ ჰქვას დაიდებს და დაიძინებს,
მაგრამ ამ უხეირო მუცელს ვერას მოუხერხებს,
იგი კაცს ყველა საქმეს დაავიწყებს.

ჩვენ პირისპირ არ შევებრძოლებით, ხოლო ისინი ერთ ალაგას თუ იდგებიან, ოცი დღის მარაგ სურსათს რომ შეჰქამენ, მერე ზომ ილაჯი გაუწყდებათ? ზომ იძულებული გახდებიან უკანვე გაბრუნდნენ? მაგრამ ჩვენ მთელი იმ მიდამოების ხორბალი გადამწვარი რომ გვექნება და ვერსად ერთ მან ხორბალს რომ ვერ იშოვნებთ, თავიანთ სამფლობელოებში უკან როგორღა გაბრუნდებიან? ხოლო იმთავითვე თუ ერთ ადგილზე დადებიან და უკან იმავე სურსათით გაბრუნდებიან, რომელსაც თან წამოიღებენ, რაღა დახლი დაუდგებათ?

ერთი სიტყვით, ზონთქარი რომ ზოის მოვიდა, მე აბაღალაჰ-ხანსა და სხვა ამირებს, რომლებიც მარანდში ყარაულად იყვნენ წასული, შევუთვალე: არასგზით [მტერს] არ დაენახოთ, დღესვე გამობრუნდით და აშქანბარის იალალზე¹⁶² ჩემთან მოდით, რათა ზონთქარი რომ თაბრიზს წავა, ჩვენ ათი ათასი კაცი წინ გავგზავნოთ, თარეში მოვაწყოთ და ვანის ციხის ბჭესთან ულამა შევიპყროთ. ზემოთ ხსენებულ ამირებს ზონთქრის ლაშქრის ავანგარდი წამოწოდეთ, წინააღმდეგობის თავი არ ჰქონიათ და ამის გამო ჩემთან ერთი დღის დავგვიანებით მოვიდნენ.

ზონტქარი რომ თაბრიზს მოვიდა, ის ხალხი — ამირები და მო-
ლაშქრეები — ჯერ კიდევ არ მოსულიყვნენ და თაბრიზიდან ზუო
ფარსანგზე იყვნენ, [მათ შორის]: ბაჰრამ-მირზა ათასი კაცით, ჩე-
რალ-სულთანი ზუთასი კაცით, ალი ყული-ბეგ თურქემანი სამასი
კაცით, ღარაჯერდის¹⁶³ ჰაქემი ალაჰყული-ბეგი ზუთასი კაცით, ჩარან-
დაბ-სულთან იჯონიერაზის¹⁶⁴ ჰაქემი ზუთასი კაცით, შირაზის ჰაქე-
მი იბრაჰიმ-ხანი ათას ზუთასი კაცით, ქერმანის¹⁶⁵ ჰაქემი შაჰყული-
სულთანი ათასი კაცით, ქაზერუნის¹⁶⁶ ჰაქემი ქოფექ-სულთანი სამასი
კაცით, ქუჰგილუიეს ჰაქემი მოჰამედ-ხანი ათასი კაცით, ყაზვინის
ყორჩიები სამასორმოცდაათი კაცის რაოდენობით და სოუგულანისა
და თათართა ხალხი ორასი კაცის რაოდენობით. ზოგიერთებმა
თქვეს: — მიზანშეწონილი იქნება, რომ ვიდრე ზემოთ ჩამოთვლილი
ამირები შეგვიერთდებიან, მანამ აბჰარს წავიდეთ და იქ დავდგეთო.
სადაც ვიდექით, იმ ადგილიდან რომ დავიძარიო, იმის მეორე ღლეს
ჩერალ-სულთანი, ჩარანდაბ-სულთანი და ალიყული წამოგვეწვივნენ,
ზოლო მომდევნო ღლეს, აბჰარს რომ მივედით, შირაზის ჰაქემი იბ-
რაჰიმ-ხანი მოვიდა ექესასი კაცის თანხლებით. ალაჰყული-ბეგიც
იმავე ღლეს მოვიდა.

დიდებული ხანტქარი თაბრიზში რომ შევიდა, ჩვენ მაშინ აბ-
ჰარში ვიყავით. მისი უწმინდესობა შეიხ ნეზამ ად-ღინიზ, — წმინდა
იყოს იდუმალება მისი, — მოსალოცავად წავედით. მოლოცვის შემ-
დეგ იქვე ღმერთს შევევედრე: ჰოი, უფალო, შენ არაერთგზის გიბრ-
ძანებია, დაერდომილთა შემწე ვარო, მეც მათ შორის მეტად დაერდო-
მილი ვარ, წყალობა მოილე, რადგან ძალზე სასომიხდილი ვარ და,
თუ არა შენგან, სხვისაგან არავისგან შეწვენის იმედი არა მაქვს.

უზენაესმა და ყოვლისშემძლე ღმერთმა ჩემი ევედრება შეისმინა.
თუმცა ზონტქარმა არ დამინდო, მაგრამ მისმა უდიდებულესობა ყოვ-
ლად მოწყალე ღმერთმა წყალობა მოილო — ზონტქარმა თაბრიზში
ოთხი ღლე დაჰყო და მერე უკან დაბრუნდა.

ლ ე ქ ს ი:

შენ შენი უფალს მიმართ იყავ მინდობილი და ერთგული
და თუ [ღმერთი] წყალობას არ მოილებს, [შენს ნაცელად] ის
შეედავება.

იმის წინ, ვიდრე ზონტქარი უკან გაბრუნდებოდა, მე აბჰარში
ამირებს ვუთარი: სამი ათასი კაცი განაწესეთ, რომ ჯოუშან-ღეზმა-
რის¹⁶⁷ გზით ურდო ორდუბადში¹⁶⁸ გადაიყვანონ, მერე ათი ათასი
კაცით ულამას დაესხით თავს, მეც უკან გამოგყვებით, ულამა შევიყ-

რომ და ვანში რაც კი ყანები იქნება გადაეწვათ. დიდებული ზონთქარი თუ გამოგვედევნება, ჩუხურ-საადისკენ წავიდეთ, ჯარის ერთი ნაწილი ყარსს¹⁶⁹ გავგზავნოთ და იქ [ციხის] შესაკეთებლად რომ ოსმალებია მოსული, ისინი ამოწყვეტონ-მეთქი. ამირებმა თქვეს, ვიდრე ბაქრამ-მირზა და სხვა დანარჩენი ამირები არ შემოგვიერთდებიან, მანამ ჩვენი წასვლა არ ივარგებსო. გადაწყვეტეთ, რომ აბ-ჰარში ვმდგარიყავით. აბდლაჰ-ხანი სამი ათასი კაცის თანხლებით ყარაულში გავგზავნეთ. ამასობაში ერაყიდან არაბულ აქლემებზე დასაპალნებული ორას ორმოცდაათი საპალნე იარაღი მოიტანეს. იმავე ღამეს არაბებმა აქლემები წაიყვანეს, გაიქცენ და ხუთასი ზანდუკი იარაღი მიწაზე დარჩა. რადგან ჩვენ იმდენი აქლემი არ გვახლდა, რომ ის გადაეხიდათ, მე ვთქვი, ერთი მანზილი უკან დავიხიოთ, ეს იარაღი როგორმე იქ გადავიტანოთ, მოლაშქრეებს დაეურიგოთ და მერე ავიყაროთ და მათთან ერთად წინ წამოვიდეთ. ოთხი ფარსანგი რომ გამოვიარეთ დავბანაკდით, ერთი დღე იქ დავრჩით და იარაღის დარიგებას შეეუდეთ. ამბავი მოვიდა, რომ დიდებული ზონთქარი გაბრუნდა, იბრაჰიმ-ხანი კი, რომელიც თაბრიზიდან რვა ფარსანგზე იმყოფებოდა, თასუჯამდე მას უკან გაჰყვაო. ჩვენც იმათ გამოვუდეთ უკან. ჩალდირანს რომ მივედით, თქვეს, ზონთქარი ვანის ციხეს შემოადგაო. შაჰყული-სულთანი, ქუჰილუიეს ჰაქემი მოჰამედ-ხანი და ქოფექ-სულთანი იმ დღეს ურდოს შემოუერთდნენ. ამირთა ერთმა ნაწილმა თქვა, ზონთქრის ლაშქარს მოულოდნელად თავს დავესხათო. მე ვთქვი, აქედან არზრუმს¹⁷⁰ წავიდეთ, რადგან, რაკი ზონთქარი გაიგებს რომ ჩვენ მის სამფლობელოს შევესიეთ, ვანს ალყას მოხსნის და აიყრება-მეთქი. ასეც გადაწყდა. ისმაილ-მირზა შვიდი ათასი კაცის თანხლებით ყარსის ციხეზე გავგზავნეთ, რათა იქაური ხალხი ამოეხოცათ და იქიდან არზრუმისაკენ გაელაშქრათ, თვითონაც ავიყარეთ და ერთი დღის შემდეგ არჭემს ჩავედით. იქ ვანის ციხიდან თოფისა და ზარბაზნის ხმა მოდიოდა. ის ხმა რომ შეწყდა, მივხვდი, რომ შაჰ-ალი ჩინმა ციხე [მტერს] ჩააბარა. იქიდან ხნუსსა¹⁷¹ და ბასიანს ვავემართეთ. მე ჯერ კიდევ ადრე გადაწყვეტილი მქონდა, რომ ზონთქრის შემოსევამდე ვანის ციხე დამენგრია, ზოლო აზერბაიჯანში მოუთხრელი ერთი ციხეც კი არ დამეტოვებინა, მაგრამ მაშინ ზოგიერთებმა არ დამანებეს ამ განზრახვის სისრულეში მოყვანა. ამჯერად კი, ალყასის ამბავი რომ მოხდა და ვანის ციხეც აიღეს, მე ეჭვნარევად გაეიფიქრე: ვიდრე ალყასი იმათ ხელში იქნება, დავა და შფოთი არ მოიშლება. მეტი საშუალება არ არსებობს გარდა იმისა, რომ სადაც კი ზონთქრის სამფლობელოს ხელში მოვიგდებთ, გავაპარ-

ტახოთ, მათი ზორბალი და სახლები, გადავწვით, რაიათებს მუსრი გავეკლოთ და ჩვენსა და მათ შორის მდებარე ზოლი გავაუდაბუროთ, რათა მათი მიმოსვლა აღიკვეთოს. ამ მიზნით ხნუსი და ბასიანი გადავწვით, ბასიანში დავდექით, რათა ცხენები მოგვესუქებინა და დაგვენახა თუ დიდებული ხონთქარი რას იხამდა. ჩვენ კვლავ ბასიანში ვიდექით, რომ ხონთქრის ხნუსს მოსვლის ამბავი მოვიდა. ვინაიდან იმათი ცხენები დაუძლურებული იყვნენ, ხოლო ლაშქარში კი შიმშილი ჩამოვარდნილიყო, იქიდან უკან გაბრუნდნენ. ჩვენც ავიყარეთ და მუშის¹⁷² ქვეყანაში წავედით. ამბავი მოვიდა, დიდებული ხონთქარი ბითლისს გასცდაო, ჩვენც წინ წავედით. ჯამაშგერქის ყორჩიები მონის შესაპყრობად დაწინაურებულიყვნენ, გზაში ორი ჩაუში¹⁷³ დაეჭირათ და მოიყვანეს. მათ თქვეს, რომ ხონთქარს უღამასა და ფაშასათვის ჰოქმი მიეწერა: „ჩვენ ჰამიდს წავედით და თქვენ კი ვიდრე თოვლს დადებს, თერჯანში¹⁷⁴ იდექით, მერე კი აზერბაიჯანში იყიშლალეთ“-ო. ჩვენც აღი-სულთან ბეი-ოღლი თორმეტი ათასი კაცით ხლათის, ბითლისისა და მუშის გადასაბუგავად გავგზავნეთ, თვითონ კი უღამაზე გავილაშქრეთ.

შემთხვევით, ორი დღით ადრე, ვიდრე ჩვენ თერჯანს მივიდოდით, ფაშა ბაიბურდს¹⁷⁵ და უღამა კი ერზინჯანს¹⁷⁶ წასულიყვნენ. ებრძანეთ, რომ თერჯანისა და ბაიბურდის მთელი ოლქები გადავწვით და გაეპარტახებინათ. დავეაღლე, რომ ყველგან, სადაც კი მეჩეთი შეხედებოდათ, იქ ლაშქრის ერთ-ერთი თავკაცი ჩამომხდარიყო და არ დაეშვა, რომ ვინმეს მეჩეთი შეებლალა.

მიუხედავად იმისა, რომ როცა კი [ოსმალები] თავს გვესხმოდნენ, მათ ჩვენი ქონება ყოველთვის ჰალაღად მიაჩნდათ ხოლმე, ჩვენ მათი ქონება და რაიათი არასდროს ჰალაღად არ მიგვიჩნევია. ჰალაღობანი, როგორიცაა: ფრინველი, ცხვარი, ბრინჯი, ცხიმი და საზრდო თან მოგვექონდა ხოლმე. ამჯერადაც როგორც წესი, საზრდო-ჰალაღობანი თან გვექონდა წაღებული. დაწესებული მქონდა, რომ ყოველდღიურად ჩემთვის საუზმისათვის სამი თავი საჭმელი და ვახშმადაც სამი თავი საჭმელი დაემზადებინათ.

რამაზანის¹⁷⁷ თვის ერთ დღეს ცხენზე შევეჯექი და მდინარის პირას წავედი, რომ საჭმელად თევზი დამეჭირა, რომლის ჰალაღობაზე ლაპარაკი ზედმეტია. დავინახე, რომ ოციოდე კაცი ქვეითად მოდიოდა. მალემსრბოლი გავგზავნე, რომ მათთვის ეკითხა თუ რა ხალხი იყო. თქვეს: ხნუსელები ვართ, ოსმალებმა დაგვარბიეს და იქ რომ დავრჩენილიყავით, უთუოდ შიმშილით ამოვწყდებოდით, კარ-მიდამო დავაგდეთ და დიარბაქირს მივდივართო. მე ცხენზე მჯდომმა ალყას

წყევლა-კრულვა შევეუთვალე და მათს უმწეო მდგომარეობაზე ქვა-
თინი მოვრთე. იქიდან ავიყარეთ და აბთუთინის¹⁷⁸ სანახებისაკენ წა-
ვედით. იქ ჩვენთან ორი ჯამაშგერქი ჯაშუში მოვიდა, რომლებმაც
თქვეს: ნამდვილად და ჭეშმარიტად ალყასი ჰამადანს გაგზავნეს. ეს-
ეს არის ხონთქარი ხარბორთს¹⁷⁹ მოვიდა, აჰმად-ფაშა ათი ათასი
მხედრითა და ორი ათასი მეთოფურით წინ გამოისტურა და უკვე
ქიფს¹⁸⁰ მოადგენო. იმ დროს მთელი ჩვენი ამირები ბაიბურდსა და ერ-
ზინჯანში იყვნენ და, გარდა ყორჩიებისა, მე თან სხვა არავინ მახლდა.
მე ყორჩიებს რჩევა ვკითხე. იბრაჰიმ-ალა ბურბურმა თქვა: ისა ჯობია,
რომ ავიყაროთ და მამახათუნს¹⁸¹ ჩავიდეთ, იქიდან კაცი გავგზავნოთ,
ბაიბურდში რომ ამირები არიან, ჩვენთან მოვიდნენ, ხოლო ერზინჯანში
რომ ამირები არიან, ერზინჯანი გადაწვან და ისინიც ჩვენთან მოვიდ-
ნენ; ათი ათასი კაცი წინ გავგზავნოთ, რომ აჰმად-ფაშა თუ მართლაც
ქიფშია მოსული, იგი შეიპყრან. ჯელოლდარ მოჰამედ-იუზბაშ რუმ-
ლუმ და მაყსად-ბეგ აინალ-ოღლიმ თქვეს: შეუძლებელია ურუმებმა
ალყასი ნებას მიუშვან, რომ ერაყს წავიდეს; იგი ნამდვილად ბაღ-
დადისაკენ გაგზავნეს, რათა თანგს, ზანაყსა და ყიზილ-რაბათს წავი-
დეს, ხოლო ჩვენ რომ შევიტყობთ, ალყასი ერაყს წავიდაო, უკან გა-
მოვბრუნდებით; ჩვენი გამოვბრუნების შემდეგ კი კაცს გაგზავნიან და
ალყასს თავისთან მიიყვანენ. ამას გარდა, მოჰამედ-ალამ და ეინალ-
ოღლიმ თქვეს: რაკი ჩვენ ერზინჯანამდე ორ ფარსანგზე მივსულ-
ვართ, რატომ არ ავიყრებით და ერზინჯანს არ ჩავალთ, რომ იქაური
ხორბალი გადავწვათ, აჰმად-ფაშას რატომ უნდა შეეეპუოთ, რასაკ-
ვირველია, ხონთქარი თუ მოვიდა, ბაიბურდის გზით გამოვეცლებითო.
ასე მოვიქეციით და ერზინჯანს წავედით. იქ ოსმალ-ფაშა შემოგვე-
გება. ზულყადარის ყორჩიებს, რომლებიც ყარაულში გვეყავდა გაგზავ-
ნილი, ბრძოლა გაუმართა და დამარცხდა. ამის შემდეგ ერზინჯანიდან
ავიყარეთ და ბაიბურდს ჩავედით. ბაიბურდში სომეხ ბავშვთა ერთი
ჯგუფი დაეტყვევებინათ. ვბრძანე, რომ ყველანი ბამბაში გაეხვიათ,
კალათებში ჩაესხათ და აბდალაჰ-ხანს ეუბრძანე, რომ ციხის ძირას
მიეტანა და დაეტოვებინა. შემდეგ არზრუმს მივედით, ოღლან ყასემ-
ფაჟოქის ერთი მათგანი შეეპყრო, ციხიდან რომ საომრად ზალხი გა-
მოსულიყო და მოიყვანეს. იმანაც ალყასის ჰამადანს წასვლის ამბავი
დაადასტურა. ეთქვი: ყოვლად შეუძლებელია, რომ ოსმალები ასე
მოქცეულიყვნენ და ეს ბეითი გამახსენდა,

ლ ე ქ ს ი:

ქეყნად ბევრი სამეფო განიავებულა,
ჩადგან თუ კაცი გულისყურით არ იქნება გზა აებნევა.

იქიდან ათანგს მივედით. მოლაშქრეებს ბავშვები იქაც დაეტყვე-
 ვებინათ. როცა შევიტყვე, ისინიც იმგვარადვე ციხის ძირას გავატანე
 და ჩუხურ-საადისაქენ წავედი, თანაც კვლავაც ვერ დამეჯერებია, რომ
 ალყასი [ოსმალებს] თავის ნებაზე ჰყავდათ მიშვებული. ისმაილ-მირ-
 ზა შირვანს გავგზავნე, რომ იქაურობა დაეპყრო,¹⁸² ხოლო ყორჩიბაში
 ათას ხუთასი ყორჩის თანხლებით შაქის დაჭერად გავგზავნე. ბაჰ-
 რამ-მირზა, იბრაჰიმ-ხანი და ერაყის, ფარსისა და ქერმანის ამირები
 დავითხოვე, რათა ყველანი თავიანთ ოლქში წასულიყვნენ. მე ყიშ-
 ლაღად დასადგომად ყარაბახს წავედი. ამასობაში მომდევნო ამბავი
 მოვიდა, რომ ალყასი ერაყს მივიდა, იბრაჰიმ-მირზასა და ჩერალ-
 სულთანის მომთაბარეები დაარბია, მათი ქალები თავის ხალხს დაუ-
 რიგა და ბაჰრამ-მირზას ორი ვაჟი თან წაიყვანა. ამის შემდეგ უფიქ-
 რია: მე რომ ბაჰრამ-მირზას შვილები დიდებულ ხონთქარს მივეგვა-
 რო, [უთუოდ] მიბრძანებს, რომ მე ისინი დავხოცო, ხოლო მე რომ
 ბაჰრამ მირზას ვაჟები დავხოცო, ისიც მაგიერში ჩემს ვაჟებს დახო-
 ცავს; მაშასადამე ხონთქართან ჩემი წასვლა არ ივარგებსო და ყუშში
 რომ გაუგია, რომ ხონთქარი მისკენ მიემგზავრებოდა, იგი ბაჰრამ-
 მირზას ვაჟიშვილებითა და ნატყვევ-ნამარცვით შირაზისაკენ გაქ-
 ცეულა. მომეტებული მღელვარების გამო იქაც არ გაჩერებულა და
 ბაღდადს მისულა შუშთერის¹⁸³ გზით. შუშთერიდან წერილი გამოგვიგ-
 ზავნა, რომელშიაც შერიგებასა და ჩადენილი დანაშაულის პატიე-
 ბას ითხოვდა. მეც შეწყწარების რაყაში მივწერე. ხალხი ამბობდა:
 ზვალ რომ ერთი მხრიდან ალყასი, ხოლო მეორე მხრიდან ხონთქარი
 მოგვადგეს, ვინ იცის ჩვენი საქმე როგორ იქნებაო! ზოგიერთს უმ-
 ჯობესად მიაჩნდა, ალყასისათვის შირვანი მიგვეცა, რომ იგი შირ-
 ვანს წასულიყო და ეს შფოთიც მოშლილიყო. მე ამ სიტყვებზე
 კეთილნი ამიტყდა და, რადგან ალყასი მისი უწმინდესობა მართლ-
 მორწმუნეთა ამირის [ალისათვის], — კურთხევა და მშვიდობა მას, —
 მყავდა მინდობილი, ეს ბეითები გამახსენდა, რომელიც მოულანა
 ჰასან-ქაშის¹⁸⁴, — უზენაესი ალაჰის წყალობა მას, — ჰაფთბანდიდანაა
 და ტირილ-ტირილით ვკითხულობდი,

ლ ე ქ ს ი:

პოი, დიდებული ქაბაჲ, მოწმეე მოციქულისა,
 ქვეყნისა და სარწმუნოების ყიბლაჲ¹⁸⁵, მოციქულის თვალო და
 გულო.

შარიათის სამყარო მოციქულისაგან უჩვეულოდ გაბრწყინებულო,
 შენგანაა ცაზე მთვარე რომ უფრო კაშკაშებს,
 თუმცა ქვეყნად შენი განგებით მეუფის ბედი მეწვია,

ის, რაც პასანმა ჩაიდინა ერთხელ მოციქულის დროს;
სათხოვარის თქმა შენთვის საჭირო არაა, რადგან ზარ გულის
მესაიდუმლე.

მე გულწრფელი ვარ მოციქულის ოჯახის მიმართ,
წყალობა ჩემი ხალხისა უსაზღვროა, მე სიკეთე მომანიჭე,
როგორც ამას მოციქული იზამდა.
ჩემგან, მზეო, ნუ იბრუნებ წყალობის პირს,
სხეულის განმკურნებელო, ჩემსკენაც მოიხედე.

როსთემ-ფაშას ბაღდადის პაქემ მოჰამედ-ფაშასათვის წერილი მიეწერა: ალყასის ამ მიდამოებში ზეტიალი სასურველი არ არის, ვინმე გამოგზავნე, რომ მას თავს დაესხას, შეიპყროს და თავი წააგდებინოს, ანდა ამ ოლქიდან გააძევე, რომ მეტი აღარ მოვიდესო. ალყასი გაქცეულა და ქურთისტანს მიახლოვებია, იქიდან ბაჰრამ-მირზას ვაჟი ბადიოზამანი დაზავების თაობაზე შუამავლად განუწყობებია, თავისი მოლაზები ყარაჯა-მირაქი გამოუყოლებია და ჩემთან გამოუგზავნია. ოთხი-ხუთი დღის შემდეგ ამბავი მოვიდა, რომ ალყასს თავს ოსმალები დასხმიან და დაუმარცხებიათ, იგი გაქცეულა და სორხაბ-სულთანთან მისულა. ბაჰრამ-მირზამ და ამირთა ერთმა წყებამ მასზე გაილაშქრა. სორხაბ-სულთანმა ალყასი შებლეს ციხეში დაამწყვდია და კაცი გამომიგზავნა შაჰნიყმათალაჰი გამოგზავნეთ, მოვიდეს და დაიფიცოს, რომ ალყასს სიცოცხლეს არ მოუსწრაფებთ და მერე მას თქვენ გამოგიგზავნითო. შაჰნიყმათალაჰი ამირების თანხლებით წავიდა და ალყასი მოიყვანეს. დიდება ღმერთს, რომ მისმა უწმინდესობა მართლმორწმუნეთა ამირმა [ალიმ], — კურთხევა და მშვიდობა მას, — ალყასი რომ მისთვის მყავდა მინდობილი, უკანვე მე დამიბრუნა.

მე ალყასს ვუთხარი: ზომ ნახე, ჩემმა ბატონმა ჩემს წინაშე როგორ მოგიყვანა-მეთქი!

ლ ე ქ ს ი:

ღმერთი რომ ჩირაღდანს აანთებს,
ვინც ჩასაქრობად [სულს] შეუბერავს, წვერებს დასწვავს;
სარწმუნოების დიდებულთა შესახებ მოგვითხრობენ,
კეშმარიტებითა და ეკვეშიუტანლობით რომ იყვნენ მოსილნი,
რომ კეთილი კაცი [თურმე] ვეფხვს მოაჭდა
და მიძნეძულებდა ისე და თანაც ხელში გველი ეპირა.
ერთმა [გაოცებულმა]: ჰკითხა მას: — ჰოი,, კაციო, ღვთისნიერო,
მასწავლე, როგორ მოახერხე ასეთი რამ?
რა მოიმოქმედე ისეთი, რომ ეგ მძვინვარე მხეცი დაგმორჩილებია
და ნატვრის თვალი საკუთრებად გექცა?
მიუგო: — ვეფხვი, ისე როგორც გველი,

უძლურებია სპილოსა და ორბთან შედარებით;
შენ თავს ნუ აარიდებ უზენაესი მსაჯულის განჩინებას,
ისივე ყოველთვის შეიწყნარებს შენს თხოვნას.
რაკი ბრძენი უმაღლესი მსაჯულის ნიჭდებული იყო,
ღმერთიც მისი შემწე და მფარველი იყო.

მერე კიდევ ვუთხარი ვიდრე ჩემდამი მეგობრულად იყავი განწყობილი, არც ღვინოს სვამდი და არც გარყვნილებას ეწეოდი, როგორც კი გამებუტე, გარყვნილებასაც მიჰყავ ხელი, ალბათ მის უდიდებულესობა უზენაესსა და ყოვლისშემძლე ღმერთსაც გადაუღეპი — მეტქი.

ლ ე ქ ს ი:

ვისაც ყური ღმერთისადმი აქვს მიპყრობილი,
მისი ყველა საქმე ღვთის შეწევნით კეთილად დასრულდება.
[რთულ] საქმეებს, გარდა ღმერთისა სხვა ეერავენი მოაგვარებს,
თუ გინდ რომ ღმერთს ხალხისაგან ხმაც არ მისდიოდეს.

შემდეგ ალყასი იბრაჰიმ-ხანსა და ჰასან-ბეგ იუზბაშს ჩავაბარე, რათა წაეყვანათ და ციხეში გამოემწყვდიათ. მათ იგი წაიყვანეს, ციხეში გამოჰკეტეს და უკან დაბრუნდნენ.

ციხეში რომ ალყასს ხალხი ყარაულობდა, მას იმათთაგან ორი-სამი კაცის სისხლი ემართა, რადგან მათი მამები და ძმები დაეხოცა. იმათაც ხუთი-ექვსი თვის შემდეგ თავიანთ მამათა და ძმათა შურისსაძიებლად იგი ციხიდან გადმოაგდეს და სიცოცხლეს გამოასალმეს.

ალყასის სიკვდილის შემდეგ ქვეყნიერება რომ დაწყნარდა, ჩემ თავს პირობა მივეცი, რომ ჩერქეზებზე და ქართველებზე გამელაშქრა, [ამიერიდან] მხოლოდ ურწმუნოებს შევბოდი და მუსლიმანებისათვის არასდროს შფოთი არ ამეტეხა, მაგრამ უცებ საიდანღაც იბრაჰიმ-ფაშა გამოტყვრა და ამ ბეითთა შინაარსიც ახლა.

ლ ე ქ ს ი:

გულკეთილმა კაცმა რომ მოისურვოს
ერაო წამით იცხოვროს „حمت“ -ით, ე. ი. შევებით,
საწუთრო საიდანღაც გააჩენს ბუზს,
რომელიც წერტილს დაასუამს „حمت“ -ის, ر-ს თავზე
და შეება შეიცვლება „حمت ز“ -ით, ე. ი. ტანჯვა-წამებით.

ისქანდერ-ფაშას¹⁸⁶ ამბავია, როცა იგი არზრუმის ფაშა იყო, ხან ამას განიზრახავდა, ხან იმას და ნიადაგ შუოთსა და ამბოხს ეწეოდა. თუმცა ჩვენი ამირები წერილებს უგზავნიდნენ და რჩევა-დარიგებას აძლევდნენ, მაგრამ იგი მაინც არ ცხრებოდა და პასუხად მუქარას ვეითვლიდა.

ერთხელ ჰოსეინ-ხან სულთნისათვის წერილი გამოეგზავნა, რომ მე საქართველოს არტანუჯის¹⁸⁷ ციხეს შემოვადექი და თუ შაჰი ჩემზე თავდასასხმელად წამოვა, უომრად არ გავეცლებიო, თუ მე დავამარცხე, აღმოსავლეთის ხელმწიფის მძლეველი ვიქნები, ხოლო თუ ის მძლევს, ერთი ვინმე ღოლამის დამმარცხებელი იქნება. ჰოსეინ-ხან სულთანს შეეუთვალე, რომ პასუხად მიეწერა: იმას, რაც შენ მოგიწერია, ჭკვიანი კაცი არ იტყოდა. ამის მსგავსს მხოლოდ ბრიყვები თუ იტყვიან-მეთქი. უმეცრებისა და უეიცობის გამო იგი სულ იმის ლაპარაკში იყო, შირვანისა და საქართველოს ფაშა მე ვარო.

მას შემდეგ, რაც შაჰ-ყული სულთანი ჩუხურ-საადის ჰაქეში გახდა, ეს ბეითები დაწერა და ისქანდერ-ფაშას გაუგზავნა. ლექსი:

ორ ჭკვიანს მტრობა და ომი არ მოუვა.
 ის რა ბრძენია ვინც რეგვენს კამათს დაუწყებს.
 თუ უეიცი სირეგვენის გამო, უშვერ რამეს იტყვის,
 ბრძენი მის დაშოშმინებას შეეცდება დაჟუავებით.
 ორი ბრძენი ერთმანეთს შორის გაბმულ ბეწვსაც არ გასწყვეტს,
 თუნდაც რომ ერთმანეთს ეკამათებოდნენ,
 მაგრამ მათ ალაგას რომ რეგვენები დააყენო,
 ჯაქესაც კი გაგლეჯენ.

ანას გარდა მისწერა: შე ურწმუნო, შენ რა ხელი გაქვს, რომ მისი უწმინდესობა მართლმორწმუნეთა ამირის — ალის ნაშიერს, — კურთხევა და მშვიდობა მას, — უდიერად მოექცე? ვინც კი უმტრო ამ ოჯახს, თავის საკადრის სამაგიეროს ეწია და შენც ეწევი. შერისხულმა ომაიელებმა¹⁸⁸ მისი უწმინდესობა საბრალო იმამი მოწამებრივი სიკვდილით რომ მოჰკლეს¹⁸⁹, იმ დღისათვის გარდა მისი უწმინდესობა იმამ ზეინალ-აბადინისა¹⁹⁰, მშვიდობა მას, — მათი შტოს გამგრძელებელი მამაკაცი სხვა აღარავინ გადარჩენილა. რაც შეეხება ომაიელებს, იმ დღისათვის ოქროსთალიან აკვნებში ათასი ბავშვი ეწვინათ. ახლა ერთი მათგანიც კი აღარ ბოგინებს, მუჰამედის შთამომავალნი კი რამდენიმე ათასს ითვლიან.

როცა კი ჩვენი ამირები ვაზირებთან კაცს აგზავნიდნენ ისქანდერ-ფაშა მათ აბრკოლებდა და არ უშვებდა. გარდა ამისა, უბირობა მოიმოქმედა და ჩვენი სეიდური შთამომავლობა უარყო¹⁹¹. ყურანის ერთი აია დაწერა და გამოგვიგზავნა. შაჰ-ყული სულთანმა კი თავის წილ ჰადისი, რომელიც მისი უწმინდესობა ჭეშმარიტებით მოლაპარაკე იმამის ჯაფარ მოჰამედ-სადეყის¹⁹², — კურთხევა და მშვიდობა მას და მის წინაპრებს, — მიერაა მოთხორობილი, დაწერა და იქანდერ-ფაშას გაუგზავნა. რაკი ვნახეთ, რომ მასთან მორიგებას პირი არ უჩანდა, ვთქვი: სხვა გამოსავალი არ არის, იგი უნდა დაეტუქსო-მეთქი

ლ ე ქ ს ი:

საქმე თუ ქუთი არ მოგვარდება,
იქ სისულელემ გაქრას ეგება.

იმ ხანად არჭეშსა და ზღათში მოგზაურობა მოგვიხდა. რამაზანის თვე ზღათში გავატარეთ; შამს ად-დინ ხანისაგან მისი კუთვნილი¹⁹³ ბალი ვიყიდეთ და იქ ვიმარხულეთ.¹⁹⁴

იმასობაში ყარაბახის ხურჩინლუს¹⁹⁵ ხალხიდან 900 კაცი, ხოლო ქართველთაგან 300 კაცი დად-ელში¹⁹⁶ რომ წასულიყვნენ, მათ მოულოდნელად შვიდი ათასი კაცით ისქანდერ-ფაშა დასხმია თავს. მიუხედავად იმისა, რომ მათი უმეტესობა სანადიროდ ყოფილა წასული და მხოლოდ ქართველ ხურჩინლუთა ერთი ნაწილი შესწრებია, [სასწრაფოდ] ცხენებზე შემსხდარან და მას პირდაპირ შეებმია. ბოლოს ზოგი მათგანი მოუკლავთ. ეს ამბავი ისქანდერ-ფაშას დიდ გამარჯვებად მიუჩნევია და ენით აუწერელ სიამაყესა და თვითკმაყოფილებას მისცემია. ამ ამბების გამო მისი დასჯა საჭირო შეიქნა. გავიფიქრე: ისქანდერ-ფაშაზე თავდასასხმელად პირადად მე რომ გავილაშქრო, იგი არასგზით ციხიდან გარეთ არ გამოვა, ამიტომ ისმაილ-მირზა გავგზავნე ამირთა ერთი ჯგუფის თანხლებით. ისქანდერ-ფაშა ჯერ შესაბრძოლებლად გამოეგება, მაგრამ მათი რაზმი რომ იხილა, გაიქცა და ციხეში ჩაიკეტა.

ამის შემდეგ ამირები გამობრუნდნენ, ჩემთან მოვიდნენ და ნახჭევანისაკენ გაემართეთ, ეს ამბები კი დაწერილებით აღვწერე და ბილას¹⁹⁷ ჰაქიმ მოჰამედ-ბეგს, რომელიც არზრუმის ოშში დავატყვევეთ, ზონთქრის კარზე გავატანე. მას შემდეგ მისი უგანსაკუთრებულესობა ზონთქრის მეუღლისა და მისი ქალიშვილისაგან ჩემი დისთვის გამოგზავნილი წერილი მოვიდა. ამას გარდა როსთემ-ფაშას წერილიც მოვიდა, ამირებისათვის რომ მოეწერა. იტყობინებოდნენ, ელჩი გამოგზავნეთ და დავზავდეთო. ჩვენც მათი მოწერილობისამებრ სეია-

დათ-ფანაძე¹⁹⁸ ამირ-შამსი ელჩად გავგზავნეთ. ამირ-შამსი უკან რომ დაბრუნდა, დიდებული ხონთქრისაგან შემდეგი შინაარსის წერილი მოიტანა: რუმის ულემებმა¹⁹⁹ ფეთეა²⁰⁰ გამოსცეს, რომ აღმოსავლეთის ხალხთა, მოლაშქრე იქნება თუ რაიათი, განსაკუთრებით კი მუსლიმანთა, სომეხთა და ებრაელთა სისხლისა და ქონების, ოჯახისა და სახლობის ხელყოფა ნებადართულია და მათთან ომი ღაზავათიაო. მე ვთქვი: ეს ამბავი ძალზე საოცარია, რადგან მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ მარხვას, ზაქათს²⁰¹, ჰაჯს²⁰² და ყველაფერ იმას, რასაც სარწმუნოება მოითხოვს, ვაღიარებთ და ვასრულებთ, ისინი ჩვენ მაინც ურჯულოებად გვთვლიან, — უზენაესი და ყოვლისშემძლე ღმერთი იყოს ჩვენი განმკითხავი!

იმ ხანებში, ერთ ღამეს, 959 წლის²⁰³ რაჯაბის²⁰⁴ თვის ბოლოს ავღრიანი დღეები რომ იდგა, სიზმარში ვნახე, თითქოს ცის შუაგულში მთვარე გაჩერებულიყო; აღმოსავლეთის მხრიდან-მეორე მთვარე, ხოლო დასავლეთის მხრიდან კი სხვა მთვარე ამოდიოდა. დასავლეთიდან რომ მთვარე ამოდიოდა, ძალიან დიდი იყო. ვითომცდა მე მეუბნებოდნენ: აღმოსავლეთის მთვარე მოჰამედ-ოზბეგის სარწმუნოებაა, დასავლეთის მთვარე ხონთქრისა, ხოლო შუა მთვარე — შენიო. პირველად აღმოსავლეთის მთვარემ დაიწყო თანდათან ამოსვლა და შუა მთვარეს შუბისტარზე რომ მიუახლოვდა, ციდან ვარსკვლავივით მოწყდა და პირდაპირ მიწას დაენარცხა. მერე დასავლეთის მთვარეც იმგვარადვე წამოვიდა და მიწას დაენარცხა, ხოლო შუა მთვარე ჰაერში გაშვებული ქაღალდით ნელ-ნელა წამოვიდა და დაეშვა შაჰის რბილ ტახტზე, რომელიც ჩემთვის არის ხოლმე გაწყობილი, ხოლო ჩემთვის ხალიჩა გაეფინათ და ზედ ლეიბი გაეგოთ.

ამ სიზმრის შემდეგ, 961 წლის²⁰⁵ საფარის თვეს²⁰⁶, ნახჩევანშიც ვნახე სიზმარი, რომ თითქოს ცაზე ყიბლას მიმართულებით, იმ ადგილას სადაც საღამო ჟამს მზე მიაღდება ხოლმე ცის ლაქვარდზე ებრაული წარწერა გამოჩნდა, რომელიც ცისფრადვე იყო შესრულებული, ოღონდ ცის ლაქვარდზე უფრო გამჭვირვალე იყო, მსგავსად ევროპულ ქაღალდზე მკრთალი მელნით შესრულებული წარწერისა. იგი მეჰრაბს²⁰⁷ ჰგავდა, რომლის სიგრძე ორ წყრთა ნახევარს²⁰⁸ და სიგრძე სამნახევარ წყრთას უდრის. ნაწერს ვკითხულობ და აიი არის ყურანიდან. მის მხილველს თრთოლა და ცახცახი ამივარდა. ვხედავ, წყალი რომ აღელდება ხოლმე, ეს ნაწერი ისე ალივლივდა, ხოლო ცის ის მონაკვეთი, რომელიც ნაწერს გარშემო ერტყა, ციმციმით დასავლეთისაკენ დაეშვა, თითქოს ცა შუაზე უნდა გაიპოს. ასე მეჩვენება თითქოს ეს წარწერა და მეჰრაბი ლივლივით დაეშვა და ცის

თალი გაიხსნა. უკიდურესი მღელვარებისაგან მომეჩვენა თითქოს გამეღვიძა და ჩემ თავს ზოის იალალზე ვხედავ. ვანის მხრიდან ძლიერი ქარი ამოვარდა, ხალხი კი მეუბნება, [ეს] თქვენზე თავდასასხმელად ურუმთა ჯარი მოდისო. თან საშიშროება იქმნება, რომ ის ქარი ჩვენს ბანაკს თუ მისწვდა, მთელ კარვებს მოგლეჯს. თითქოს მე ჰარემის ყორჩიებსა და იალუთ-აღას ჰარემის იუზბაშს ვეუბნები: ფერიხანი²⁰⁹ და სულთან იბრაჰიმ-მირზა²¹⁰ ორივე პაწაწინები არიან, ისინი თან წაიყვანეთ და გაიქცით-მეთქი. ჩვენ კი ცხენებზე ვსხდებით და წინ მივდივართ; ვხედავთ, ქარი თანდათან უფრო ძლიერდება და როგორც კი ველის ნაპირსა და, ჩვენი ბანაკი რომ დგას, იმ მანზილს მოატანს, ბანაკს სცდება, მიმართულებას იცვლის და მიწა და მტვერი ჩვენამდე სრულებით არ აღწევს. უცბად [ქარი] ერთბაშად ჩადგა და მტვრისა და ბუღს უკან გამოჩნდა უამრავი მთის ხარი და ყორჩი, რომლებსაც ცხვარივით ღუმა ჰქონდათ. მე ამირებს ვუთხარი, თქვენ ვისაც გინდათ წინ წადით — მეთქი. ისინი წავიდნენ. მე კი სამი მთის ხარი და ერთი ყორჩი დავხოცე, მოვიტანე და ვთქვი, ჩემი ცხენი გაუხეზნავია, წინ ველარ წაველ-მეთქი. სულთან იბრაჰიმ-მირზასა და სხვა ბავშვებს ვეუბნები: ვიდრე ამირები მოვლენ, თქვენ ეს ნადირები შეწვიოთ, მე კი კარავში ვიქნები-მეთქი. მას შემდეგ ვინც კი მოდიოდა, ყველას ოცდაათ-ოცდაათი და ორმოც-ორმოცი [მთის ხარი და ყორჩი] დაეჭირა და მოჰყავდა.

იმ დროს ისევ სიზმარში ვხედავ, რომ თითქოს გამომეღვიძა მაგრამ კვლავ სიზმარში ვარ. ვხედავ, ჩემი და ზის და ჩემი ძირს ღასაგები ლეიბის ოთხივე კუთხეში თითო მშვენიერი, სასიამოვნო გარეგნობის, უჩვეულოდ მაღალი და ლამაზი ქალი ზის. მათ სამკაულები და მორთულობა სრულებით არა აქვთ, მაგრამ ისეთი ლამაზები არიან, რომ ადამიანთა შორის ისეთი გარეგნობისა ცოტა მოიპოვება. ჩემს დას ვეკითხები: ესენი ვინ არიან-მეთქი? მიპასუხა: ესენი საქართველოდან შენტეის ჩამოიყვანეს. ერთი ვაზირის²¹¹ დაა, რომელიც ჩვენს სახლში იყო, ხოლო ის სამი დანარჩენი ახლა მოიყვანესო. მე ვეუბნები; — ვაზირის დას ამისთანა გარეგნობა რომ არ ჰქონდა, ასეთი როდის გახდა-მეთქი?, მითხრა: ახლა ასეთი გახდაო. ამასობაში თითქოს ძილისაგან გამოვფხიზლდი და ჩემი თავი ყურანის დიდებული აიას მკითხველი ვიხილე.

კვლავ დამეძინა. პირველი სიზმარი იმავე სისრულით ენახე, თითქოს ყურანის აიას ვკითხულობ და თან მიკვირს, ეს აია ხომ მტრის ძლევას მოასწავებს და მის მხილველს ასეთი კანკალი რატომ უნდა ამივარდეს? შემდეგ მაგონდება, რომ ღვთიური სხივი რომ მოგვევლი-

ნება, ცახცახსა და კანკალს სწორედ ის იწვევს. ძილში ვამბობ: მისი უწმინდესობა მოციქული, — აკურთხოს ალაჰმა იგი და ოჯახი მისი, — უზენაეს და ყოვლისშემძლე ალაჰს მოკრძალებით რომ ესაუბრებოდა, ღვთაებრივმა გარეგნობამ და სიდიადემ მასზე გავლენა იქონია. უეჭველია, რომ რაკი მე [კეთილშობილ] აიებს ამგვარად ვხედავ, მისი მოხაზულობა ჩემზე გავლენას იქონიებს.

შემდეგ ძილისაგან გამოვფხიზლდი. იმ დროს ხონთქარი ჩვენსკენ წარმოვიდა, ბასიანს მოვიდა და იქ დადგა, რომ ალაღი წამოსწოდა. ჩვენთან ულამას მოლაზები გამოგზავნეს რომ ზავის შესახებ მოლაპარაკება გაემართა. მე არავითარ შემთხვევაში არ ვეთანხმებოდი, რომ იასაულ ულამას შუამავლობით დიდებულ ხონთქარს დაგზავებოდი და ვამბობდი: უკიდურეს შემთხვევაში დასაშვებია, თუ შუამავალი ხონთქარის რომელიმე ფაშა მაინც იყოს — მეთქი. ლექსი:

ბატონის ქებას სჯობია
გუშაგის ჯაფას ეწეოდე.
ხორცის სურვილით სიკვდილი სჯობია,
ვიდრე უშვერი წყალობა უასაბისა.

მას შემდეგ ბაზარჩაის²¹² წავედით და იქ დავბანაკდით. ლევან ქართველს²¹³ ამბავი მისვლოდა, ხონთქარი მოვიდა და ამირთა ერთი ნაწილი დაამარცხა²¹⁴, შაჰი შეავიწროვეს და შენი შვილი, რომელიც ჩვენ გვახლდა, ომში დააშავესო. შემფოთებულს კაცი გამოეგზავნა, რომ ცნობა შემოწმებინა და მისი შვილის ამბავი გამოერკვია. თავისი ვაჟისა და მისი ვეჟილის ზოჯა-თაჯისათვის მიეწერა: ასეთი და ასეთი ამბავი შევიტყვეთ და საქმის ვითარება დაწვრილებით მოიწერეთო. მე პასუხად მივწერე, ლექსი:

აბა ვინ იტყვის ქვეყნის ბოლო ვითარ იქნება,
რაც ჩვენს კეთილებს სურს, ისე მოხდება.
ყველაფერი ეს, რასაც ჩვენ ვხედავთ,
ბოლოს ისევ შეიცვლება, როგორც დასაწყისში უწინას-
წარმეტყველებით.

გონება ისეთ სიბრძნეს გამოიჩენს,
რომ ყველა გაკვირვებული და გაოცებული დარჩება.
მუჰამედისა და ალის შთამომავალთა ხელი ყოვლისშემძლეა,
რასაც ისინი გვისურვებენ სწორედ ის ავგიხდება.

შემდეგ ხონთქარი ნახჩევანს მოვიდა და საროყეილან—დელოუსეიდ ჰოსეინ ბენ აბდალულის ხელით, რომელიც ტყვედ ჩაეგდოთ, წერილი გამომიგზავნა: მოდიოთ და ვიომოთო. პასან-ბეგ იუზბაშიმ თქვა: „ბანაკის აქლემები და მოწყობილობა განჯისა და მისი სანახების

მთებში და ტყეებში დავხიზნოთ, ბანაკი ხელუხლებელი დავტოვოთ, ჩვენც მთებში წავიდეთ და გზა მოვიძიოთ. ზონტქარი თუ ალაღს დასცილდა და ჩვენს ბანაკს მოადგა, ჩვენ მეორე გზით მათ ბანაკს შევესიოთ, რასაც ისინი ჩვენს ბანაკში იშოვიან, ზონტქარის ძღვენი იყოს, ხოლო რასაც ჩვენ მათ ბანაკში ვიშოვით, მოყენებულ შეურაცხყოფათა საზღაური და ზონტქარისა და მისი მამის ლოცვა-მარხულობის სანაცვლო იყოს!“ მე ვთქვი, ზონტქარი აუცილებლად უკან გაბრუნდება, ამ წერილით კი ისა აქვს განზრახული, რომ [შემდეგ] სათქმელი ჰქონდეს: „მე მათ მივწერე, მოდიოთ და ვიომოთო, მაგრამ ისინი არ მოვიდნენ და ამიტომ უკან გაებრუნდიო“. მართლაც, ამის მეორე დღეს ზონტქარი უკან გაბრუნდა. ამის შემდეგ შაჰვერდი სულთანმა თქვა: „ისა სჯობია, რომ მე დაეწინაურდე, არზრუმში რაც თავმოყრილი ალაღი და იარაღ-მოწყობილობაა, ხელში ჩავიგდო, თანაც ზონტქარის მოსვლამდე ბასიანი და არზრუმში გადავწვა და დავარბიო“. იგი გაეშუშით და აყომანყთა ზუთი ათასი კაცის თანხლებით ბასიანს გაემართა. ჩვენ იქ კიდევე ერთი დღე ვიდექით და მერე კი ჩუხურსაადისაკენ გავემართეთ. სოუჯბულაღს²¹⁵ რომ მივაღექით, იმ დღეს რამაზანის თვის პირველი იყო, ეს თქმულება გამახსენდა: მოგვითხრობენ, რომ, ერთ დღეს მისი უწმინდესობა მოციქული, — აკურთხოს ალაჰმა იგი და ოჯახი მისი და მშვიდობა მას, — მინარეთზე აღიოდა, რათა ხუტბა წარმოეთქვა. როცა კურთხეული ფეხი [მინარეთის] პირველ საფეხურს დააბიჯა, ბრძანა: „ამინ!“ მეორე საფეხურზე რომ შედგა [კვლავ] ბრძანა: „ამინ!“ და მესამე საფეხურზეც იგივე გაიმეორა. ხუტბის შესრულების შემდეგ, მინარეთიდან რომ ჩამოვიდა, მეგობრებმა იმ სამი ამინის მიზეზი ჰკითხეს. ბრძანა: „პირველად, როცა ფეხი [მინარეთის] პირველ საფეხურს დავაბიჯე, — ჯიბრაილმა მშვიდობა მას, — ის ხალხი დაწყევლა, რომელიც ჩემს სახელს გაიგონებს და შენდობას არ შემომითვლის, მეც ვთქვი, ამინ! მეორედ ის ხალხი დაწყევლა, ვინც რამაზანის თვეს შეესწრება, მაგრამ მოვალეობას არ შეასრულებს, და მე კვლავ ვთქვი, ამინ! მესამედ ის ხალხი დაწყევლა, ვინც თავიანთ დედასა და მამას მოესწრება და მათ ღირსებასა და პატივს არ ღაიცავს, მე კვლავ ვთქვი, ამინ!

ამ თქმულებისდაგვარად მოვიქეცი და ვთქვი: რაკი რამაზანის თქვე დგას, მუსლიმანთა ქვეყნებს არ შეეხევი, საქართველოში წავიდეთ, შავშეთის²¹⁶ ქვეყანა დავარბიოთ, გიაურები რომ არიან, და [მერე] ყვარყვარეს ქვეყანაში²¹⁷ დაედგეთ, ვიდრე ჩვენი ცხენები მოსუქდებიან. ამ დროს ქუჭგილუიეს ლაშქარი მოვიდა და ერთი თვის

განმავლობაში, ვიდრე რამაზანის დღესასწაული დამთავრდებოდა, შავშეთის, ღაღოს²¹⁸(?) და ყვარყვარეს ქვეყნებში ვიდექით.

იმ ხანებში იესე ქართველის²¹⁹ მოლაზემი ელიზბარი²²⁰ ბესბათ ქართველთან²²¹ მისულიყო. ბესბათს მისთვის ეთქვა, ზონთქარი არზრუმშია, აიაზ-ფაშა ოლთისის²²² ციხეში მარტო დგას და საჭიროა მასზე თავდასხმაო. ფარაკანის²²³ ციხის სანახებიდან შაჰყული ხალიფა მოჰრდარი²²⁴, მოჰამედ-ბეგ მოუსელუ, ადჰამ-ბეგ რუმლუ და თარხან-ბეგი სხვა ამირებთან ერთად, რომლებსაც ყვარყვარეს შვილები იოთამ და ვარაზა²²⁵ მეგზურებად²²⁶ გაჰყვენენ, ამხედრდნენ და ზუთი ათასი კაცით აიაზ-ფაშაზე თავდასასხმელად გაემართნენ. ერთ ღამეს, როდესაც ისინი მიემართებოდნენ, მოჰამედის შვილი ამირხანი ორასი კაცის თანხლებით ხელმარცხნივ ყარაულად დამდგარა, რათა მხედველობიდან არ გამოჰპარვოდა ქამხისისა და ფანაკის²²⁷ ციხიდან თუ ვინმე გამოვიდოდა. შემთხვევით. [ყარაულები] სენან-ბეგს²²⁸ შესჩეხებიან, [შებრძოლებიან], დაუმარცხებიათ, ცოცხლად შეუპყრიათ და ამირებთან მიუყვანიათ. სენან-ბეგს მათთვის უთქვამს, მთელი ჩვენი ლაშქარი ოლთისს მოვიდა და ზონთქარიც უკან მოჰყვებაო. ამირები იქიდან გამობრუნდნენ, ყანლუ-ჩამანს²²⁹ მოვიდნენ და სენან-ბეგი ჩემთან გამოგზავნეს; ჩვენც ურლოს გამოვეყავით, განემართოდით, ყანლუ-ჩამანს წავედით და ამირებს შევეუერთდით, რომ, თუ ზონთქარის ლაშქარი ვიწროებში შემოვიდოდა, შეეებრძოლებოდით.

ამასობაში დელუფენდის შვილი და ბაშარათის ვაჟი, ალყასის მსახურები რომ იყვნენ, ორთავენი გამოიქცნენ, მოვიდნენ და თქვეს: ფაშები გაიქცნენო. ჩვენ დავსხედით და ბჭობა გავმართეთ. მოჰამედ-ბეგმა თქვა: ვიდრე ზონთქარი არზრუმში დგას, ჩვენ ვანის ციხეზე გავილაშქროთ, ქურთისტანი დავარბიოთ, იქ დავდგეთ და ჩვენი ცხენები მოვასუქოთ. სანამ ზონთქარი არზრუმში იქნება, ჩვენც იქ დავრჩეთ, ზოლო თუ ზონთქარი ჩვენზე წამოვა, ჩვენ ბაღდადს წავიდეთ. თუ ზონთქარი [ბაღდადისაკენ] უკან გამოგვედევნება, ჩვენ ღიარბაქირს წავიდეთ, ზოლო თუ ღიარბაქირს მოვა, ჩვენ აზერბაიჯანში ჩავიდეთ. ზონთქარი ჩვენზე [თავდასასხმელად] თუ არ წამოვა და სივასს გაბრუნდება, მაშინ ჩვენ ღიარბაქირს წავიდეთ, თუ ღიარბაქირს წავა, ჩვენ აზერბაიჯანს წავიდეთ და ის ვილაეთი სულ გავაპარტახოთ. ზოლო მერე, რაკი ის ვილაიეთი მიწასთან გასწორებული იქნება, გაზაფხულზე ზონთქარი ჩვენზე თავდასხმას ვეღარ შეძლებსო. მე ვთქვი, უნდა დავზავდეთ-მეთქი, თუმცა ზონთქარმა [ჩვენს მიმართ] სიავე ჩაიდინა, მაგრამ ჩვენ [სამაგიეროდ] სიავეს ვერ ვიზამთ და ეს ბეითები გამახსენდა. ლექსი:

უწმინდესმა ღმერთმა შენ შეგქმნა მიწისაგან,
მაშ, მონაგ, იყავ თავმდაბალი ვით მიწა;
ნუ იქნები ხარბი, მოძალადე და თავგასული;
მიწისაგან ხარ შექმნილი და ცეცხლს ნუ დაემსგავსები.
როცა საშინელმა ცეცხლმა ალი გაშალა,
მას დღდამიწამ ვერაფერი მოუხერხა და დანებდა.
ამან ზვიადობა გამოიჩინა, იმან თავმდაბლობა,
ერთისაგან ავი სული წარმოსდგება, მეორესაგან [სათნო]
ადამიანი.

ღრუბელს ერთი წვიმის წვეთი მოსწყდა;
დიდად შერცხვა, ვრცელ ზღვაში რომ ჩავარდა:
სადაც ზღვა ყოფილა, მე რალა მოხელე ვარო,
რაკი იგი არსებობს მე ნამდვილად აღარ ვარო.
როცა თავისი თავი არაარობად მიიჩნია,
კაცს თავითთ სადაფი გაუჩნდა.
ზეცამ მისი საქმე ისე წარმართა,
რომ ხელმწიფის მსგავსი ბრწყინვალეობისა გახდა.
სიდიადე იმით მოიხვეჭა, რომ თავის თავს მდაბლად სთვლიდა;
არარობის კარი დააკაქუნა და არსებობის კარი გაუღეს.

ამის შემდეგ ჯამი გავგზავნე, რომ სენან-ბეგი მოეყვანა, რომე-
ლიც ყურთის²³⁰ ციხეში იყო ბორკილგაყრილი. იგი შაჰყული-აღას
გავაყოლე, ზავის თაობაზე დიდებულ ზონთქარს წერილი მივწერე
და გავატანე. [ვწერდი, მართალია] დიდებულმა ზონთქარმა ჩვენს
მიმართ სიავე ჩაიდინა, მაგრამ ჩვენ [სამაგიეროს] სიკეთით ეუხლით
და გიზავდებით-მეთქი. ლექსი:

პოი, ეყეკო, მასწაულე ეყეკობა,
მსოფლიოს განთქმულ ძეთაგან კაცობა ისწაულე,
გული არიდე ბოროტების მაძიებლობას,
ენა კი ავის ლაპარაკს.
შენ რომ ცუდად მოგექცა, მასზე კარგი ილაპარაკე
და შენი თავი ამითი დაიცავი.
თუ ქველმოქმედის წესზე მოიტყევი,
სიკეთე უკანვე დაგიბრუნდება.
ჰაფეზ²³¹, მიანდე შენი საქმე ღმერთს
და ღვთის წყალობით უამრავ ბედნიერებას ეწევი.

ელჩები რომ გავისტუმრეთ, თვითონ ლუარსაბის საქართველო-
ზე²³² გავილაშქრეთ, იქაურ ციხეთა უმეტესობა ავიღეთ, ოცდა-
ათი ათასი ტყვე წამოვასხით²³³ და ყარაბახს მივედით. იქიდან ფარო-
ხზად ეშოკალასიც [ზონთქართან] ელჩად გავგზავნეთ; მას თაბეთ-

აღაც უკან გავაყოლეთ; მაღლობა ალაჰს, რომ ზავი დაიდო²³⁴ და რამდენიმე წელიწადია, რაც მუსლიმანები დროებას მოსვენებით ატარებენ.

თავი მესამე

სულთან-ბაიაზეთის ამბავია. ოსმალეთის მხრიდან მოსული ვაჭრები და სხვა მიმსვლელ-მომსვლელი, ვინც კი მოდიოდა, ამბობდა, სულთან-ბაიაზეთი ამასიაში დგას და სულთან-სელიმთან²³⁵ საომრად ჯარს აგროვებსო. მე [გაკვირვებული] ვამბობდი: როცა დიდებული ხონთქარი საღ-სალამათად ტახტზე ზის, ისინი როგორ გაბედავენ, რომ ერთი მეორეს წაეკიდონ? ბოლოს იადგარ-ბეგ ფაჟოქის კაცის პირით შევუთვალე, რომ მას საზღვრებისაკენ გაეგზავნა ვინმე და სინამდვილე გამოერკვია. მისი მოლაზები მოვიდა და ალყასის ორი ნუქერი მოიყვანა, რომლებიც სულთან-ბაიაზეთთან ყოფილიყვნენ; მათ თქვეს: „წავედით და იქონიაში სულთან-სელიმს შევებრძოლეთ, დავმარცხდით და კვლავ ამასიას მოვედითო, სულთანმა-ბაიაზეთმა ჩვენ დაგვიბარა და გვითხრა: ვაჭრულად გადაცმულები შაჰთან მიდით და უთხარი, რომ ათას ხუთასი თუმნის ოქრო გამომიგზავნოს; სამაგიეროდ დიდებული ხონთქრის ალაგას თუ დავექეპი, ერთი ათად გადაუხდით“. მე ვთქვი, რომ ეს კაცუნა ძალზე ბრიყვი და სულელი ყოფილა, რადგან მე დიდებული ხონთქრის მეგობარი ვარ და ბაიაზეთს ოქროს რატომ მივცემ? და მეორეც ის, რომ განა ამდენი არ გაეგება, რომ ათას ხუთასი თუმნით დიდებული ხონთქრისათვის მტრობის [გაწევა] არ შეიძლება? ორიენი ჰასან-ბეგ იუზბაშის ჩავაბარე, რათა თვალყური გვედევნებინა და გვენახა, შემდეგში რა ამბავი მოვიდოდა.

დაახლოებით ერთი თვის შემდეგ იადგარ-ბეგისაგან ამბავი მოვიდა, ბასიანში კარები დადგესო. მას შემდეგ შაჰყული-სულთნის კაცი მოვიდა ალი ჩაუშ-ბაშთან ერთად, რომელიც უფლისწულ ბაიაზეთს გამოეგზავნა. ალი ჩაუშ-ბაშმა თქვა, რომ სულთან-ბაიაზეთი ბასიანს მოვიდა და მე გამომგზავნა [იმის გასაგებად], შაჰთან რომ მივიდე, შემიანახავს თუ არაო. ორი დღის შემდეგ ამბავი მოვიდა, ფაშები სულთან-ბაიაზეთს თავს დაესხნენ და დამარცხებული ჩუხურსაადში შაჰყული-სულთანთან მივიდაო. მე ამირებს ვუთხარი, რაკი

ჩვენს სამფლობელოში შემოვიდა, აღარ ივარგებს ნებაზე მიეუშვათ და სხვაგან წავიდეს, რადგან სადაც არ უნდა მივიდეს, ზონთქარი მაინც ჩვენგან მიიჩნევს. ყაზვინის ვეზირი ალა-მოლა, ამირ-შამს-ილქი და ალაჰ-ვეირან-ალა მექმანდარი ოქროთი და იარაღით გავგზავნე, რომ იგი თაბრიზში მოეყვანათ, ხოლო რადგან შაჰყული-სულთანს მოეწერა, სულთან-ბაიაზეთს თქვენი ეშინია, კაცი გამოგზავნეთ, რომ დააიმედოსო, ამიტომ ჰასან-ბეგ იუზბაში გავგზავნე, რომ მისთვის ნუგეში ეცა და შეეფიცა, რომ მე მას და მის შვილებს დიდებულ ზონთქარს არ დავუბრუნებდი და, მერე ყაზვინს მოეყვანა. ამის თაობაზე ალი-ალა ჩავუშ-ბაშთანაც დაეფიცე და იგი ჰასან-ბეგს გაეაყოლე. ჰასან-ბეგი მასთან მივიდა, შეჰფიცა, დააიმედა და ყაზვინისაკენ ერთად გამოემართნენ. თაბრიზიდან [ბაიაზეთმა] მოციქული გამომიგზავნა: „შაჰი აქ მოვიდეს, ორად გაეციოთ, ერთი ნაწილი ბაღდადისაკენ, ხოლო მეორე კი ვანისაკენ წავიდეთ. სულთან-სელიმი ერთ-ერთის საწინააღმდეგოდ წამოვა, ხოლო მეორეს წინ კაცი არ დახვდება, რადგან მთელი ლაშქარი აღჯეს დგას; ზონთქარი კი სტამბოლშია და ლაშქრის უმეტესი ნაწილი ჩვენს მხარეზე გადმოვა“. მე პასუხად მიეწერე: ყაზვინს მოდი და შემდეგ როგორც აჯობებს ისე მოვიქცეთ-მეთქი.

ვიდრე სულთანი-ბაიაზეთი ყაზვინს მოვიდოდა, მანამ დიდებული ზონთქრისაგან ელჩად მოვიდა სენან-ბეგი, რომელმაც მისგან განკარგულება და ფირმანი მოიტანა. სულთან-სელიმისაგანაც ღურაყ-ალა მოვიდა. მე მათ ეუთხარი, ჯერ სულთანი-ბაიაზეთი მოვიდეს და მერე როგორც აჯობებს ისე მოვიქცეთ-მეთქი.

ამის შემდეგ სულთანმა-ბაიაზეთმა შემომითვალა, ჩემს მოსვლამდე შაჰმა ელჩები არ მიიღოს, რადგან ღურაყმა ვაი თუ შაჰი შე-აცდინოსო. მე ვთქვი: ტყუილად უთქვამს, მიუხედავად ამისა, რომ ჩვენი ელჩი დიდებულ ზონთქართან სამგზის წავიდა და სამივეჯერ მცირე რამ ძღვენი წაიღეს, მათ არასდროს გულთბილად არ შეხვედრიან, არ მოუსმენიათ, უდიერად ეკიდებოდნენ და ახლა ზედმეტია ლაპარაკი ჩვენი მხრიდან საბოძვარზე და დაკარგულის დაბრუნებაზე-მეთქი. ბეითი:

დერვიშისათვის²³⁶ შეხედვა დიდი ცოდვა არაა;
სულიმანი²³⁷, უდიდესი ბრწყინვალეობის მიუხედავად,
კიანჯველესაც კი შეხედავდა ხოლმე.

აღვასი, რომ ჩვენიდან იქ გაიქცა, დიდებული ზონთქარი მის ზიტყვას აჰყვა, აიშალა და თავს დაგვესხა. ჩვენ კი სულთან-ბაიაზე-

თის გამო ადგილიდანაც კი არ დაეძრულვართ და, როგორც წინათაც, კვლავაც სინდისისა და პატიოსნების გზას ვადექით. იქნებ ჩვენ დიდს ვერაფერს გავმხდარიყავით, მაგრამ იმდენი მაინც შეგვეძლო, რომ მათ სამფლობელოებს შეესეოდით და ზოგიერთი მათი ვილაიეთი გაგვეპარტახებინა. რაკი მაშინ ზონთქარი სტამბოლში იყო, ჩვენ შეგვეძლო, რომ ერზინჯანი, დიარბაქირი, არზრუმი და ვანი ისე გავგეხადო, რომ სიცოცხლის ნიშან-წყალიც კი აღარ გადარჩენილიყო. მაგრამ ბოლოს ალყასი ჩვენ ჩაგვივარდა ხელში, დავზავდით და მეტი მტრობა აღარ ჩამოგვიგდია.

ყაზვინში რომ მოვიდა, სულთან-ბაიაზეთი გაზვიადებას მოჰყვა: ალყასი რომ იქ მივიდა, ზონთქარმა მის პატივსაცემად პირადად გამოილაშქრა და თაბრიზს მოვიდა²³⁸. თქვენ კი რატომ ვერ მოგისაზრებიათ, რომ მე დამეხმაროთ. ჩემი ორი ვაჟი თქვენ იახლეთ, ორი ვაჟი კი მე მახლდეს; თქვენ არზრუმს შეესიეთ, მე კი ბაღდალზე გავილაშქრებო“. მე ეუბასუხე: დიდებულმა ზონთქარმა განა კარგი საქმე ჩაიდინა, ალყასის სიტყვას რომ აჰყვა და თავს დაგვესხა? ჩვენ მათ ყოველთვის კვიცხავდით და ვამბობთ: დიდებული ზონთქარი როსთემ-ფაშას სიტყვას აჰყვა და მჩატედ მოიქცა. ასეთი ბოროტების მონაწილე ჩვენ თვითონ როგორ გავხდებით? ისა სჯობია, რომ [დიდებულ ზონთქარს] ელჩი გავუგზავნოთ და შენი დანაშაული გამოვიძიოთ, თუ შენი ხალხის შეპყრობასა და თვალყურის დევნებას, ან გაგზავნას გვიბრძანებენ, ჩვენ კვლავ კაცი გავუგზავნოთ და ვთხოვოთ, რომ დანაშაული გაპატიონ და [შენზე] გული მოუბრუნდეთ. ჩემთვის კი გავიფიქრე, რომ ეს თავის კეთილისმყოფელს აჯანყებია და მშობლის უფლებებს, რომელთაც აიებისა და ჰადისების თანამად მოვალეა პატივი სცეს, არაფრად აგდებს. მის უწმინდესობა ჯიბრაილს, — მშვიდობა მას, — მისი უწმინდესობა მოციქულისათვის, — აკურთხოს ალაჰმა იგი და ოჯახი მისი, — ამის თაობაზე უთქვამს, უზენაესი და ყოვლისშემძლე ღმერთი იმათ, ვინც მშობლის უფლებებს პატივს არა სცემს, წყალობასაც არ ანიჭებსო. ამას გარდა, მე ზონთქართან დაზავებული ვარ, ის კი ზონთქარს, თავის მამასა და კეთილისმყოფელს აჯანყებია და ეურჩება, აბა მე მას როგორ უნდა შევეუწყო ხელი? მის სიბილწესა და უგუნურებას ისიც მოწმობდა, რომ მიუხედავად იმისა თავშესაფარი ჩემთან ჰპოვა, მე [წერილში] შაჰ-თაჰმასპობით მომმართა, ზოლო დიდებულ სულთან-სელიმ-ხანს მამა უწოდა; რაკი უცხოც იყო და ასეთი ქედმაღლობაც გამოიჩინა, მიეხვდი, რომ ეს კაცუნა ძალზე უგუნური და უეციი უნდა ყოფილიყო, ზოლო სულთან-სელიმი კი — გონიერი და მცოდნე კაცი.

ლ ე ქ ს ი :

ერთ ბრძენს რჩევა ვკითხე.
მიპასუხა, უვიცთან საქმეს ნუ დაიქერო,
რადგან გონიერი თუ ხარ, უგნურ სახედრად გადაიქცევი,
ხოლო თუ უვიცი ხარ, კიდე უფრო ბრიყვი გახდებიო.

რაკი იგი თვითონ ბრიყვი და უვიცია, მეც უვიცად რატომ უნდა მოვიქცე და მისი მოკავშირე გავხდე? ამ გარემოებათა გამო დიდებულ ხონთქართან ალი-ალა აყჩა-საყალ იუზბაში, ხოლო სულთან სელიმ-ხანთან არეში-ალა ელჩებად გავგზავნე, ბაიაზეთს კი სიტყვიერად მზრუნველობით ვექცეოდი. მან სურვილი გამოთქვა, რომ სხვადასხვა ოლქის, როგორცაა უწმინდესი მეშჰედი, ჰერათი, ყანდაჰარი,²³⁹ სისტანი²⁴⁰, შირაზი, გილანი²⁴¹ და მაზანდარანი²⁴², ამირები-სათვის საჩუქრები გავგზავნა და, რაკი ფაროხ-ბეგს ნათქვამი ჰქონდა, მინდა გილანს წავიდე და სალამურის საზი²⁴³ მოვისმინო, მე მას რამდენიმე საზი მოვასმენინე; [მან წასვლა მაინც არ დაიშალა] და ბაიაზეთმაც თავის თავკაცებს საჩუქრები დაურიგა და სხვადასხვა მხარის ამირებს დაუგზავნა. ფაროხ-ბეგი გილანს წავიდა. უკან რომ დაბრუნდა, ბაიაზეთი გაუფრთხილებია, ერთ დღეს ხუთი-ექვსი ათასი კაცით ვითომცდა სანადიროდ მივდივართ, [ქალაქიდან] გარეთ გავიდეთ და გავიქცეთო. ამ ამბავს მხოლოდ ერთი დღის შემდეგ შეიტყობენ და უკან გამოგვედევნიან, მაგრამ რაკი ჩვენ ერთი დღის სავალზე წინ ვიქნებით, ვეღარ მოგვეწევიან. უკიდურეს შემთხვევაში, თუ ჩვენი ხალხიდან ზოგიერთს შეიპყრობენ, ვისაც ცხენები დაუვარდებათ, ჩვენ ერთი-ორი ათასი კაცით ნოღაის თურქმანებში შევალწევთ, საიდანაც გემზე დავსხდებით და ჰაჯითარხანს²⁴⁴ და ყაზანს ჩავალთ. იქიდან რუსთა ხელმწიფეს კაცი გავუგზავნოთ, რომ ჩვენ ხონთქრის მტრები ვართო. რუსთაგან დახმარებას მივიღებთ, ჩერქეზეთს ჩვენ ნუქერად გავიხდით, იქ დავბანაკდებით, ნოღაის, ჩერქეზეთისა და ყირიმის ხალხსაც ნუქერად გავიხდით, კელაე რუსთა დახმარებას მივიღებთ და ხონთქრის რომელ სამფლობელოშიც გვინდა, შევალთ და ვითარეშებთ. ხონთქარი ჩვენზე თავდასასხმელად ლაშქარს თუ გამოგზავნის, გაუდაბურებულ ადგილებს მივაშურებთ და ჩვენთან აბა რას გააწყობენ?

ყარა-ალვარლუს, მუსთაფა-ნეშანის და მოჰამედ-ბეგ ჩერქეზს ეს ამბავი შეუტყვიათ და ჰასან-ბეგისათვის უთქვამთ: „საიდუმლო ამბავი ვიცით და გვინდა შაჰს მოვახსენოთ“. ჰასან-ბეგი შეჰპირებია, რომ მათ ჩემთან მოიყვანდა და იმ საიდუმლოს ათქმევინებდა. სულთან-

ბაიაზეთს ეს ამბავი შეეტყო, ისინი დაიბარა და სამივე მოაკვლევინა.

რამდენიმე დღის შემდეგ მაზანდარანიდან არაბ-მოჰამედ-ხანი ჩამოვიდა. სამი დღის შემდეგ ბაღში მესტუმრა, ჩემთან მოვიდა და მითხრა: „მინდა რომ საიდუმლოდ ერთი ამბავი მოგახსენო“. მე ეუთხარი, დივანხანიდან რომ გამოვალ, მოდი და მითხარი-მეთქი. რაკი სულთან-ბაიაზეთს გაეგო, რომ არაბ-მოჰამედს მისი განზრახვა შეეტყო და უნდოდა ჩემთვის მოეხსენებინა, იგი ღამით დაიბარა და მოაკვლევინა.

ბაიაზეთისა და მისი მომხრეების სურვილი და განზრახვა არაბ-მოჰამედს გარდა ალი-აღა საგბანბაშასა²⁴⁵ შეეტყო, რომელმაც მითხრა: ესა და ეს აქვთ განზრახულიო და მომახსენა, ხვალ დილით უნდა გაიქცნენო და ასთარაბადს²⁴⁶ წავიდნენ. რაკი დავრწმუნდი, რომ სინამდვილე იყო, ამიტომ იგი [სულთან-ბაიაზეთი] მეჯლისში დავიბარე და შევიპყრე. ყველა, ვინც ამ საქმეში იყო გარეული, დავსაჯე. ზოგი მოვაკვლევინე, ზოგიც გავაშიშვლე და გავუშვი, რომ სადაც უნდოდათ იქ წასულიყვნენ.

შემდეგში [ბედნიერი] შემთხვევა მომეცა და ზონტქრის დაეალებით ალი-აღა მოვიდა [ელჩად]. ჩვენს შვილებს, ამირებს და ჩვენს ხალხს, ვისაც კი [ზონტქრის კარზე] საჩუქარ-მოსაყითხავი გაეგზავნა, მათი ძღვენის ბაღალი ძღვენი ჩამოუტანა, იმ ჩვენი ძღვენის გარდა, რომელიც ვერც ამჯერად ეღირსა ზონტქრის თანხმობას.

ახლა ზუთივენი [ბაიაზეთი და მისი ოთხი ვაჟი] დიდებული ზონტქრისა და სულთან სელიმ-ხანის პატივსაცემად შეპყრობილი მყავს, მაგრამ რაკი შეფიცული მაქვს, რომ უფლისწულ ბაიაზეთს ზონტქარს არ დავუბრუნებ-მეთქი, ამიტომ დიდებული ზონტქრის განკარგულებისა და მითითების მოლოდინში ვარ და როგორც კი სულთან სელიმ-ხანის მოციქულები მოვლენ, [ბაიაზეთსა და მის ოთხ ვაჟს] სწორედ სულთან სელიმ-ხანის მოციქულებს გადავცემთ²⁴⁷.

პატივცემულო ფაშანო და პასან-აღა! კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება. როგორც დიდებული ზონტქარი ბრძანებს, ისე მოვიქცევით და მისი უდიდებულესობის განკარგულებასა და სურვილს წინ არ აღვუდგებით. მზად ვართ ყოველმხრივ ვემსახუროთ როგორც კი გვიბრძანებს, მაგრამ ასეთი დიდი სამსახურის სანაცვლოდ დიდებული ზონტქრისა და სელიმ-ხანისაგან ისეთ გასამრჯელოსა და ჯილდოს მოველით, როგორიც მათ შეეფერებათ.

შენიშვნები

1. იგულისხმება ალაჰი.

2. იგულისხმება მუსლიმანთა წინასწარმეტყველი მუჰამედი.

3. იმაში — მუსლიმანური სამღვდლოების მეთაური, მორწმუნე მრევლის წინამძღოლი, სასულიერო პირი მეჩეთში, რომელიც წირვას წარმართავს. იგივე ტიტულს ანიჭებდნენ მუსლიმანური აღმოსავლეთის ქვეყნებში გამოჩენილ მეცნიერებსა და პოეტებს. აქ ნახვარია მრავლობით რიცხვში — „იმამები“ და იგულისხმებიან ხალიფა ალი (656—661) და მისი შთამომავლობა, რომლებიც წმინდანებად არიან მიჩნეული შიიტი მუსლიმანების მიერ.

4. იგულისხმება ხალიფა ალი.

5. აია — ნიშანი, სიმბოლო; ლექსი ყურანიდან, რომელიც მუსლიმანებს მჩაწინათ ცით მოვლენილ სასწაულად.

6. შარიათი — „ნათელი გზა“, მუსლიმანთა ფეოდალური საზოგადოების რელიგიური სამართალი. იგი ყურანის დოგმებს ემყარება და ფართოდ გამოიყენებოდა აღმოსავლეთის მუსლიმანურ ქვეყნებში, გამოირჩეოდა თავისი შეუჩინებლობით არამუსლიმთა მიმართ.

7. იგულისხმება სეფიანთა დინასტიის მეორე წარმომადგენელი შაჰ-თამაზ I (1524—1576).

შაჰ-თამაზი შაჰ-ისმაილ I-ის უფროსი ვაჟი იყო. იგი დაიბადა 1514 წლის 22 თებერვალს. მისი ბებია (შაჰ-ისმაილ I-ის დედა) დედის მხრით ტრაპიზონის იმპერატორის კალოიანეს შვილიშვილი იყო. შაჰ-ისმაილის გარდაცვალების დროს, 1524 წ. 23 მაისს თამაზი 10 წლის, 6 თვისა და 20 დღის ყმაწვილი იყო. მცირეწლოვანი შაჰის რეგენტობა დაევალა შაჰ-ისმაილის ერთ-ერთ გამოჩენილ სარდალს დივ-სულთან რუმელს.

ახალგაზრდა შაჰი სათამაშო ბურთად იქცა ყიზილბაშ ამირათა ხელში, რომლებმაც შინაფეოდალური ომი გააჩაღეს და ერთმანეთს დაერყვნენ პირველობა და უპირატესობის მოსაპოვებლად.

სრულწლოვანების მიღწევის შემდეგ შაჰ-თამაზი ცდილობდა დამოუკიდებლად განეგო ქვეყნის საქმეები, მაგრამ იგი მოკლებული იყო დიდი სახელმწიფო მოღვაწის ნიჭსა და უნარს, თუმცა არ აკლდა სწავლა-განათლება. შაჰს განსაკუთრებით იტაცებდა კალიგრაფია და ფერწერა.

შაჰ-თამაზმა ახალგაზრდობიდანვე პირადად მიიღო მონაწილეობა მრავალ ლაშქრობაში, მაგრამ არც მხედართმთავრისათვის დამახასიათებელი თვისებები, არც სამხედრო საქმის სიყვარული გამოუჩენია. იგი ოსმალებთან და ოზბეგებთან ურთიერთობაში იყენებდა მხდლურ თავდაცვით პოლიტიკას და მტრის შემოსევის თავიდან ასაცილებლად უზარმაზარ სიერკეცებზე კმნიდა გაუდაბურებელ ზოლს. ძველში მოტანილი მისი ტიპური მსჯელობა ყველაზე საუკეთესოდ ახა-

სიათებს მის სამხედრო სტრატეგიას. სულთან სულეიმანის ელჩებთან საუბარში, ომის საკითხებს რომ ეხება, შაჰ-თამაზი ასე მსჯელობს დაუფარავად: „ომი თამაზი და კაცმა ყველა ღონე უნდა იხმაროს, რომ მოწინააღმდეგეს სძლიოს. ომში მტერს ხელსაყრელი შემთხვევა არ უნდა მისცე, ხოლო როცა იგი საომრად აღაზრდებული, ვიდრე შესაძლებელია, მას პირისპირ არ უნდა შეებრძოლო“. სწორედ ამ ტაქტიკას იყენებდა შაჰ-თამაზი ოსმალეთის სულთნის სულეიმან კანუნის წინააღმდეგ ომში და მისი მოძრაობის სავარაუდო მარშრუტებზე ყველაფერს წვავდა, ანგრევდა და ქმნიდა გაუდაბურებულ ზოლს. ხოლო რაკი მათი ორთაბრძოლის ასპარეზი უმეტესად იყო ამიერკავკასია, ამის გამო დიდი ზარალი მოსდიოდათ აქაურ ქვეყნებსა და ხალხებს.

შაჰ-თამაზი, გარდა იმისა, რომ გამოირჩეოდა დიდი პედანტობით, ცნობილი იყო აგრეთვე ფანტიკური მორწმუნეობით, რისთვისაც ისტორიკოსებმა შეაჩვენეს ანაჰ ა. ო. „სარწმუნოების საფარველი შაჰი“. 1562 წ. იგი პირადად ინახულა ყაზვინში ინგლისელმა მოგზაურმა ანტონ ჩენკინსონმა. შაჰ-თამაზმა როცა შეიტყო, რომ მისი სტუმარი ქრისტიანი იყო, არც კი მოიხსურა მასთან საუბრის გაგრძელება. გარდა ამისა, მსახურები იქვე, მის თვალწინ კვიშით ხეხავდნენ მის ნაფეხურებს, რომ შაჰის სასახლე არ გაუწმინდურებელიყო. შაჰმა უარყო ჩენკინსონის წინადადება ინგლისთან და რუსეთთან მუდმივი სავაჭრო ურთიერთობის დამყარების შესახებ ახლად ათვისებული ვოლგა-კასპის გზით. შაჰ-თამაზი 1555 წლის ამასიის ზავის შემდეგ ძალიან ცდილობდა ოსმალეთთან დაახლოებას, ამ წინადადების მიღება კი, მისი ვარაუდით, გამოიწვევდა ოსმალთა უქმყოფილებას. ის კი არა, შაჰი ჩენკინსონთან საუბრის დროს იმაზეც კი ფიქრობდა, რომ სტამბოლში მისი მოჭრილი თავის გაგზავნით ძალიან აამებდა ოსმალეთის ხელისუფლებას. ჩენკინსონი სიკვდილისაგან ისხნა აბდალაჰ-ხან ოსთაჯლუს გამოსაჩრლებამ, რომელიც დაინტერესებული იყო შირვანის აბრეშუმის საზღვარგარეთ გატანით.

შაჰ-თამაზს ძალიან ლალატობდა აგრეთვე ნებისყოფა და აკლდა აქტიუობაც, რასაც ემატებოდა ხასიათის უცნაური ახირებულობა: გატაცებით უყვარდა სახედრები, ერიდებოდა საზოგადოებაში გამოჩენას, განსაკუთრებით ხალხში სმაჰ-მას, არ იღებდა ქვეშევრდომებს. სიოცხლის უქანასენელი 20 წლის განმავლობაში ყაზვინში არ შემქდარა ცხენზე, ხოლო 11 წლის განმავლობაში გარეთ არ გამოსულა თავისი სასახლიდან. ამ და სხვა უცნაურობათა გამო, უკვე შაჰ-თამაზის სიოცხლეშივე, ხუმრობდნენ მისი თანამედროვეები, რომ შაჰის კარზე მხოლოდ კალიგრაფები, მხატვრები, ყაზვინელები და სახედრები აღწევნენ წარმატებას ყოველგვარი დაბრკოლების გარეშე.

ზემოთქმულთან ერთად, შაჰ-თამაზი იყო ძალიან წერილმანი და ანგარიშიანი, თან ისეთი ძუნწი, რომ მისი ვაზირები სულ უმნიშვნელო ხარჯის გაწევასაც ვერ ბედავდნენ შაჰის დაუკითხავად. ამასთან, შაჰ-თამაზი პერიოდულად აღიღებდა გადასახადებს, ხოლო უქანასენელი 14 წლის განმავლობაში ჯამაგირი არ გადაუხდია ქარისათვის. მისი სიკვდილის შემდეგ კი ყაჰყაჰეს ციხეში, სადაც სახელმწიფოს განძი ინახებოდა, აღმოჩნდა 380 ათასი თუმნის ოქროსა და ვერცხლის მონეტები, ოქროსა და ვერცხლის 600 ზოდი, თითოეული 3 ათასი მისხალი წონით, 200 ხარვარი აბრეშუმი, 30 ათასი ხელი ტანსაცმელი, შეკერილი ძვირფასი ქსოვილებისაგან, 30 ათასი მხედრის სრული აღჭურვილობა და ა. შ.

შპ-თამაზმა ოთხჯერ ილაშქრა საქართველოში — 1541, 1547, 1551 და 1554 წლებში. განსაკუთრებით სამცხე და ქართლმა განიცადეს დიდი ზიანი ამ შემოსევების შედეგად. (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I V, თბ., 1948, გვ. 245—253; Н. В. Петрулевская, А. Ю. Якубовский, И. П. Петрушевский, Л. В. Строева, Л. М. Беленицкий, История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века, Л., 1958, стр. 261; И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI—XVII веках, Сборник статей по истории Азербайджана, Баку, 1949, стр. 263—265; Известия англичан о России во второй половине XVI века, Путешествия Антона Дженкинсона в Персию, «Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете», книга четвертая, Москва, 1885, стр. 85).

8. იგულისხმება ოსმალეთის სულთანი სულეიმან I სჯულმდებელი (1520 — 1566). მის დროს ოსმალეთის სამხედრო-ფეოდალურმა სახელმწიფომ მიაღწია უდიდეს ტერიტორიულ სივრცეს და სამხედრო-პოლიტიკური ძლიერების ზენიტს.

9. ჰიჭრის 969 წელი დაიწყო 1561 წ. 11 სექტემბერს და დასრულდა 1562 წლის 2 აგვისტოს.

10. სულთან ბაიაზეთი — სულეიმან I-ის ვაჟი, რომელიც აუჩანყდა მამამისს და დამარცხების შემდეგ თავისი ოჯახითა და ამალით მიაშურა შპ-თამაზ I-ს. შპამა მას თავშესაფარი მისცა და სიტყვიერად აიშვიტა, რომ დაეხმარებოდა მამის წინააღმდეგ ომში. სინამდვილეში კი შპი მის ზურგს უკან ეწეოდა ვაქრობას ზონთქრის წარმომადგენლებთან თავისი „მოკავშირის“ რაც შეიძლება ძვირად გასაყიდდ. წინამდებარე ძეგლი სწორედ იმ ელჩებთან საუბრის ჩანაწერია, რომლებიც შპ-თამაზის კარზე მოვიდნენ სულეიმან I-ის სახელით უფლისწულ ბაიაზეთის სათხოვრად.

11. ხაყანი — თურქული მოდგმის ხალხთა ძველი სამეფო ტიტული. აქ იგულისხმება ირანის სეფიანთა დინასტიის დამაარსებელი შპ-ისმაილ I (1502—1524); ამ ტერმინის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. В. В. Бартольд, Сочинения, V, Москва, 1960, стр. 602.

12. შპ-ისმაილ I გარდაიცვალა 1524 წ.

13. ღოღამი — მონა, ხელზე მოსამსახურე ბიჭი; ამ შემთხვევაში იგულისხმებიან ოსმალეთის სამეფო კარის მოხელეები, რომლებიც ემსახურებოდნენ სულთან სულეიმანის ელჩებს.

14. იასაული — კანონის, ხელმწიფის განკარგულების, სასამართლო განჩინების აღმასრულებელი მოხელე სეფიანთა სახელმწიფოში.

15. ეშიკდასი — (თურქ.) ირანის სამეფო კარის ადმინისტრაციული აპარატის მოხელე, რომელიც თვალყურს ადევნებდა ყოველი კერძო შემთხვევისათვის დადგენილი წესისა და რიგის აღსრულებას, ცერემონიასტერი.

16. ამირათა ამირი — (არაბ. ამირ ალ-ომარა) ქარის მეთაური არაბთა ხალიფათში. მისი სინონიმებია ბეგლარბეგი და მირმირანი. მოგვიანებით ეს იყო დიდი სახელმწიფო თანამდებობა როგორც ირანში, ისე ოსმალეთში. ამირათა ამირები უმთავრესად განაგებდნენ დიდ სასაზღვრო ოლქებს და განახორციელებდნენ საგარეო ოლქში როგორც ადმინისტრაციულ, ისე სამხედრო ხელისუფლებას (Персидские документы Матенадарана, I, Составил А. Д. Папазян, Ереван, 1956, стр. 226).

17. ხორასანი — გულისხმობს თანამედროვე ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს. XVI ს-ში ხორასანი მოიცავდა თურქმენეთის რესპუბლიკის დიდ ნაწილსაც ქალაქ მერვით, აგრეთვე ავღანისტანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს ქალაქ პერათითურთ ჰინდიუშის მთამდე.

18. შაჰ-თამაზ I-მა ხორასნისაყენ ილაშქრა ოთხჯერ. აქ ლაპარაკია 1533-34 წელს მოწყობილ მესამე ლაშქრობაზე.

19. ესფაჰანი — ქალაქი ცენტრალურ ირანში, წარმოადგენდა მნიშვნელოვან ეკონომიურსა და პოლიტიკურ ცენტრს სეფიანთა დროს. შაჰ-აბას I-მა (1587-1629) აქცია ირანის დედაქალაქად.

20. სამ-მირზა — შაჰ-თამაზ I-ის უმცროსი ძმა. შაჰ-ისმაილ I გარდაცვალების შემდეგ დარჩა 4 ვაჟი (თაჰმასპ-მირზა, ალყას-მირზა, სამ-მირზა და ბაჰრამ-მირზა) და 5 ქალი. ვაჟები სხვადასხვა ყიზილბაშური ტომის წარჩინებულთა შორის იზრდებოდნენ და ღებულობდნენ სამხედრო-რწინდულ აღზრდას.

21. საბზევარი — ქალაქი ხორასანში, ნიშაბურიდან დაცილებულია დაახლოებით 100 კმ-ით, შედის ბეიჰაყის ვილაიეთში. საბზევარი დანგრეულ იქნა მონღოლთა შემოსევების დროს, ხელახლად აშენდა პირველი სეფიანების მეფობაში (1311, جلد ۳، تهران، جغرافيا فصل ايران تاليف مسعود كيهان، ج 194 ქვემოთ — ირანის გეოგრაფია).

22. ტარულა — სეფიანთა ირანის სამოქალაქო ადმინისტრაციის გავლენიანი მოხელე. იგი განაგებდა დამსჯელ ორგანოებს და ევალებოდა ქალაქებაში წესრიგის დამყარებას. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცია ქალაქის ეკონომიური ცენტრების — ბაზრებისა და მის ტერიტორიაზე განლაგებული სახელოსნოების უვნებლობა-უსაფრთხოებისათვის (უფრო ვრცლად იხ. კ. კუტია, სეფიანთა ირანის ქალაქები, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, თბ., 1966, გვ. 103); ფ. გორგიჯანიძე მას უწოდებს „ქალაქის მოურავს“ (ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, წ. II, ტფილისი, 1925, გვ. 212, 253, 267 და შმდ.); ასეთივე მნიშვნელობით გაიგებოდა ტარულა სხვა ქართულ წყაროებშიც (ვლ. ფუთურიძე, სპარსულა საისტორიო საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, წიგნი I, ნაკვეთი I, თბ., 1961, გვ. 93).

23. ტექსტში ნახმარია كينزان რასაც ჩვენ ვთარგმნით „მხევალ ქალებად“. პროფ. ი. პეტრუშევსკი ამ ტერმინს თარგმნის „სასახლის მონებად“ (იხ. И. П. Петрушевский, Восстание ремесленников и городской бедноты в Тебризе в 1571—1573 гг. ССИА, Баку, 1949, стр. 218). აქედან იგი ავეთებს დასკვნას, რომ ირანში სეფიანთა დინასტიის მმართველობის დროსაც კი შემორჩენილი იყო „შინა მონობა“. პროფ. ბ. ზახოდერი კი მიუთითებს, რომ ამ ტერმინს აქვს სხვა მნიშვნელობაც, სახელდობრ, „ქალწული“, „გასათხოვარი ქალი“, რომელსაც კავშირი არ ჰქონდა მონობასთან (იხ. Сиясат-намэ, Книга о правлении вазира XI столетия Низам ал-Мулька, перевод, введение в изучение памятника и примечания проф. Б. Н. Заходера, М.-Л., 1949, стр. 319, примеч. № 76).

24. მოლაზმე — მსახურე, შეიარაღებული მსახური, რომელიც თან დაყვებოდა თავის ბატონს; პროვინციების მმართველთა ჯარის ნაწილის მეომარი.

25. ურდო — კარი, ბანაკი არმია. აქ იგულისხმება შაჰ-თამაზ I-ის სამეფო კარი, რომელიც, როგორც ძეგლი გვიჩვენებს, შაჰთან ერთად გადადიოდა საზამთრო თუ საზაფხულო სადგომებზე.

26. ვანი — ქალაქი ვანის ტბის სამხრეთ სანაპიროზე, ისტორიული ღიდი არმენიის ტერიტორიაზე.

27. იბრაჰიმ ფაშა — ოსმალეთის ღიდი ვაზირი სულთან სულეიმანის დროს. იგი ევროპელი იყო წარმოშობით. ბავშვობაში დაატყვევეს ოსმალთა მეკობრეებმა და იზრდებოდა სულთნის კარზე. სულთან სულეიმანის ყურადღება მიიპყრო ვიოლინოზე დაკვრის უზადო ხელოვნებით. 1525 წ. დანიშნულ იქნა ღიდი ვაზირის თანამდებობაზე. ოსმალეთის ჯარებმა მისი ხელმძღვანელობით ბაღდადა დაიპყრეს 1534 წელს. მალე მოიხვეჭა ღიდი სიმიდირე და ძალაუფლება. მისი გავლენის ზრდამ უბოძა სულთან სულეიმანს თავიდან მოეშორებინა საშინო პიროვნება. 1536 წ. იბრაჰიმ ფაშა მოშთობილი ნახეს სულთანთან სადილობის შემდეგ.

28. სულთან მუსტაფა — სულთან სულეიმანის მე-5 ვაჟი, რომელსაც ღალტი დასწამეს და მოკლეს მამის ბრძანებით 1553 წელს.

29. იგულისხმება ყიზილბაშთა ირანი.

30. ყიზილბაშთა — წარმოდგება სიტყვების „ყიზილ“ (წითელი) და „ბაშ“ (თავი)-საგან. ასე იწოდებოდნენ სეფიან შეიხთა მომხრე ტომები წითელა თავსატურავის გამო. ისინი ატარებდნენ თორმეტ ნაეციან ჩალმას, იმის გამოსახატვად რომ აღიარებდნენ 12 იმამის არსებობას, რაც დამახასიათებელი იყო შიიტებისათვის. მთავარი ყიზილბაშური ტომები იყო შამლუ, რუმლუ, თექელუ, უსთაქლუ, ავშარი, ყაჯარი და ზულყადარი. სეფიანმა შეიხებმა სწორედ მათი დახმარებით მიიღწიეს გამარჯვებას, რაც აღინიშნა ირანში სეფიანთა დინასტიის დაარსებით 1502 წ.

31. ფარსი — პროვინცია ირანის სამხრეთ ნაწილში, რომლის მთავარი ქალაქია შირაზი. ამ პროვინციის სახელისაგან მომდინარეობს როგორც სპარსული ენის, ისე თვითონ ქვეყნის — სპარსეთის სახელწოდება.

32. ფეშქაში — ძღვენი საჩუქარი, მისართმეველი. ეს იყო სავალდებულო გამოსაღები, რომელსაც მოსახლეობა უხდიდა ფეოდალებსა და სახელმწიფო მოხელეებს. ფეშქაში ეწოდებოდა აგრეთვე ძღვენსა და მოსაკითხავს, რომელსაც ირანის შაჰები და ოსმალეთის ზომატყრები უგზავნიდნენ ერთმანეთს ელჩთა მეშვეობით. აქ ფეშქაში ნახმარია სწორედ ამ მნიშვნელობით.

33. ბითლისი — ქუთათისტანის მთავარი ქალაქი, ცნობილი თავისი ძლიერი ციხით. XVI ს-ში ხშირად გადადიოდა ხელიდან ხელში ოსმალებსა და ყიზილბაშებს შორის ამტყდარი ომის დროს.

34. შარაფ-ბეგი — ბითლისის ამირთა-ამირი, ისტორიკოს შარაფ-ხან ბითლისის პაპა. 1508 წ. ყიზილბაშებმა ბითლისი რომ დაიპყრეს, შარაფ-ხანი დაატყვევეს და გამოკეტეს თავრიზის ციხეში. 1514 წ. შარაფ-ხანი ტყვეობიდან გაიქცა და კვლავ დაეუფლა ბითლისს, მონაწილეობა მიიღო ჩალდირანის ომში ოსმალთა მხარეზე. 1531-32 წ. ოსმალეთის სულთან სულეიმანი რომ შეეცადა მისთვის ბითლისის ჩამორთმევას, შარაფ-ხანი გადავიდა ყიზილბაშების მხარეზე. შაჰ-თამაზმა იგი დაამტკიცა ქუთათისტანის ამირთა-ამირად. შარაფ-ხანი ულამა თექელუსთან ბრძოლაში დაიღუპა 1533-34 წელს.

85. მეგმანდარი — მესტუმრე, კარის მოხელე აღმოსავლეთის ქვეყნებში, რომელიც იღებდა, მასპინძლობდა და აცილებდა უცხოელ დესპანებს, ელჩებსა და სტუმრებს.

86. ფრანგეთად აღმოსავლურ წყაროებში იწოდებოდა ევროპა. ამჟერად ის ქვეყნები იგულისხმება, რომლებიც მდებარეობდნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და მის მოსაზღვრედ. ოსმალები პირველად ევროპაში შეიჭრნენ 1352 წ. და შეუდგნენ ბალკანეთის ქვეყნების დაპყრობას. უკვე სულთან ბაიაზეთ I-ის (1389—1402) დროს ოსმალების მიერ დაპყრობილი ტერიტორიები ევროპაში გადაკმული იყო ეგეოსის ზღვიდან მდ. დუნაიმდე. ევროპის ქვეყნების წინააღმდეგ დაპყრობითი ომები ოსმალებმა ახალი ძალით გააჩაღეს სულთან სულეიმანის დროს. 1521 წ. ოსმალებმა ბელგრადი დაიპყრეს, 1526 წ. დაამარცხეს უნგრეთი, ხოლო 1529 წ. ალყა შემოარტყეს ქ. ვენას (ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. გ. ფუთურიძე, ოსმალთა დაპყრობითი ომები XIV—XVI საუკუნეებში, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, თბ., 1957, გვ. 246); სულთანმა სულეიმანმა ამას გარდა კიდევ სამი ლაშქრობა მოაწყო ევროპის ქვეყნების წინააღმდეგ მომდევნო წლებში. აქ იგულისხმება 1532-1533 წლების ლაშქრობა.

87. მანზილი — საფოსტო სადგური, თავშესაფარი. მისი წარმოშობა დაკავშირებულია ირანის აქამენიანთა დინასტიის გამოჩენილი წარმომადგენლის დარიოს I-ის სახელთან. დარიოსმა თავისი უზარმაზარი საბრძანებლო, რომელიც უმარაგ ხალხებსა და ქვეყანას აერთიანებდა, 20 სატრაპიად დაჰყო და სათავეში სატრაპები ჩაუყენა. ვაქრობა-აღებშიცემის ასალაშქმად, ავტოკრატორების სახელმწიფოს ცენტრთან, ქთეზიფონთან უკეთ დასაკავშირებლად დარიოსის ბრძანებით გაუვანო იქნა კეთილმოწყობილი გზები, რომლებსაც ეწოდებოდა „მეფის გზა“ (სპარსულად „შაჰ რაჰ“, აქედან ქართულში — შარა). სამეფო გზის გარკვეულ მონაკვეთებში, დაახლოებით ყოველი 25 კმ-ის დაშორებით აშენდა საფოსტო სადგურები — „მანზილები“ (აქედან ქართულში „მანძილი“), სადაც მგზავრები პოულობდნენ ღამის გასათევსა და თავშესაფარს, ხოლო ხელმწიფის მალემსროლები დასვენებულ ცხენებს, რათა დედაქალაქისაკენ, თუ პირუტყვ, დაუბრკოლებლად გაეგრძელებინათ გზა.

88. ოლქა — ქვეყანა, ოლქი, სამფლობელო; საგამგეო ტერიტორია, რომელიც ფეოლის სახით ეძლეოდათ მომთაბარე ტომების ბელადებსა და მალა სამხედრო პირებს. მისი მფლობელი ვალდებული იყო ცენტრალური ხელისუფლების პირველი მოთხოვნისთანავე გამოეყვანა გარკვეული რაოდენობის ჯარი (ამ ტერმინის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. И. П. Петрушевский, Очерки из истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI—начале XIX вв. стр. 101—102).

89. ვეჟილი — რწმუნებული, პირადი წარმომადგენელი, რომელიც იცავდა სიუზერენის ინტერესებს; იგივე ტერმინი გამოიყენებოდა მეურვისა და რეგენტის აღსანიშნავად. აქ ნახმარია უკანასკნელი მნიშვნელობით.

90. ისმაილ-შირვა — შაჰ-თამაზს ორი უფროსი ვაჟი, მოჰამედი და ისმაილი თორქმანის ყიზილბაშური ტომის ერთ-ერთი ამირას ქალისაგან ჰყავდა. მოჰამედი სუსტი იყო გონებრივადაც და ფიზიკურადაც, ამიტომ ტახტის რეალურ მემკვიდრედ მას არავინ თვლიდა. სამაგიეროდ ისმაილი გამოირჩეოდა თავისი ფიციბი ბუნებით და ხელისუფლებისაკენ ლტოლვით. ამიტომ იგი ეპყიან მამას უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში გამოეცეტილი ჰყავდა აღამუთის ციხეში.

შპ-თამაზის სიკვდილის შემდეგ ყიზილბაშმა ამირებმა ისმაილი ციხიდან გაანთავისუფლეს და აიყვანეს ტახტზე, იმეფა 1578 წლამდე შაჰ-ისმაილ II-ის წოდებით. იგი უნიკო და უხეში მმართველი აღმოჩნდა, ცდილობდა თავისი ხელისუფლების განმტკიცებას მასობრივი ზოცვა-ველელებით, მათ შორის დახოცა თავისი ექვსი ძმა. მისი სიკვდილი მოუტულია იდუმალებით. ოფიციალური ვერსიით, იგი უეცრად გარდაიცვალა ოპიუმის დიდი დოზის მიღების შედეგად თავის ჰალვაჩიანაშის (ტუბილუულთუხუცესი) სახლში. გამორიცხულად არ მიაჩნიათ, რომ შაჰი მოწამლული იქნა უკანასკნელის მიერ. მეორე ვერსიით, შაჰ-ისმაილი მოკლეს პარეში ქალის ტანსაცმელში გადაცმულმა შეთქმულებმა.

სხვათა შორის, ალამუთის ციხეში ისმაილ-მირზასთან ერთად გამოკეტილი იყვნენ ქართლის მეფე სიმონ პირველი და ლევან კახეთის მეფის ვაჟი იესე.

41. ლალა — უფლისწულის აღმზრდელი სეფიანთა სახელმწიფოში. ჩვეულებრივ, ასეთ მოვალეობას შაჰი აკისრებდა რომელიმე ძლიერი ყიზილბაშური ტომის ბელადს.

42. არქეში — ქალაქი ვანის ტბის დასავლეთ სანაპიროზე. ვარაუდობენ, რომ იგი დაარსებულ იქნა ჭერ კიდევ ურარტულ ხანაში. მის ეტიმოლოგიას უკავშირებენ ურარტუს მეფის არგიშთ I-ის სახელს. VII ს-ის I მეოთხედში არქეში ააოხრეს ბიზანტიის კეისრის ჰერაკლეს ჭარებმა, მაგრამ XI—XIII ს-ში ქალაქი კვლავ დაწინაურდა მნიშვნელოვან სავაჭრო გზასთან სიახლოვის წყალობით (არისტაკეს ლასტივერცელი, ისტორია, ქართული თარგმანი გამოკვლევით, კომენტარებითა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1974, გვ. 165, შენ. 78); XIII ს-ის არაბი გეოგრაფის იაკუთის ცნობით, არქეში „ძველი ქალაქია დიდი არმენიის ერთ-ერთ ოლქში, ხლათის მახლობლად, მის მცხოვრებათა უმეტესობას ქრისტიანი სომხები შეადგენდნენ“ (იაკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ნაკვ. I, არაბული ტექსტი, ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ეთერ სიხარულიძემ, თბ., 1964, გვ. 7). მისი ნანგრევები ამჟამად მოქცეულია ვანის ტბაში, რომლის დონეც საგრძნობლად ამაღლდა გასული საუკუნის ბოლოს.

43. ხოი — ქალაქი ირანის აზერბაიჯანში, თავრიზიდან 100 კმ დაშორებით, ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით.

44. რუფეკი — ქურთული ტომი, რომლის წარმომადგენლები შთამომავლობით ბითლისის გამგებლები იყვნენ. ამ ტომს ეკუთვნოდა XVI ს-ის ცნობილი ქურთი ისტორიკოსი შარაფ-ხან ბითლისი.

45. ფილ იაუუბ-ფაშა — იყო დიარბაქირის ბეგლარბეგი, რომელიც სულთანმა სულეიმანმა გაგზავნა ბითლისზე ოცდაათიათასიანი ჯარით ულამა თეშელუსთან ერთად ჰიჭრის 938 წ. (1531—32). ოსმალები შემოადგნენ ამ ციხეს დასაპყრობად და დიდი ზიანიც მიყენეს მძიმე ზარბაზნების დაშენით, მაგრამ უკუიქცნენ სამი თვის ალყის შემდეგ ამ მხარეში შაჰ-თამაზის გამოჩენისთანავე (Шариф-хан ибн Шамсаддин Бидлисн, Шараф-наме, том I, перевод, предисловие, примечания и приложения Е. И. Васильевон, М., 1967, стр. 461—462).

46. იუზბაში — (თურქ.) ასეულის მეთაური. სამხედრო წოდება სეფიანთა ირანში. იგი შეიძლებოდა უფრო დიდი თანამდებობის პირიც ყოფილიყო. ძველში მოხსენიებული პასან-ბეგ იუზბაში, მაგალითად, თავრიზის ტარულა იყო.

47. ყორჩი — სასახლისა და შაჰის მცველთა ცხენოსანი გვარდია. „ყორჩი-ბაში“ — ყორჩთა ჯარის უფროსი.

48. ღიარბაქირი — ქალაქი მდ. ტიგროსის მარცხენა ნაპირზე, რომელიც იწოდებოდა ამიდად. ადრე ღიარბაქირი ეწოდებოდა მთელ ოლქს არზრუმისა და ბითლისის ვილაიეთების სამხრეთით.

49. სივასი — ქალაქი ისტორიულ არმენიაში, ამჟამად მდებარეობს თურქეთის ტერიტორიაზე.

50. მარაღა — ქალაქი სამხრეთ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე თეირანთან ჩრდილო-დასავლეთით 700 კმ დაშორებით, მდ. სეფიდრუდის ნაპირზე. განთქმული იყო თავისი ობსერვატორიით, რომელიც ჰულაგუ-ხანის (1256-1265) დროს იქნა აშენებული ნასრ-ად-დინ თუსის მიერ (ირანის გეოგრაფია, გვ. 172-173).

51. ჩორუმის ამასია — ვილაიეთი და ქალაქი ჩრდილოეთ ანატოლიაში, სადაც 1555 წ. 29 მაისს დაიღო საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და ირანს შორის, რომლის ძალითაც მეომარმა მხარეებმა გაიყვეს ამიერკავკასიის ქვეყნები.

52. მოსული — მდინარე და ქალაქი თანამედროვე ერაყის ტერიტორიაზე, მის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. მდინარე უერთდება ტიგროსს.

53. შაჰრუზური — ქალაქი და ვილაიეთის ცენტრი თანამედროვე ერაყში, ირან-ერაყის საზღვრის მახლობლად ქ. სულეიმანიიდან ჩრდილოეთით.

54. ხაღეთო ომი, იგივე ლაზავათი — მუსლიმანთა რელიგიური ომი (მომდინარეობს არაბული სიტყვის غزوات - ისაგან) ურწმუნოთა წინააღმდეგ, რაც ყურანის მიხედვით წარმოადგენს ჰეშმარიტ მორწმუნეთა ბუნებრივ მოვალეობას, რადგან, როგორც იგი მიუთითებს „სარწმუნოებისათვის ომში ერთი დღის მონაწილეობა ალაჰის თვალში უფრო აღვამაღლებს, ვიდრე მთელი თვის „მარხვა“. სწორედ ასეთ საღვთო ომად მიაჩნია ირანის შაჰს ოსმალეთის სულთნის გალაშქრება ევროპელ ქრისტიანების წინააღმდეგ. აქ იგულისხმება სულთან. სულეიმანის 1548 წ. ლაშქრობა.

55. ჩუხურ-ხაღი — ასე იწოდებოდა სეფიანთა ხანის საისტორიო ძეგლებსა და ოფიციალურ დოკუმენტებში ქალაქი ერევანი და მისი ოლქი.

56. იგულისხმება ოზბეგი ხანის შეიბანის ძმა უბეიდ-ხან ბენ მაჰმუდ სულთანი (1533-1539), რომელიც განაგებდა ბუხარას.

ბრძოლა ხორასნის დასავლეთრეგიონის ოზბეგ ხანებსა და ყიზილბაშებს შორის დაიწყო სეფიანთა დინასტიის წარმოქმნისთანავე. ენერგიული შეიბან-ხან ოზბეგის (1500-1510) წარმატებითი წინსვლა ხორასნისავენ შეაჩერა შაჰ-ისმაილ I-მა. 1510 წ. 29 ნოემბერს ქ. შერვთან გადაწყვეტ ბრძოლაში შაჰ-ისმაილმა სასტიკად დაამარცხა ოზბეგები. ამ ბრძოლას შეეწირა თვითონ შეიბან-ხანიც, რომლის თავის ქალისაგან შაჰ-ისმაილმა ოქროთი მოვარაყებული თასი გააქეთებინა და ლეონოს შეექცეოდა ნადიმობის დროს. შეიბან-ხანის შემდეგ შეიბანიათა დინასტიის ერთ-ერთი ყველაზე ენერგიული მმართველი აღმოჩნდა უბეიდ-ხან მოჰამედ სულთანი, რომელიც ჯერ კიდევ ტახტზე ასვლამდე თამაშობდა დიდ როლს ოზბეგთა სახელმწიფოს მართვაში (История узбекской ССР в четырех томах, том I, с древнейших времен до середины XIX века, Ташкент, 1967, გვ. 509—521). უბეიდ-ხანმა მთელი ხორასანი დაიპყრო და ეს ფაქტანამდევ კი მივიდა, მაგრამ უკუაქცია შაჰ-თამაშმა, რომელმაც სამჯერ ილაშქრა მის წინააღმდეგ ხორასანში 1529—30, 1532—33 და 1536—37 წლებში (A Chronicle of the

early Safawis, being Ahsanu-l-lawarich Hasan-i-Rumlu, vol. II, (translated by C.N. Seddon, Baroda. 1934, გვ. 91, 100, 102—106, 112, 125, 133); შეიბანიანთა შესახებ უფრო ვრცლად იხ. В. В. Бартольд, Шейбаниды, Сочинения, II, ч. 2, М., 1964, стр. 545—548.

57. პერათი — ქალაქი ხორასანში, თანამედროვე ავღანისტანის ტერიტორიაზე, განსაკუთრებით დაწინაურდა XV ს-ში თემურიანთა გამგებლობის დროს, როდესაც იგი გადაიქცა მსხვილ სავაჭრო-სახელოსნო და სამეცნიერო-ლიტერატურულ ცენტრად.

58. სეიდი — ის, ვინც თავის თავს თვლის ალაპის მოციქულის მუჰამედის შთამომავლად.

59. იგულისხმება მუჰამედის ბიძაშვილი და სიძე ხალიფა ალი, რომელსაც შიიტები თავიანთ ბელადად თვლიდნენ. შიიტებს, საწინააღმდეგოდ სუნიტებისა, გან, რომლებიც ორთოდოქსალური ისლამის დამცველები იყვნენ, მიაჩნდათ, რომ მუჰამედის გარდაცვალების შემდეგ ხალიფობა მის სიძეს ალის უნდა გადასცემოდა მემკვიდრეობით, რაკი ღვთის მოციქულს ვაჟიშვილი არა ჰყავდა. სუნიტები კი ხალიფობის არჩევითობის მომხრენი იყვნენ. სწორედ ასე იქნენ არჩეული ხალიფებად მუჰამედის შემდეგ აბუბაკრი (632—634), ომარი (634—644), ოსმანი (644—656) და ალი. შიიტები პირველ სამ ხალიფას უზურპატორებად თვლიდნენ და იხსენიებდნენ წყევლა-კრულვით. ამ შემთხვევაში ოზბეგების მიერ ალის აუგად მოხსენიება, რასაც საგანგებოდ უსვამს ხაზს შაჰ-თამაზი, სწორედ იმისი მანიშნებელია, რომ ისინი სუნიტები იყვნენ.

60. ბაჰრამ-მირზა იყო შაჰ-თამაზ I-ის ძმა (დაიბ. 1517 წ.), რომელიც 1529 წ. დაინიშნა პერეთის მმართველად. 1531 წ. უბეიდ ოზბეგმა ქალაქი შემოარტყა ალყა, რომელიც გაგრძელდა წელიწადნახევარს. პერათი დაცემისაგან იხსნა შაჰ-თამაზის პირადმა ვალაშქრებამ ხორასანში. აქ სწორედ ამ მოვლენებზეა საუბარი.

61. ალყას-მირზა შაჰ-თამაზის უმცროსი ძმა იყო (დაიბ. 1516 წ.), რომელიც შირვანის დაპყრობის შემდეგ (1538 წ.) დანიშნულ იქნა მის მმართველად. ალყასმა ისარგებლა ადგილობრივი ფეოდალების ანტიირანული განწყობილებით რომლებიც ცდილობდნენ შირვანის დამოუკიდებლობის აღდგენას და 1547 წ. აუჯანყდა თავის გვირგვინოსან ძმას. მაგრამ იგი დამარცხდა ყიზილბაშებთან ბრძოლაში და გაიქცა ყირიმის ხანთან, საიდანაც მიაშურა სტამბოლში სულთან სულიმანის კარს. სულიმანმა დიდი ლაშქრობა მოაწყო ირანის წინააღმდეგ 1548 წ. ამასთან დაკავშირებით, თავიანთი დიკაეა და მიღწეა ესტაჰანამდე. ალყასი ბოლოს ხელში ჩაუვარდა შაჰ-თამაზს, რომელმაც იგი ჭერ ციხეში გამოკეტა, მერე კი მოაკვლევინა.

62. მერვი — ქალაქი ხორასანის აღმოსავლეთ ნაწილში, მონღოლთა შემოსევებამდე განთქმული იყო თავისი მდიდარი ბიბლიოთეკებით, ამეამად ქ. მარი. მღებარეობს საბჭოთა თურქმენეთის ტერიტორიაზე (ამ ქალაქის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. В. В. Бартольд, К истории Мерва, Сочинения, IV, М., 1966, стр. 172—195).

63. რუმელს ყიზილბაშური ტომი ერთ-ერთი იყო იმ შვიდი მთავარი ტომიდან, რომელთა დახმარებითაც არდებილელმა შეიხებმა გამარჯვებას მიაღწიეს აყ-ყოიუნლუს ფადიშაჰთა წინააღმდეგ ბრძოლაში და საფუძველი დაუდეს ირანის სეფიანთა დინასტიას. ეს ტომი, ნახევრად ლეგენდარული გადმოცემით, შამლუს

ციზილბაშურ ტომთან ერთად მომდინარეობდა იმ მცირეაზიელი ტყვეებიდან რომლებიც ხელში ჩაუვარდნენ თემურლენგს ანგორის ბრძოლაში (1402 წ.) სულთან ბაიზიჯის დამარცხების შემდეგ (И. П. Петрушевский, Очерки, стр. 60).

64. ღარჯესტანი — მთიანი ქვეყანა ზორასნის აღმოსავლეთ ნაწილში, მდ. მორაბის ზემო დინებაში; ამჟამად მდებარეობს ავღანისტანის ტერიტორიაზე (В. В. Бартольд, Историко-географический обзор Ирана, Сочинения VII, М., 1971, стр. 62).

65. მეშხედი — ქალაქი ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, სადაც იმყოფება შიიტთა მე-8 იმამის რეზას აკლდამა. შიიტები ამ ქალაქის მოლოცვას, მსგავსად მექაში პოლიგრამობისა, თავიანთ მოვალეობად თვლიან. იგი, ქერბელისავე, შიიტი მუსლიმანებისათვის მიჩნეულია წმინდა ქალაქად.

66 ზილმაჯე — მუსლიმანური მთვარის წლის მე-12 თვე.

67. ბალხი — ქალაქი და ოლქი ზორასანში. იგი მდებარეობდა დიდ სავაქრო-საქარავნო გზაზე და წარმოადგენდა ირანული კულტურის ერთ-ერთ დაწინაურებულ ცენტრს. ქალაქმა განსაკუთრებით დიდი აყვავება განიცადა ირანში ისლამის გავრცელების შემდეგ. ამჟამად არსებობს სოფლის სახით თანამედროვე ავღანისტანში ქ. მაზარე-შერიფის დასავლეთით.

68. ღივანხანა — ირანის შაჰის სამეფო კანცელარია, სადაც იგი ისმენდა საჩივრებსა და იძლეოდა განკარგულებებს.

69. ყაზვინი — ქალაქი ცენტრალურ ირანში, სადაც შაჰ-თამაზ I-მა თავი-ზიდან სეფიანთა სატახტო ქალაქი გადაიტანა 1548 წ. ოსმალთა შემოსევების შიშით. რაკი შაჰ-თამაზი ყაზვინს უკვე დედაქალაქად იხსენიებს, მაშასადამე, ეს ამბები ხდებოდა 1548 წლის შემდეგ.

70. იგულისხმება მდ. ამუ-დარი, რომელიც საზღვარს წარმოადგენდა XVI ს-ში ციზილბაშთა ირანსა და ოზბეგებს შორის.

71. იგულისხმება უბეიდ-ხანი.

72. მდ. აღდამი — უნდა იგულისხმებოდეს პატარა მდინარე ქ. ქერბელის ახლოს, რომლის ნაპირზეც 680 წ. მოკლეს ჰოსეინი.

73. იმამ-რეზა — შიიტთა მე-8 იმამი ალი ბენ-მუსა არ-რეზა, რომელიც დასაფლავებულია ქ. მეშხედში.

74. იგულისხმება შაჰ-ისმაილ I.

75. ფარვანაჩი — ხელმწიფის წერილობითი ბრძანების, განკარგულების (ფარვანეს) დამტარებელი.

76. აბპარი — ქალაქი ირანის აზერბაიჯანში ზენჯანიდან აღმოსავლეთით 88 კმ-ის დაშორებით.

77. მოთავალი — მუსლიმანურ სასულიერო დაწესებულებათა კუთვნილი საეკლესიო ქონების (მიწების, შენობების) გამგებელი, მეურვე.

78. მოსე — ბიბლიური მოსე წინასწარმეტყველი.

79. ფერიდუნი — (შდრ. ქართული სახელი „ფრიდონ“) ირანელთა ლეგენდარული მეფე, რომელმაც დაამარცხა ზოჰაქი და მიაჩაქვა დემავანდის მთებს. ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ გმირი.

80. შირაზი — ქალაქი სამხრეთ ირანში, ფარსის პროვინციის დედაქალაქი, დიდი ირანელი პოეტების საადისა და ჰაფეზის სამშობლო.

81. ზულყადარი — თურქმანული მოდგმის ყიზილბაშური ტომი, რომელიც მომთაბარეობდა სამხრეთ სომხეთსა და ლიარბაქირის მიდამოებში. ეს ტომი აქტიურად უქერდა მხარს ყიზილბაშურ მოძრაობას.

82. იგულისხმება ირანის აქემენიანთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი დარიოს III. ძველი წელთაღრიცხვის 331 წ. იგი სასტიკად დაპარკდა ალექსანდრე მაკედონელთან ბრძოლაში გავგამელასთან, ხოლო ერთი წლის შემდეგ კი მოკლულ იქნა ბაქტრიის სატრაპის ბესას მიერ (Н. В. Пигулевская и др., История Ирана, стр. 25).

83. იგულისხმება ალექსანდრე მაკედონელი.

84. ესფერაინი — ძველი ქალაქი ესფერაინი მდებარეობდა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ირანში, ყოჩანის აღმოსავლეთით, ახლა წარმოადგენს ნანგრევებს. იგი იხსენიება იბნ-ჰალკატან, აგრეთვე ჰამდალას ყაზვინის „ნოზჰატ ლა-ყოლუბ“-ში (იგულთა სიამე“, A Chronicle of the early Saīawis, გვ. 221, შტ. 20).

85. ბეგომი — ქალბატონი, კეთილშობილი მანდილოსანი. აქ იგულისხმება შაჰ-თამაზ I-ის დედა.

86. ნუქერი — (მონღ. მეომარი, ამხანაგი) თავისუფალი მეომარი, რომელიც საკუთარი ნება-სურვილით ემსახურებოდა მონღოლ ნოინსა და უჯლის-წულს. ომის დროს იგი მეომარი იყო, მშვიდობიანობის დროს კი მსახური და მხლებელი.

87. ასე იწოდებოდნენ მცირე აზიაში მცხოვრები ბერძნები. ეს სახელი შემდეგ მემკვიდრეობით მიიღეს ოსმალებმა. ამ შემთხვევაში სწორედ უკანასკნელები იგულისხმებიან.

88. თექელუს ყიზილბაშური ტომი აქტიურად უქერდა მხარს სეფიანთა შიიზმის ბრძოლას ხელისუფლებისათვის. წარმოშობით ეს ტომი თურქმანული ტომის თექეს განშტოებაა, რომელიც აზერბაიჯანში გადმოვიდა მცირე აზიიდან. 1596/7 წ. ეს ტომი გაქვლეტილ იქნა შაჰ-აბას I-ის (1587—1629) ბრძანებით. ცოცხლად გადარჩენილთა მცირე ნაწილი შეუერთეს სხვა ყიზილბაშურ ტომს, თექელუმ კი შეწყვიტა არსებობა.

89. რეის ქაბუდ-გუნზადი. ქალაქი რეი მდებარეობდა იმავე სახელწოდების მთასთან, დაინგრა მონღოლთა შემოსევების დროს. მის მიდამოებში სეფიანთა დინასტიის მმართველობის დროს წარმოიშვა ირანის აწინდელი დედაქალაქი თეირანი. ქაბუდ-გუნზად (ლავარდ-გუმბათოვანი, რაშიც იგულისხმება კაბადონი ცისა) კი ამ ქალაქის ეპითეტი.

90. ავშარი — ყიზილბაშური ტომი, რომელიც მონღოლებთან ერთად მოვიდა შუა აზიიდან. აზერბაიჯანში ჩამოსახლებულ იქნა თემურის და მისი ვაჟის მირანშაჰის (1404—1409) დროს. ავშარები სხვა ყიზილბაშურ ტომებთან ერთად აქტიურად უქერდნენ მხარს არღებილელ შეიხებს. ამ ტომის წარმომადგენელი იყო ნადირ-შაჰი (1736—1747). გარდა აზერბაიჯანისა, ეს ტომი დასახლებულია ყაზვინში, ხუზისტანსა და ქერმანში.

91. ულუსი და ოიმახი — მომთაბარე ტომების გაერთიანებების აღმნიშვნელი ტერმინია (დაწვრილებით იხ. В. В. Бартольд, Аймак, Сочинения, IV, М., стр. 489).

92. ყუში — ძველი ქალაქი ირანში თეირანსა და ესფაჰანს შორის, ისლამის წინარე ხანაში ცნობილი იყო მტკიცე ციხე-სიმაგრით, რომლის ნანგრევები შე-

მორჩენილია მთაზე. ქალაქის ცენტრში აღმართულია შიიტთა მე-6 იმამის მუსა ქაზემის ქალიშვილის ფატიმას მდიდრულად ნაგები აკლამა. ამიტომაც ყუმი შიიტი მუსლიმანებისათვის ითვლება წმინდა ქალაქად. აკლამის გარშემო დაკრძალულია რამდენიმე შაჰი სეფიანთა დინასტიიდან, მათ შორის შაჰ-აბას I (1587—1629) დიდად წოდებული (ირანის გეოგრაფია, გვ. 395); სხვათა შორის, ქართლის მეფე როსტომი (1632—1658) რომ გარდაიცვალა, ბერი ეგნატაშვილის ცნობით; იგი „წაიღეს და დამარხეს ყუმსა“ (ქართლის ცხოვრება, ტექსტა დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 434). ყუმშივე იქნა დაკრძალული მისი მემკვიდრე ვაჰტანგ V (1658—1675) შაჰნავაზი (ლ. დავლიანიძე, ზაქარია აქულისელის ცნობები საქართველოს შესახებ, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, III, თბ., 1971, გვ. 291).

93. ქარაჰ — ეწოდება მთას ბახთიართა მხარეში ესფაჰანსა, ხუზისტანსა, ლურისტანსა და ფარსს შორის (ირანის გეოგრაფია, გვ. 430).

94. უჯანი — იაკუთის ცნობით, „პატარა ქალაქია აზერბაიჯანში. მასა და თაბრიზს შორის ათი ფარსახია რეის გზაზე“ (იაკუთის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 3); დაინგრა მონღოლთა შემოსევების დროს. ქალაქი ხელახლად ააშენა ყაზან ყაენმა (1295—1304). მისი მიდამოები განთქმული იყო ზაფხულის გრილი ჰავითა და კარგი საძოვრებით.

95. ზენჯანი — ერთ-ერთი უძველესი ქალაქი, რომლის მდებარეობა დაახლოებით შუა გზაზე თაბრიზსა და თეირანს შორის. ქართულ წყაროებში იხსენიება „ზანგანად“.

96. აყ-დაღ — (თურქ თეთრი მთა). ირანში არსებობს ასეთი სახელწოდების ორი მთაგორხილი — დიდი და მცირე თეთრი მთა, საიდანაც მოედინება სეფიდრუდი ანუ თეთრი მდინარე (ირანის გეოგრაფია, გვ. 40, 375).

97. სულთანე — ქალაქი ირანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, შუა გზაზე აბასრასა და ზენჯანს შორის. იგი დაარსებულ იქნა ილხანების დროს სულთან არლუნის (1284—1291) მიერ, ფაქტიურად აშენდა ოლჯათუს (1304—1317) დროს. წარმოადგენდა ილხანთა სახელმწიფოს საზღვრულ რეზიდენციას (უფრო ვრცლად იხ. რ. კიკნაძე. ყორღოილანგი სულ-სულთანე, „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, თბ., 1966, გვ. 257—264).

98. ყარაული — დარაჰი, გუშაგი; XVI ს-ში ეს ტერმინი აღნიშნავდა სამხედრო შენაერთის მიერ წინ გაგზავნილი მეომრების მზვერავ რაზმს, რომელსაც ევალებოდა მოწინააღმდეგის შესახებ ცნობების შეგროვება.

99. ქენგერლუ — უსთაქლუს ყიზილბაშური ტომის განშტოება, უფრო წერილი ტომობრივი გაერთიანება, რომელსაც სამომთაბაროდ მიჩენილი ჰქონდა ადგილები ყარაბაზში, საქართველოს მეზობლად.

100. იგულისხმება შაჰ-თამაზის მამა შაჰ-ისმაილ I.

101. სულთან სულეიმანს მხედველობაში ყავს მამამისი — სულთან იელიმ I იაეუზი („მრისხანე“) 1512—1520.

102. იგულისხმება ბრძოლა, რომელიც მოხდა ირანსა და ოსმალეთს შორის ირანის აზერბაიჯანში ურმიის ტბის აღმოსავლეთით ჩალდირანის ველზე 1514 წ. 22 აგვისტოს. ამ ბრძოლით დაიწყო ირან-ოსმალეთის ე. წ. I ომი, რომელიც გარდამავალი უპირატესობით მიმდინარეობდა თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე და დამთავრდა 1555 წ. ამასიაში დღებულ ზავით.

ჩალღირანის ბრძოლაში ყიზილბაშებმა სასტიკი მარცხი განიცადეს. ოსმალები აშკარად ჯობნიდნენ მათ შეიარაღებითა და ევროპელთაგან გადმოღებული საშვედრო ორგანიზაციით. დიდი როლი ითამაშა ოსმალთა მიერ არტილერიის გამოყენებამ. უფრო ვრცლად იხ. О. А. Эфендиев, Образование Азербайджанского государства севевидов в начале XVI века, Баку, 1961, стр. 115—118.

108. დურმიშ-ხანი — ყიზილბაშთა ირანის ერთ-ერთი დაწინაურებული პირი შაჰ-ისმაილ I-ის დროს, რომელსაც ჩაბარებული ჰქონდა ხორასნის გაშვებლობა. იგი თან ახლდა შაჰ-ისმაილს ჩალღირანის ომში. ამ ომში ყიზილბაშთა მარცხს სრულიად სხვანაირად ხსნიან სეფიანთა ეპოქის ისტორიკოსები. საწინააღმდეგოდ იმისა, რასაც შაჰი ელჩებს უმტკიცებს, მხედართმთავრები დაყინებით ურჩევდნენ შაჰ-ისმაილს მორიდებოდა ოსმალებთან პირისპირ შებრძოლებას მათი დიდი რიცხოვრებით სიჭარბის გამო და თავს დასხმოდა ოსმალებს, ვიდრე ისინი გზაში იყვნენ და ჯერ არ შეერთებულყვნენ. მაგრამ შაჰმა, თავისი რანდული ბუნების გამო, იუყადრისა შებრძოლებოდა არახელსაყრელ პირობებში ჩაყენებულ მოწინააღმდეგეს ომ მოტივით, რომ — მე ხომ ქაჩავნების მჭარცველი ავაზაკი არა ვარო (И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI—XVIII веках, стр. 240—241).

109. ბესთამი — ქალაქი ხორასანში, შაჰრუდის ვილაიეთში, რომელიც მდებარეობს საბზევარს, ასთარაბადსა და დამლანს შორის. ცნობილია თავისი ძველი არქიტექტურული ძეგლებით.

106. ფიშნამაზი — ლოცვის მთავარი წესმეცნიერი, იმამი, მუსლამანთა მრევლის წინამძღვარი.

106. მოჰთასები — სამეთვალყურეო სამსახურის მოხელე, ზომისა და წონის მეოვალყურე მუსლიმანური აღმოსავლეთის ქალაქებსა და ბაზრებში. მასვე ევალებოდა მოქმედი კანონით მეთვალყურეობა ისეთ აკრძალულ მოქმედებათა აღსაკვეთად, როგორიც იყო, მაგალითად, ლოთობა, სოდომის ცოდვა, აზარტული თამაშობები და სხვ.

107. ალაჰის ეპითეტია.

108. ჭიბრაილი — მთავარანგელოზი მიქელ-გაბრიელი.

109. არაბ. عقر — მორიელი ამავე სახელით აღინიშნება ღრიანკლის ზოდიქალური თანავარსკვლავედი, სადაც მზე არის ხოლმე ოქტომბერში. პთვარის იქ ყოფნის პერიოდი, ასტროლოგთა წარმოდგენით, ითვლება არაყეთილმეაუწყებელ დროდ. შაჰიც სწორედ ამაზე მიანიშნებს ოსმალ ელჩებთან საუბარში.

110. დარჯეზანი — ადგილი უქანიდან დასავლეთით, ერაყისაკენ მიმავალ გზაზე.

111. ქუბგლუგი — მთიანი მხარე ფარსის ოლქის დასავლეთ ნაწილში. მოქცეული სამი დიდი ტომობრივი გაერთიანების: ყაშყაელთა, ბახთიართა და ლურთა ოლქებს შორის, გამოირჩევა მარჯვე სტრატეგიული მდებარეობით (ირანის გეოგრაფია, გვ. 232).

112. ასირლუს თურქულენოვანი ტომი მომთაბარეობდა სომხეთსა და აზერბაიჯანში, XVI ს-ის დასაწყისში შევიდა ყიზილბაშთა ტომობრივ გაერთიანებაში. ასქანდერ მუნშის მე-17 ს-ის 30-იან წლებში ეს ტომი უკვე მოხსენიებული ჰყავს მთავარი ყიზილბაშური ტომების გვერდით.

113. ქალანგინ-ხარაყინი მდებარეობს ირანის ქურთისტანში; ცნობილი იყო

თავისი ძლიერი და მკვიდრი ციხით, რომელიც დანგრეულ იქნა XVII ს-ის შუა ხანებში ირანსა და ოსმალებს შორის შეთანხმების ძალით.

114. ჰავიზე — ქალაქი ხუზისტანში, ავგანიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით.

115. ფარსანგი — მანძილის საზომი ერთეული, დაახლოებით ერთი საათის სავალი გზა, 6—7 კილომეტრი.

116. ვერცხლის მონეტა, რომელიც შეიცავდა 2,97 გრამს; გამოხატავდა წონის ერთეულსაც, რომელიც სხვადასხვანაირი იყო ირანის სხვადასხვა კუთხეში (ერცლად იხ. В. Хинц, Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему, М., 1970, стр. 11—17).

117. აჯამი — არაბეთში ისლამის გავრცელებამდე „აჯამად“ იწოდებოდა ყველა არაარაბი, შემდეგში აჯამის მნიშვნელობა შეიცვალა და აღმოსავლელი მწერლების მიერ უპირატესად გამოიყენებოდა ირანის აღსანიშნავად. აქაც სწორედ ლაპარაკია ირანის სამეფოზე. აღსანიშნავია, რომ ეს ტერმინი შემოსულია ქართულ ენაშიც და იხმარება უკუოს, რეგენის, ბრძოლის გამოსაძატად (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1950, გვ. 934).

118. თრაქი — იგივეა, რაც ოპიუმი, გამოიყენება მედიცინაში. ამზადებენ ჰაშიშის რძისაგან, ძველთაგანვე ცნობილი იყო, როგორც გველის ნაკბენის საწინააღმდეგო საშუალება, აღმოსავლეთში ფართოდ იყენებდნენ თამბაქოს მაგივრადაც და ეწოდნენ სპეციალური მოწყობილობის ვაფურის საშუალებით (უფრო ერცლად იხ. ა. კელიძე, ექვსი წელი სპარსეთში, თბ., 1964, გვ. 69—74).

119. იგულისხმება სპარსული კლასიკური ლიტერატურის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელი შეიხ მოსლეჰ ად-დინ საადი შირაზელი, რომელიც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა დაახლოებით 1184—1292 წლებში. საქვეყნო აღიარება მოიპოვეს მისმა დიდაქტიური ხასიათის ნაწარმოებებმა — „გოლესთანმა“ („ვარდის ბაღი“) და „ბუსთანმა“ („ხილის ბაღი“).

120. ეს ნაწარმოები არსებობს ქართულ ენაზეც. იხ. შეიხ მოსლეჰ ოდ-დინ საადი, გოლესთანი, თარგმანი სპარსულიდან ა. კელიძისა, თბ., 1948.

121. ჰამადანი — ქალაქი და ოლქი დასავლეთ ირანში, რომელიც მდებარეობს გზების მნიშვნელოვან თავშესაყარზე ყაზვინს, ქერმანშაჰანსა და ერაცს შორის. ძველთაგანვე ითვლებოდა როგორც ვაჭრობისა და აღებ-მიცემობის, ისე ხელოსნობის ერთ-ერთი უდიდეს ცენტრად. განსაკუთრებით ცნობილია ხალჩების წარმოებით.

122. აღვანდის მთა — დამავანდის მთაგრეხილის ყველაზე მაღალი ქედი, რომელიც მდებარეობს ჰამადანის ახლოს.

123. შეიხ სადრ ად-დინი (1334—1392) — შეიხ სეფი ად-დინის შვილი და მემკვიდრე.

124. იგულისხმება არდებილის სეფი ად-დინის მეჩეთი და არდებილელი შეიხების საფლავები.

იაკუთის ცნობით, რომელიც პირადად ყოფილა იქ, „არდებილი ისლამის გავრცელებამდე აზერბაიჯანის დედაქალაქი იყო“ (იაკუთის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 7), რასაც საესებით ადასტურებს ჰოდუდ ალ-ალამი (ი. უკანასკნელის ცნობით არდებილი „დიდი ქალაქი იყო გარშემო გალავანშემოვლებული“ (Hudud al-Alam. The Regions of the World, A persian geography 372 a. h.—382 a. d. Translated and explained by V. Minorsky, London, 1937, გვ. 142); მაგრამ მონღოლთა შემოსევების დროს ქალაქი დაინგრა, ხოლო მოსახ-

ლეობა გაეღებოდა იქნა. შემდეგ ხანებში ქალაქი ზელახლად აშენდა და სეფიანთა დროს გადაიქცა მნიშვნელოვან კულტურულ, ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცენტრად. მისი აღორძინება დაკავშირებულია არღებილელი შეიხების მოღვაწეობასთან, რომლებმაც ჭერ კიდეც მოწოდება ბატონობის ხანაში ჩამოაყალიბეს აქ სუფიურ-დერვიშული ორდენი. ამ ორდენს სათავეში უდგნენ შეიხები სეფიანთა საგვარეულოდან. განსაკუთრებით დიდ როლს თამაშობდა შეიხი სეფი აღ-დინი (1252—1334), რომლის მეგვიდრეგებმა (სადრ აღ-დინი (1334—1392), ხოჯა ალი (1392—1427), შეიხ იბრაჰიმი (1427—1447), შეიხ ჭუნეიდი (1447—1456), შეიხ ჰეიდარი (1456—1488), სულთან ალი (1488—1495) თანდათან გააფართოვეს არღებილის ფეოდალური სამთავროს საზღვრები და ყიზილბაშ მომთაბარე ტომებზე დაყრდნობით სულთან ალის ძმამ ისმაილმა 1502 წ. საფუძველი ჩაუყარა ირანში სეფიანთა დინასტიას.

არღებილის ღირსშესანიშნაობათაგან განსაკუთრებით ცნობილია შეიხ სეფი აღ-დინის მეჩეთი, სადაც დაკრძალულია შაჰ-ისმაილ I.

არღებილი წმინდა ადგილად არის მიჩნეული შიიტი მუსლიმანებისათვის.

125. საქებ ოზ-ზამანი — სიტყვასიტყვით ნიშნავს დროების მეუფეს, ეპოქის მბრძანებელს — შიიტთა მე-12 იმამის ეპითეტი.

126. სერაბი (სარაფი) — ქალაქი ირანის აზერბაიჯანში თავრიზსა და არღებილის შორის.

127. მარანდი — ქალაქი ირანის აზერბაიჯანში თავრიზიდან 82 კმ. დაცილებით სამხრეთ-დასავლეთით, ურმიის ტბასთან. იაკუთის ცნობით, იგი იყო „აზერბაიჯანის ერთ-ერთი ცნობილი ქალაქი. მასა და თაბრიზს შორის ორი დღის გზაა, ახლა უწყსრიგობაშია. დაიწყო მისი განადგურება მას შემდეგ, რაც გააჩრცეს იგი ქურთებმა და წაიყვანეს დიდძალი მისი მცხოვრები“ (იაკუთი, გვ. 83).

128. ხლათი — ქალაქი ვანის ტბის დასავლეთით, ბითლისიდან 40 კმ დაცილებით, ისტორიული „დიდი არმენიის“ ტერიტორიაზე, რომელიც XI ს-ის მოგზაურის ნასერ ხოსრევის დახასიათებით „მდებარეობს მუსლიმანებსა და სომხებს შორის. აქ ლაპარაკობენ სამ ენაზე: არაბულ, სპარსულსა და სომხურ ენებზე. მე მგონია, რომ ქალაქს სწორედ ამიტომაც ეწოდა ხლათი, რაც არაბულად ნიშნავს „აღრუღს“ (Насир-и Хусрай, Сафар-наме, книга путешествия, Перевод, вступительная статья Е. Э. Бертельса. М.-Л., 1933, გვ. 38); იაკუთის ცნობით, ხლათი „შუა არმენიის დედაქალაქია, მასში მრავალი ხილია და წყალი უხვი“ (იაკუთი, გვ. 51); ქართველი უამთაღმწერლის ცნობით, მეფე ლაშა გიორგის დროს „მოვიდოდიან წინაშე მისსა მოხარკენი ძლუენითა ხლათით და საბერძენით“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 156).

129. ყუხეხანი — ამბის მთხრობელი. ასეთი თანამდებობა ძველთაგანვე არსებობდა აღმოსავლელი მონარქების კარზე. ისინი განსაკუთრებით დიდი გავლენით სარგებლობდნენ უწყიგნური მმართველების დროს, რომლებსაც უკითხავდნენ წიგნებს და მოუთხოვობდნენ თავშესაქცევ ამბებს.

130. ყაჯარი — ერთ-ერთი იმ ექვს ძირითად ტომთაგანი, რომლებიც არღებილელ შეიხებს უქერდნენ მხარს ყიზილბაშური მოძრაობის დროს. მისი წარმოშობა უკავშირდება მონღოლთა ეპოქას, შეიქმნა მონღოლური ტომების სულდუზისა და ჭალაირის, აგრეთვე ტიბეტური ტომის თანდუთის განშტოებათაგან. ამ ტომის წარმომადგენელმა ალა-შაჰმად-ხანმა XVIII ს-ის მიწურულს სათავე

დაუდო ირანში ყაჯართა დინასტიის ბატონობას, რომელმაც იარსება 1925 წლამდე.

131. სუფრაჩი — მოხელე, რომელსაც ევალეზოდა სუფრის გაშლა და მომსახურება ქამის დროს. იგი თან დაჰყვებოდა ყველგან თავის მბრძანებელს.

132. ყაფუჩი — „ყაფუ“ თურქულად ნიშნავს კარს, ყაფუჩი, ე. ი. კარის მცველი. მეკარე.

133. ყაჩაჩი — მცველი, რომელიც თვალყურს ადევნებდა წესისა და რიგის დაცვას სამეფო კარზე.

134. ვასთანა — ქალაქი ვანის ტბის სამხრეთ სანაპიროზე ვანიდან ცოტა დაშორებით, ამჟამად მდებარეობს თურქეთის ტერიტორიაზე.

136. ირანელი თურქმანების შესახებ იხ. ო. გვილავას გამოკვლევა „ირანელი თურქმანები“, თბ., 1968.

138. ადგილი ვანის ტბის აღმოსავლეთით.

137. იბრაჰიმ-ფაშა სიკვდილით დასაჯეს 1536 წ.

138. იგულისხმება აზიის დიდი დამპყრობელი თემურლენგი (1370—1405) გათურქებული მონღოლი ბარლასთა ტომიდან (მის შესახებ გრცლად იხ. А. Ю. Якубовский, Тимур, (Опыт краткой характеристики), Вопросы истории, № 8—9, 1945, стр. 42—74).

139. შაპროხი — თემურლენგის ვაჟი (გარდაიცვალა 1447 წ.), რომელიც მამის სიცოცხლეში განაგებდა ხორასანს. იგი არ იყო მამასავით ენერგიული მმართველი, ომებსა და ლაშქრობებზე მეტად იტაცებდა ლიტერატურა, ხელოვნება და აღმშენებლობითი საქმიანობა. მის კარზე პერათში დიდად დაწინაურდა პოეზია, მხატვრობა და საისტორიო მწერლობა. როგორც ჩანს, შაპ-თამაზს არ ჰქონია სწორი წარმოდგენა მისი პიროვნების შესახებ.

140. იგულისხმება ხეივანის ციხე არაბეთში ქ. მედინის მახლობლად მდებარე ამავე სახელწოდების სოფელში, რომელიც აგებული იყო მაღალსა და მიუვალ მთაზე. იგი 628 წ. დაიპყრო მუჰამედმა და ხარკი დაადო იქ მცხოვრებ იუდეველებს. ეს სახელი შემდეგ აღმოსავლურ მწერლობაში გამოიყენებოდა ქნელად დასაყრობი ციხესიმაგრის სინონიმად.

141. ხუტბა — ლოცვა, რომელსაც პარასკევით კითხულობდნენ საყრბულო მეჩეთში. ლოცვაში ალაჰის, მისი მოციქულის და ადგილობრივი მმართველის მოხსენიება, თავისი სახელით მონეტის მოჭრასთან ერთად წარმოადგენდა ამა თუ იმ მმართველის დამოუკიდებლობის გამომხატველ სინონიმს. შაპ-თამაზსაც სწორედ ეს მომენტი აქვს მხედველობაში ალყას-მიზას მოქმედებასთან დაკავშირებით.

142. შაპ-თამაზმა ოთხჯერ ილაშქრა საქართველოში — 1541, 1547, 1551 და 1554 წლებში. აქ იგულისხმება მისი პირველი ლაშქრობა ქართლის მეფე ლუარსაბ I-ის (1530—1556) წინააღმდეგ 1541 წელს.

143. ბასიანი — ძველი ქართული პროვინცია ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში, არზრუმიდან აღმოსავლეთით, რომელიც, იაკუთის განმარტებით, შედგებოდა „ბასინი ზედა და ბასინი ქვედა ორი ოლქი“-საგან (იაკუთი, გვ. 25). ბასიანი აღწერილი აქვს ვახუშტი ბაგრატიონსაც, რომელიც დაასვენის, რომ „ხოლო აწ უწოდებენ მას ქალაქსა ასანყალას“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 684); ბასიანს ასევე ორ ოლქად

განიხილავს ს. ჭიქიაც და ერთ-ერთი მათგანი გაიგივებული აქვს „პასანყალათან“ (იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ს. ჭიქიამ, თბ., 1964, გვ. 105, შენიშვნა № 26).

144. კაფა — ქალაქი ყირიმის ნახევარკუნძულის სამხრეთ სანაპიროზე, რომელიც თათართა მიერ ყირიმის დაპყრობამდე იწოდებოდა „თეოდოსიად“. ეს ქალაქი დიდ როლს თამაშობდა საერთაშორისო ვაჭრობაში. იგი განსაკუთრებით დაწინაურდა XIII ს-ში, როცა თათართა ხელიდან გადავიდა გენუელთა მფლობელობაში. 1475 წ. ქალაქი კაფა, ისევე როგორც ყირიმის მთელი ნახევარკუნძული, ოსმალებმა დაიპყრეს. მათი ბატონობა გრძელდებოდა 1783 წლამდე — რუსეთის მიერ ყირიმის შეერთებამდე. ქალაქს ძველი სახელი „თეოდოსია“ (რუსულად Феодосия) დაუბრუნდა 1804 წ.

145. უფის მთა — მთარეხილი, რომელიც მუსლიმანთა წარმოდგენით გარშემო არტყია ხილულ სამყაროს და გამოჰყოფს მას უხილაისაგან. ამ მთების მიღმა კი ცხოვრობენ მაჩუქები და იაჩუქები (გოგი და მაგოგი).

146. როსთემ ფაშა (1500—1561), ღიაბაქიურისა და ანატოლიის გამგებელი 1544 წლიდან 1553 წლამდე, აგრეთვე 1555 წლიდან 1561 წლამდე ეკავა ოსმალეთის დიდი ეაზირის თანამდებობა (The Encyclopedia of Islam, New edition, vol. III, გვ. 1269).

147. თაჭი — გვირგვინი, ძვირფასი თავსამკაული.

148. იოსები — ბიბლიური იაკობის შვილი, იგივე მშვენიერი იოსები, რომელიც გადმოცემის მიხედვით ცხოვრობდა ქანააში.

149. აშრაფი — ირანული ოქროს ფული.

150. აბრაამი — ბიბლიური პიროვნება, პაპა იაკობისა, მუსლიმანების მიერ იწოდება იბრაჰიმად.

151. ქოვსარის წყარო — სამოთხის წყარო.

152. ქააბა — ტაძარი ქ. მექაში, რომელიც ისლამის გავრცელებამდე წარმოადგენდა არაბთა წარმართული სარწმუნოების ცენტრს. ტაძარში ასვენია ე. წ. „შავი ქვა“ (მეტეორის ნატეხი), რომელსაც მორწმუნეები „წმინდად“ თვლიან. მუჰამედმა მექის დაპყრობის შემდეგ 630 წ. კერაები დალევწა და ქააბა აქცია მუსლიმანთა მთავარ სალოცავად.

153. ნამაზი — სარიტუალო ლოცვა, რომელიც მუსლიმანმა უნდა შეასრულოს დღეში ხუთჯერ: დილით, მზის ამოსვლის დროს, შუადღისას, სამხრობისას, მზის ჩასვლისას და ძილის წინ (შესაბამისად: ცისკრის, შუადღის, ნამუაღლეკის, მწუხრისა და ძილისპირის ნამაზი).

154. ჰადიხი — გადმოცემა, რომელიც გვამცნობს მუჰამედის გამონათქვამებსა და მოქმედებებს.

155. აქლემების ქონით გაცეხებაში, როგორც ჩანს, უნდა იგულისხმებოდეს მათი მოლონიერება, ორგანიზმში ცხიმის დაგროვება, რაც საჭირო იყო შაჰ-თამაზის მიერ შექმნილი გაუდაბურებული ზოლის გადასალახავად.

156. ქედბოდა — სოფლის თავკაცი, მამასახლისი, უხუცესთა (აყსაყალთა) სათათბიროს წევრი.

157. რაია — ქვეშევრდომები, უპირატესად გლეხები, რომლებიც იხდიდნენ სახელმწიფო გადასახადებს. უფრო მოგვიანებით, XVIII ს-ის შუა წლებიდან აღნიშნავდა ქრისტიან და სხვა არამუსლიმან ქვეშევრდომებს.

158. ქარიზი — ფსკერით ერთმანეთთან დაკავშირებულ ქათა მთელ სისტემას წარმოადგენდა და გადაჭიმული იყო დიდ სივრცეზე. ა. პელიძის აღწერით, ირანში „ყოველ გამწლი ეელზე, თუ კი წყლის გეზი მოსდევს, ამოღებულია რამდენიმე ათეული ქა, რომლებიც გამწკრივებულია თვალუწვდენელ სივრცეზე. ყოველი ქა შეერთებულია ერთი მეორესთან მიწაში რამდენიმე მეტრის სიღრმეზე გაყვანილი ხვრელის საშუალებით. ამ მიწისქვეშა არხს მიჰყვება წყალი ერთი ქდან მეორეში და გადის ბოლომდე, უკანასკნელ ქაში ღელესავით გამოჰქუხს და შემდეგ ნაწილდება მოსარწყავ ადგილებზე“. ასეთი არხი ხშირად „რამდენიმე ათეულ ვერსზე მიედინება“ (ა. პელიძე, გვ. 46—47); ქარიზების შესახებ იხ. აგრეთვე И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV веков, М.—Л., 1960, стр. 123—128.

159. ნაინიარი — თურქ. სიტყვასიტყვით „ახალი ჭარი“. ასე იწოდებოდა XIV ს-ში ოსმალეთის სულთნის ორხანის (1324—1360) მიერ ქრისტიანი ტყვეებისაგან ჩამოყალიბებულ რეგულარულ ჭარს, რომელიც დიდ როლს თამაშობდა ქვეყნის საშინაო ცხოვრებაში. გაუქმებულ იქნა სულთან მაჰმუდ II-ის (1808—1839) მიერ 1826 წ. (M. Z. Pakalin, Osmanli Deymleri ve Terimleri Sözlüğü, Istanbul, 1953, გვ. 188).

160. მანი — ანუ ბათმანი, წონის საზომი ერთეული აღმოსავლეთის მუსლიმანურ ქვეყნებში ფხვიერი სხეულებისათვის. იგი განსხვავებული ზომისა იყო არა მარტო ცალკეულ ქვეყნებში, არამედ ირანის სხვადასხვა ოლქშიც კი. აქ იგულისხმება თავრიზული მანი, რომელიც უდრიდა დაახლოებით 3 კილოგრამს (უფრო გრცლად იხ. В Хини, Мусульманские меры и веса, стр. 25—32).

161. ხარვარი — სიტყვასიტყვით „სახედრის ტერითი“, „საპალნე“, წონა ტერითისა, რომლის ტარება შეუძლია ერთ სახედარს. მსგავსად მანისა, ხარვარიც სხვადასხვანაირი იყო ცალკეულ ოლქებსა და ქვეყნებში. აქ იგულისხმება თავრიზული ხარვარი, რომელიც შეიცავდა 100 მანს, ე. ი. 300 კილოგრამს (უფრო გრცლად იხ. ვ. ჰინტან, გვ. 42—44).

162. აშქანბარის იალალი — მდინარე არეზსა და ყარაღალის მთებს შორის არსებული სივრცე, მთავარი ქალაქია აპარი; იქვე მდებარეობს აშქანბარის მთა.

163. ღარაქერდი — ადგილი სამხრეთ ირანში, ფარსის აღმოსავლეთ ნაწილში.

164. ნეირაზი — ქალაქი ფარსში, ქერმანიდან სამხრეთ-დასავლეთით, ქერმანისა და იზდის დამაკავშირებელ გზაზე, ფარსისა და ქერმანის საზღვრად.

165. ქერმანი — ქალაქი და ქვეყანა ირანის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, ავღანისტანის საზღვრად.

166. ქაზერუნი — ქალაქი ფარსის ოლქში, შირაზიდან 100 კმ დაცილებით, სადაც კლდეში ამოკვეთილია შაბურ I-ის (241—272) მიერ რომის იმპერატორის ვალერიანის დატყვევების სცენა (ირანის გეოგრაფია, გვ. 228).

167. ღეზმარი — „გამაგრებული ციხე აზერბაიჯანის მხარეში, თაბრიზის ახლოს“ (იაკუთი, გვ. 57).

168. ორდუბადი — ქალაქი ნახჭევანის ახლოს.

169. ყარსი — ქართულ საისტორიო ძეგლებში „ყარად“ წოდებული ქალაქი წარმოიქმნა ძველი სომხური ციხის გარშემო მდ. ახურინის, აწინდელი მდ. ყარსის ნაპირას. დიდ სავაჭრო-საქარაუგო გზაზე მდებარეობამ ხელი შეუწყო ყარ-

სის გადაქცევას მსხვილ საეპრო-სახელოსნო ცენტრად. 928-961 წწ. ყარსი ოქცა სომხეთის დედაქალაქად. ყარსი თამარის დროს მოექცა საქართველოს ფარგლებში. ქალაქმა დიდი ზარალი განიცადა მონღოლთა ბატონობის ხანაში. XVI ს-ში ყარსი ირან-ოსმალეთის საცილობელ ობიექტს წარმოადგენდა ამიერკავკასიის ქვეყნების დაპატრონებისათვის გაჩაღებული ომის დროს. იგი რამდენჯერმე გადავიდა ხელოდან ხელში, რასაც ყოველთვის თან სდევდა მისი ნგრევა-გაპარტახება. 1555 წლის ამასიის ზავის მიხედვით, რომლითაც ირან-ოსმალეთის პირველი ომი დასრულდა, აგრესორები შეთანხმდნენ, რომ არცერთი მხარე არ შეეცდებოდა ირანსა და ოსმალეთს შორის მდებარე სანაპირო ვიხეების აღდგენას. ეს შეთანხმება ეხებოდა ყარსის ციხესაც, რომელიც ისქანდერ მუნშის ცნობით, ამიერკავკასიაში ოსმალთა ახალი შემოსევის დროს 1578 წ. ლალა მუსტაფა ფაშას სარდლობით კვლავაც დანგრეული ყოფილა და აღუდგენიათ ოსმალეებს (ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტის ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ელ. ფუთურიძემ, თბ., 1969, გვ. 29); ყიზილბაშებთან ომში გამარჯვებისა და ყარსის მკვიდრად დაპატრონების შემდეგ ოსმალეებმა იგი სამხედრო ბაზად აქციეს ამიერკავკასიაში თაიანთი ბატონობის განსამტკიცებლად.

170. არზრუმი — ქალაქი ისტორიულ არმენიაში, ამჟამად თურქეთის ტერიტორიაზე, ტრაპიზონიდან სამხრეთით, იწოდებოდა აგრეთვე კარნუ ქალაქად და თეოდოსიოლად. სახელის ეტიმოლოგიის შესახებ იხ. История армянского народа, часть первая, под редакцией Б. Н. Аракеляна и А. Р. Иосифяна, Ереван, 1951, стр. 153.

171. ხნუსი — ქალაქი თურქეთის ტერიტორიაზე, არზრუმის ვილაეთში, მისგან ჩრდილო-დასავლეთით, ვანისავენ მიმავალ გზაზე.

172. მუში — ქალაქი და ქვეყანა ვანის ტბის დასავლეთით, ისტორიული დიდი არმენიის ტერიტორიაზე, განთქმული თავისი საუცხოო სამოვრეებით.

173. ჩაუში — მცველი, ყარაული, გუშაგი.

174. თერჯანი — ქალაქი ღირაბაქირის ახლოს, არზრუმიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

175. ბაიბურდი — ქალაქი არზრუმიდან 100 კმ დაცილებით მდ. კოროხის ნაპირას, ტრაპიზონისაკენ მიმავალ გზაზე.

176. ერზინჯანი — ქალაქი არზრუმიდან 176 კმ დაცილებით მდ. ევფრატის დელტაში. იაკუთის დახასიათებით „ესაა მშვენიერი ქალაქი, ცნობილი, ჭანსალი, სიკეთით მდიდარი და ხალხმრავალი, არმენიაში, რუმის ქვეყანასა და ხილატს შორის არზან რუმის ახლოს“ (იაკუთი, გვ. 9).

177. რამაზანი — მუსლიმანური მთვარის წლის კალენდრის მე-9 თვე.

178. აბთუთუნი — ადგილი ღირაბაქირის მიდამოებში.

179. ხარბორთი — იგივე ხართაბირთი, აწინდელი ხარფუთი, მდებარეობს ღირაბაქირის ოლქში. იაკუთის ცნობით, ხართაბირთი „არმანული სახელია. ესაა ციხე, ცნობილი ჰისნუ ზიხადის სახელით. მდებარეობს ღირაბაქირის უკიდურეს საზღვარზე რუმის ქვეყანაში“ (იაკუთი, გვ. 46).

180. ხასანქიფი — ქალაქი მესოპოტომიაში, მდ. ტიგროსის მარჯვენა ნაპირზე ღირაბაქირსა და ჭეზირეს შორის.

181. მამაზათუნი — პატარა ქალაქი ღირაბაქირის ოლქში.

182. შირვანი ყიზილბაშებმა დაიპყრეს 1538 წ., შაჟი კი დამორჩილეს 1551 წ. აქ სწორედ ამ დროის ამბებზეა ლაპარაკი.

188. შუშთერი — ქალაქი ლურისთანში, ირანის დასავლეთ ნაწილში.

184. ქაში — ნიშნავს, რომ წარმოშობით იყო ქალაქ ქაშანიდან. ქაშანი მდებარეობს ყუმსა და ესფაჰანს შორის, განთქმულია თავისი ხელოსნური ნაწარმით, განსაკუთრებით ბევრი მზადდებოდა თიხის კურკელი, რომელსაც ჩვენში ეწოდება „ქაშანური“ (ლ. აღნიაშვილი, სპარსეთი და იქაური ქართულები, ტფილისი, 1896, გვ. 99).

185. ყიზლა — მექის მიმართულება, საითქვანაც უნდა მიაპყრონ სახე მუსლიმანებმა ნამაზის შესრულების დროს.

180. ისქანდერ-ფაშა — ერთხანს ანატოლიის დავთარდარი იყო, 1548 წ. აგვისტოში სულთანმა სულეიმანმა გაგზავნა ვანის ციხის დასაცავად და შემდეგ იქვე დანიშნა ბეგლარბეგის თანამდებობაზე, საიდანაც გადაყვანილ იქნა არზრუმის ვილაიეთში.

187. არტანუჯი — იგივე არტანი, ქალაქი და ციხე თურქეთის ტერიტორიაზე აშკაზად იწოდება „არდაჰან“-ად (კრცლად იხ. ს. ჯიჟია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, თბ., 1952, გვ. 496—505).

188. ომაიელები — იგულისხმებიან ამ დინასტიის პირველი წარმომადგენლები მოავია (661—680) და იაზიდ I (680—683). ომაიელთა დინასტიის (661—750) არსებობას არაბთა სახალიფოში სათავე დაუდო მოავიამ იბნ აბუ სუფიანმა, რომელმაც ეს უფლება იყიდა ალის უნიათო უფროსი ვაჟის ჰასანისაგან. მოავიამ გააუქმა ხალიფას არჩევითობის პრინციპი, სახალიფოს დედაქალაქი კი მედინიდან დამასკოში გადაიტანა (ომაიელთა დინასტიის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. A. E. Беляев, Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье, М., 1966, стр. 163—204).

180. იგულისხმება ხალიფა ალის ვაჟი ჰოსეინი. მას შემდეგ, რაც ალის უფროსმა ვაჟმა ჰასანმა ხალიფობის უფლება დაუთმო მოავიას, იგი მედინაში გადაიხვეწა და მალე იქვე მოკვდა; მისი უმცროსი ძმა ჰოსეინიც მედინაში ცხოვრობდა. თავისი ცოლ-შვილით.

ხალიფა მოავიას სიკვდილის დროს, როცა ტახტზე მისი შვილი იეზიდმა ადოდა, რითაც არჩევითობის პრინციპი ირღვეოდა და ხალიფობა იქცეოდა. მეგვიდრეობით უფლებად, მედინაში თავი წამოჰყო ალის მომხრეთა „შიადა“ წოდებულმა დასმა. შიიტები ხალიფობის მემკვიდრეობითი უფლების წინააღმდეგი არ იყვნენ, ოღონდ მათი თვალსაზრისით, ეს უფლება უნდა გადასულიყო მუჰამედის შთამომავალთა ხელში. ხოლო რაკი ღვთის მოციქულს. ვაჟიშვილი არ ჰყავდა, ამიტომ შიიტები მუჰამედის მემკვიდრედ თვლიდნენ მისი. ქალიშვილს ფათიმასა და სიძის — ხალიფა ალის შთამომავლებს. ასეთი კი ჰოსეინი იყო. შიიტებმა თავიანთი მომხრეები შეაიარაღეს და დაიწყეს ბრძოლა სახალიფოს ტახტზე ჰოსეინის ასაყვანად. იზეიდმა ადგილად დაამარცხა ჰოსეინის მომხრეთა მცირერიცხოვანი რაზმი 680 წლის 10 ოქტომბერს ქერბელაში. თვითონ ჰოსეინს თავი მოჰკვეთა, ხოლო მისი ცოლ-შვილი კი ტყვედ წაიყვანა. ამის შემდეგ იეზიდმა დევნა დაუწყო შიიტებს, რომლებმაც თავშესაფარი ირანში ჰპოვეს. არაბების ბატონობით შევიწროებულმა ირანელებმა ჰოსეინის სიკვდილი თავიანთ ეროვნულ მწუხარებად მიიჩნიეს და ყოველწლიურად მოჰარამის თვეში მარ-

თავენ ზოლმე. „შახსეი-ვახსეის“ სახელწოდებით ცნობილ მისტერიებს, რომლის დროსაც სხეულის გვემათა და ისტერიული შეძახილებით საჯაროდ წარმოადგენენ. ქერბელაში დატრიალებული კატასტროფის ინსცენირებას (მოპარამის მისტერიების შესახებ ვრცლად იხ. ა. პელიძე, ექვსი წელი სპარსეთში, გვ. 90—94).

100. ზეინ ალ-აბადინი პოსეინის ვაჟი, რომელიც ტყვედ წაიყვანა იეზიდმა ქერბელაში მამამისის მომხრეების დამარცხების შემდეგ.

101. შაჰ-თამაზი, როგორც ვხედავთ, ელჩებთან საუბარში ხაზს უსვამს სეფიანთა „სეილურ“ წარმოშობას, რასაც, მისი თქმით, უბირობის გამო უარყოფდა ისქანდერ-ფაშა. სინამდვილეში სეფიანებს არავითარი ნათესაურა კავშირი არ ჰქონიათ ლეოსი მოციქულ მუჰამედთან. ისინი წარმოშობით აზერბაიჯანელები იყვნენ, მათი დედა ენაც XV ს-ში აზერბაიჯანული იყო. თვათონ სეფი აღ-დინი, ჰამადალაჰ ყაზვინის სიტყვით, ადრე სუნიტი იყო და, რასაკვირველია, არც ხალიფა ალის სახელს უკავშირებდა თავის წარმომავლობას. იგი მხოლოდ XIV ს-ის ბოლოსათვის უნდა მიკედლებოდა ზომიერ შიიტებს ხალხთა მასებზე ზეგავლენის შენარჩუნების მიზნით. მაშინვე უნდა შექმნილიყო ლეგენდაც შიიტთა მე-7 იმამის მუსა ქაზემისაგან მისი წარმომავლობის შესახებ (И. П. Петрушевский, Азербайджан в XV в., ССИА, Баку, 1949, стр. 204—207).

102. ჭაფარ მოჰამედ სადეყი — შიიტთა მე-6 იმამი. შიიტები საერთოდ აღიარებენ 12 იმამის არსებობას, მაგრამ იმ საკითხში, თუ ალის უშუალო შთამომავალთა შორის სახელდობრ რომლები უნდა ჩათვალოს კანონიერ იმამებად, მათ აქვთ დიდი უთანხმოება და იყოფიან შიიტ იმამთებად და შიიტ ისმაილიტებად.

ჭაფარ მოჰამედ სადეყს ჰყავდა ხუთი ვაჟი — მოჰამედი, ისმაილი, აბდალაჰი, მუსა და ალი. უფროსი ვაჟი მოჰამედი (დაიბადა 702 წ.) მოკლულ იქნა ხალიფა ალ-მანსურის (754—775) დროს 765 წელს და არ დარჩენია მემკვიდრე. შემდეგ მის მოყოლებით ისმაილიც გარდაიცვალა იმავე წელს. ირანელთა წარმოდგენით ჭაფარ მოჰამედ სადეყის შემდეგ იმამობა უნდა გადასცემოდა მისი უფროსი ვაჟის უფროს შვილს, მაშასადამე ისმაილის უფროს ვაჟს მოჰამედს, ჭაფარ მოჰამედ სადეყმა კი ეს უფლება გადასცა ისმაილის ძმას მუსას და შეერქვა მუსა ქაზემი (დაიბადა 726 წ., მოკლეს 780 წ.), რასაც შიიტი იმამთები თვლიან კანონიერ მოქმედებად. შიიტი ისმაილიტები კი, მართალია, კანონიერად აღიარებენ პირველ ექვს იმამს, მაგრამ მე-7 იმამად თვლიან ჭაფარ მოჰამედ სადეყის მეორე შვილს ისმაილს (აქედან წარმოდგება მათი „ისმაილიტობაც“).

შიიტები, როგორც იმამთები, ისე ისმაილიტები, მე-12 და უკანასკნელ იმამად მიიჩნევენ მოჰამედს, რომელიც უკვალოდ გაქრა 874 წელს. მათი ღრმარწმენით, იგი კვლავაც ცოცხალია და უჩინრად წარმართავს სასულიერო იემის ბედ-ილაზს. ერთი დღეც იქნება, იგი კვლავ მოველინება ხალხს და სათავეში ჩაუდგება მუსლიმან მორწმუნეთა მრევლს. ამიტომაც უწოდებენ მას „მონთა-ზერს“ (მოსასვლელს, მოსალოდნელს) ანუ მაჰდის.

103. ტექსტშიا كمل — რაც სხვადასხვა სახის საკუთრებათა შორის გულისხმობდა მიწის მფლობელობის ისეთ კატეგორიას, რომელიც გადაეცემოდა მემკვიდრეობით და შეიძლებოდა ყიდვა-გაყიდვა.

194. ჰადისების მიხედვით, ამ თვეში თითქოს აღაჰმა მთავარანგელოზ ჯიბრაილის მეშვეობით მუჰამედს გადასცა ყურანი, ამიტომ მორწმუნე მუსლიმანები მარხვით აღნიშნავენ ამ „წმინდა“ თვეს. რამზანში მუსლიმანები მარხულობენ მთელი თვის განმავლობაში, დილიდან საღამომდე არ შეიძლება არც სმა, არც ჭამა, არც თამბაქოს მოწევა და არც ბევრი სხვა რამ. სამაგიეროდ, დადამდება თუ არა, ყველაფრით უხვად შეიძლება ნებივრობა.

195. ყარაბახის ხურჯინლუ (خورجینلو قراباغ) ასეთი ტომის სახელი წყაროებში არა გვხვდება. შესაძლებელია იგი რომელიმე ტომის განშტოება იყო, რომელიც იწოდებოდა მისთვის საცხოვრებლად თუ სამომთაბაროდ მიჩენილი ადგილის მიხედვით. ასეთ ვარაუდს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ ჰასან რუმელსთან, მაგალითად, იგივე მოვლენების შესახებ თხრობის დროს ყაჯართა ტომის წარმომადგენლები იხსენიებიან. „ასან ათ-თავარიში“, მაგალითად, 1552 წლის ამბებში ვკითხულობთ: „ბაიჩამ-ბეგ ყაჯარი, თეიყუნ-სულთან ყაჯარი და საქართველოს ვალი ქაიხოსრო“, რომლებიც ყიზილბაშებმა „დადელის დასაყურობლად და იმ სანახების დასარბევად დანიშნეს, უმაღლესი ბრძანების შესრულებას შეუდგნენ და თათოველი რაზმი დაუყოვნებლივ გაემართა მითითებული მხარისაკენ“ (ჰასან რუმელს ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 32). შემდეგ ჰასან-რუმელს, ისევე როგორც ჩენს ტექსტშია, მოთხოვნილი აქვს მათზე ისქანდერ-ფაშას თავდასხმის შესახებ და ა. შ.

იმვე მოვლენებთან დაკავშირებით ისქანდერ მუნშის ნათქვამი აქვს: „ისქანდერ ფაშა ბოროტგამზრახველი და შფოთის ამტეხი კაცი იყო, მაგალითად, როცა სამოთხეში განსვენებულმა შაჰმა (იგულისხმება შაჰ-თამაზი — ე. ტ.) ყაჯართა ზოგიერთი ამირი საქართველოზე საღვთო ომით ლაშქრობის დროს დადელის მხარეს გაგზავნა (ისქანდერ ფაშამ) დიდი ჯარით ილღარი ქნა და იმ დროს, როცა ამირები სათარეშოდ იყვნენ წასული, ამართა ბანაკს თავს დაესხა, ბევრი ყაჯარი ღუზი მოკლა და უამრავი უმსგავსობა ჩაიღინა“ (ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ელ. ფუთურიძემ, თბ., 1969, გვ. 13).

ზემოთქმულთან ერთად ცნობილია ისიც, რომ ჯერ კიდევ XVI ს-ის I ნახევარში შაჰ-თამაზმა შაჰვერდი სულთან ზიად-ოღლი, რომელიც ყაჯართა ტომის წარმომადგენელი იყო, დანიშნა ყარაბახის ბეგლარბეგად, მასვე ჩააბარა ყაჯართა ტომის უფროსობა. ამ ტომის წარჩინებულებს შაჰმა ყარაბახშივე უწყალობა მიუწევდა და მიუჩინა საძოვრები (И. П. Петрушевский, Очерки, стр. 122).

196. დადელი — ایلدا ეს ტერმინის უპირატესად გვხვდება XVI—XVII საუკუნეთა სპარსულ და თურქულ საისტორიო წყაროებში. აკად. ს. ჯიქიას განმარტებით, რომელიც მან დაურთო იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობების ქართულ თარგმანს, ایلدا — არის ქვეყანა, მხარე, ایلدا და დადელი შეიძლება გავიგოთ „დად-ის ქვეყნად“ (ს. ჯიქია, იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ, ენიშკის მოამბე, V—VI, თბ., 1940, გვ. 372, შენიშვნა მე-13). რაც შეეხება იმას, თუ სახელდობრ რა იგულისხმებოდა „დადის ქვეყანაში“, ამაზე თავისი თვალსაზრისი გამოთქვა რ. კიკნაძემ, რომელმაც კომენტარები დაურთო ჰასან რუმელს ცნობების ელ. ფუთურიძისეულ თარგმანს. იგი ორ ადგილას განმარტავს ამ ტერმინს. ერთგან, მისი აზრით, ایلدا (დადიანის ქვეყანა?) იგულისხმება

დასავლეთ და სამხრეთ საქართველო. მეორე ადგილას იგი უფრო ვრცლად განმარტავს ამ ტერმინს: „როგორც ცნობილია, ირანმა და ოსმალეთმა 1555 წელს ამასიასში დადებული საზავო ხელშეკრულების თანახმად საქართველო შუაზე გაიყვეს „ხონთქარმან და ყანმა საქართველო შუა გაიყვეს. სამცხე და ქართლი და კახეთი ყანსა, იმერეთი, ოდიში და აფხაზეთი, გურია და ლაზის ქვეყანა ხონთქარსა“ (ს. კაკაბაძე, ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, საისტორიო მოამბე, II, ტფილისი, 1925, გვ. 215).

სულეიმანის მიერ მიტაცებულ ამ ტერიტორიას უნდა გულისხმობდეს ჰასან რუმელ „დადელის“ სახელით (ჰასან-რუმელს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი, ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვლ. ფუთურიძემ, შენიშვნები დაუთმო რ. კიკნაძემ, თბ., 1966, გვ. 65).

უფრო მოგვიანებით გამოცემულ ისქანდერ მუნშის ცნობებში ვლ. ფუთურიძეს „დად ელი“ გაგებული და თარგმნილი აქვს როგორც „სამეგრელო“. მე-15 გვერდზე, შენიშვნაში მას ნათქვამი აქვს, რომ „როგორც ჩანს, „დადელში“ აქ სამეგრელო უნდა ვიგულისხმოთ, რადგან ისქანდერ მუნშის ცნობით, ქაიხოსროს სამფლობელოს იმერეთის მეფე და სამეგრელოს გამგებელი არბევდნენ“.

ჯერ კიდევ მანამ, ვიდრე საქართველოს შესახებ ისქანდერ მუნშის აღნიშნული ცნობები გამოქვეყნდებოდა, ამ ტერმინის განმარტება ვცადეთ ჩვენც, რასაც მივუძღვევით სპეციალური სტატია (იხ. კ. ტაბატაძე, დად ელის განმარტებისათვის, „აღმოსავლური ფილოლოგია“, II, თბ., 1972, გვ. 176—182). აღნიშნულ სტატიაში ჩვენ განსხვავებული თვალსაზრისი გამოვთქვით და „დად ელი“ მივიჩნიეთ „სრულიად კოლა და ხორცეუანის“ საეპიზოპოზო ცენტრის დადაშენის აღმნიშვნელ ტერმინად. მაგრამ როგორც ახლა ვრწმუნდებით, ზემოთ დასახელებული მკვლევარების თვალსაზრისი უფრო სწორი იყო და „დად ელში“ დღიანის ქვეყანა თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, დასავლეთ საქართველოს გარკვეული მხარე უნდა ვიგულისხმოთ.

107. ბილა — ჰასან რუმელსთან ეს სახელი მოხსენიებულია არდალანთან ერთად. ჩ. სედონი აღნიშნავს, რომ ბილა პირის სახელი იყო, რომელიც გარდაიცვალა ჰაქრის 950 წ. (1543—1544 წწ., დაიწყო 1543 წ. 6.IV, დამთავრდა 1544 წ. 25. II) და ვარაუდობს, რომ ასეთი ფორმით (ბილას ჰაქეში), ან შეედომით უნდა იხსნებოდეს, ან უნდა აღნიშნავდეს დინასტიურ სახელწოდებას (A Chronicle of the early Safawis, გვ. 277). რაც შეეხება არდალანს, იგი ოლქის სახელია ირანის ქურთისტანში, რომლის მთავარი ქალაქია სენე (E. J. ბ. I, გვ. 433).

108. სეილათფანა — „სეილთა საფარველი“, ტიტული, რომელიც გამოხატავდა მუჰამედის შთამომავალთადმი ამ წოდების მატარებლის კეთილგანწყობილებას.

109. უღემი — მუსლიმანი ღვთისმეტყველი, სამართლისმცოდნე.

200. ფეთვა — ანათემა, შეჩვენება, დაწყევლა; მუსლიმან სასულიერო პირთა მიერ ამა თუ იმ იურიდიულ საკითხთან დაკავშირებით მიღებული გადაწყვეტილება, განჩინება.

201. ზაქათი — საშემოსავლო გადასახადი მუსლიმანურ ქვეყნებში. ოსმალეთში, მაგალითად, იხილდნენ წლიური შემოსავლის 1/40-ის ფარგლებში (უფრო ვრცლად იხ. გ. ფუთურიძე, გადასახადები და საგადასახადო სისტემა ოსმალეთ-

ში, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, თბ., 1957, გვ. 256—257).

202. ზაქი — პილიგრიმოზა მექაში ქაბას ტაძარში სალოცავად; საკუთარი სახელის წინ წამძღვარებული აღნიშნავს, რომ მავანი და მავანი მუსლიმანია ნამყოფია მექაში სალოცავად.

208. ზიჯრის 959 წელი დაიწყო 1551 წ. 29 დეკემბერს და დამთავრდა 1552 წლის 18 თებერვალს.

204. რაჭაბი — მუსლიმანური მთვარის წლის კალენდრის მე-7 თვე.

205. ზიჯრის 961 წელი დაიწყო 1553 წლის 7 დეკემბერს და დამთავრდა 1554 წლის 28 ოქტომბერს.

206. საფარი — მუსლიმანური მთვარის წლის კალენდრის მე-2 თვე.

207. მიჯრაბი — ნიშა მეჩეთის კედელში, რომელიც მლოცველებს უჩვენებს ყიბლას ე. ი. ქაბას მიმართულებას, საითკენაც სახე უნდა მიმართონ ლოცვის დროს.

208. ტექსტშია — عر — სივრცის საზომი ერთეული, წარმოადგენს „გაზის“ სინონიმს (E. A. Давидович. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии, Москва, 1970, стр. 110—116); შესატყვისება წყრთას.

209. ფერიხანი — შაჰ-თამაზის ქალიშვილი ჩერქეზი ქალისაგან (დაიბ. ზიჯრის 955 წ. (1548—49 წ.), აქმიური მონაწილეობა მიიღო ტახტისათვის ბრძოლაში 1576 წ. შაჰის გარდაცვალების დროს.

210. იბრაჰიმ-მირზა — შაჰ-თამაზის ძმის, ზაჰრამ-მირზას შუათანა ვაჟი.

211. ამ ეპოქის ამსახველ სპარსულ საისტორიო თხზულებებში (ჰასან რუმელუს „ასან ათ-თავარი“, შარაფ-ხან ბითლისის „შარაფ-ნამე“, ისქანდერ მუნშის „თარიხე ალმარაჟე აბასი“) იმისი პირდაპირი მითითება არსად გვხვდება, რომ შაჰ-თამაზს ქართველი ვეზირი ჰყავდა. სამაგიეროდ, დასახელებულ წყაროებში ხშირად არიან მოხსენიებული ირანში მოღვაწე ქართველი წარჩინებულები, რომლებსაც მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდათ მოპოვებული სასახლის კარზე. ჰასან რუმელუს, მაგალითად, დასახელებული ჰყავს ზაალ ქართველი და მისი ძმა ფაროხი, აგრეთვე, ალიხან ქართველი, რომლებიც შაჰ-თამაზის გარდაცვალების დროს აქტიურად იბრძოდნენ ტახტზე დედით ქართველი უფლისწულის ჰაიდარ-მირზას ასაყვანად. ისქანდერ მუნში იმავე ზაალს მოიხსენიებს, როგორც შაჰ-თამაზის ცოლის ძმას (ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 25).

ზაალ-ბეგი, როგორც ირკვევა, მნიშვნელოვან სამსახურს ასრულებდა შაჰის კარზე და მოპოვებული ჰქონდა მისი დიდი ნდობა. ისქანდერ მუნშის, მაგალითად, მის შესახებ ნათქვამი აქვს, რომ ზაალ-ბეგი „მუდამ ეწეოდა შაჰის აბანოში სამსახურს“. შემდეგ იგივე ავტორს მოთხრობილი აქვს, რომ 1573 წ. შაჰ-თამაზის ავადმყოფობის დროს, ყიზილბაშ ამირთა ჭაგუფმა, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ შაჰი აღარ გადარჩებოდა, დაიწყეს ბრძოლა ტახტზე მათთვის სასურველი უფლისწულის ასაყვანად. ამ ჭაგუფის წარმომადგენლებმა სასახლეში აყალმაყალი ასტეხეს და ცდილობდნენ შაჰისაგან ზაალ-ბეგის ჩამოცილებას. ამასთან დაკავშირებით ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ ქართველები ჩიოდნენ „ჩვენში რა დანახავს ისეთი, რომ ჩვენი სამსახურის შესრულებას გვიშლიან“, ხოლო შაჰ-თამაზმა რომ ეს გაიგო, „ზაალ-შევი იხმო, რათა ჩვეულებრივ მისულიყო აბანოში და სამსახური შეესრულებინა“ (იქვე. გვ. 27).

სხვათა შორის, აბანოს ძალიან დიდი ადგილი ეკირა შაჰის პირად ცხოვრებაში. პასან რუმლუ, მაგალითად, შაჰ-თამაზის დახასიათებისას აღნიშნავს, რომ „მას შეეძლო ფრჩხილების დაჭრისათვის შეეღია ერთი დღე, ხოლო მთელი მეორე დღე აბანოში გაეტარებინა“. საინტერესოა, რომ იგივე ავტორი, შაჰ-თამაზის ზეობის შემდეგ ყაზვინში დატოვებულ ღირსშესანიშნაობათა შორის ასახელებს „ყაზვინის სასახლესა და შესანიშნავ აბანოებს“ (A Chronicle of the early Safawis გვ. 209); სხვათა შორის, ოსმალეთის ელჩებთან საუბრის დროსაც რამდენიმე ადგილას იხსენიებს შაჰი ამა თუ იმ მნიშვნელოვან ამბავთან დაკავშირებით აბანოში ყოფნას, რაც აგრეთვე იმაზე მიუთითებს, რომ აბანო მისი ცხოვრების უაღრესად მნიშვნელოვანი ატრიბუტი იყო.

ამრიგად, როგორც ირკვევა, შაჰ-თამაზისათვის ესოდენ მნიშვნელოვანი სამსახური ქართველი ზაალ-ბეგის ხელთ იყო, რომელიც, საცხებით შესაძლებელია, იმ ვეზირადაც იგულისხმებოდეს, რომლის და ირანის შაჰის პარამხანაში იმდროს მართლაც იყო.

212. ბაზარჩაი — ჩ. სელონის განმარტებით, ბაზარჩაი მდინარე არეზის შენაკადია ყარაბაღში. რაც შეეხება დროს, როცა ეს მოვლენები ხდებოდა, ამის შესახებ პასან რუმლუს 961 წლის (1553—54 წ.) ამბებში ნათქვამი აქვს, რომ ნახჭევანში გამოზამთრების შემდეგ შაჰ-თამაზმა ბაზარჩაის საზაფხულო საძოვრებზე გადაინაცლაო. ჰიჭრის 961 წელი კი დაიწყო 1553 წ. 7 დეკემბერს, მაშასადამე, აღნიშნული ამბების დროს 1554 წლის ზაფხული ყოფილა.

213. ლეონ ქართველი — კახეთის მეფე ლევანი (1520—1574).

214. 1554 წელს აზერბაიჯანის მართლაც შემოესია ოსმალეთის სულთანი სულეიმან სულემდებელი. იგი ნახჭევანმდე მოვიდა და ეს ქალაქი გადაუვა. შაჰის ბანაკი ამ დროს უკვე ბაზარჩაის იალაღზე იდგა.

215. ტექსტებია **سوح بلاغ** — სოფელი ერევნის ახლოს (V. Minorsky, Studies in Caucasian history, London, 1953, გვ. 147).

216. ტექსტებია **شوشاد** რასაც ჩვენ „შეშათად“, ე. ი. შეშეთის ქვეყნად ვკითხულობთ.

217. ყვარყვარეს ქვეყანაში იგულისხმება სამცხე-საათაბაგო, რომელსაც ამ დროს განაგებდა ყვარყვარე III-ის ძე ქაიხოსრო II (1545—1573).

218. ტექსტებია **گرجی** — იგულისხმება სამხრეთ საქართველოს ჯარკვეული ნაწილი, რომლის დარწმუნებით განმარტება, სამწუხაროდ, ჩვენ ჯერ მოვახერხეთ.

219. იესე ქართველი — ლევან კახთა მეფის ვაჟი იესე. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, 1554 წ. როდესაც შაჰ-თამაზი შირვანში იმყოფებოდა, მასთან მივიდა ლევან კახთა მეფე, რომელიც შაჰმა „შეიწყნარა პატივით“ და უკან გაისტუმრა, ხოლო „ძე მისი იესე წაიყვანა სამცხეს“ (ვახუშტი ბაგრატიონი, გვ. 575); ვახუშტის ეს ცნობა, როგორც ვხედავთ, საცხებით დასტურდება ძეგლის მონაცემებით.

სამცხეში ლაშქრობის შემდეგ იესე მამამისთან დაბრუნებულა კახეთში და, როგორც ჩანს, იქ იმყოფებოდა 1558 წლამდე. ამ წელს კი, ვახუშტისავე ცნობით, ლევანმა „წარავლინა ძე თვისი იესე წინაშე ყვენი საძლენითა და ტყვეთა ქალ-ყრმითა და აუწყა თვისი არა რისა შეტოდება“ (იქვე, გვ. 575).

ვახუშტის ეს ცნობა საეპოქო მიიჩნია ივ. ჭავჭავაძეში, რომელიც ვარაუდობდა, რომ იესეს ირანში გაგზავნა არ შეიძლებოდა მომხდარიყო 1561 წლამდე (ივ. ჭავჭავაძე, ქართული ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 237). სპარსელი ისტორიკოსების (ჰასან რუმლუ, ბუდაყ ყაზვინი, შარაფ-ხან ბითლისი) ცნობებით აშკარად ჩანს, ვახუშტის მიერ დასახელებული თარიღი საეპოქო შესაბამეა სინამდვილეს. ასე მაგალითად, ჰასან რუმლუს ჰიჯრის 967 წლის (1559—60) ამბებში ნათქვამი აქვს, რომ „ამ წელს ისა-ხანი, საქართველოს შმართველის ლევანის შვილი, ისლამის მიღებით გაბედნიერდა და ქვეყნის საფარველმა შაჰმა (შაჰ-თამაზმა — კ. ტ.) მას წყალობის თვალთ დაუწყო ცქერა“ (ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 35).

შაჰ-თამაზმა გამუსლიმანებულ ისა-ხანს თავისი ძმის სამ-მირზას ქალიშვილი შერთო და დიდი სარჩო გაუჩინა შაჰის ვილაიეთიდან. ამ ამბიდან ორიოდე წლის შემდეგ, 1562 წ. 20 ნოემბერს ინგლისის სავაქრო აგენტს ა. ჯენკინსონს ეახვინა შაჰ-თამაზ I-ის კარზე უნახავს რენეგატი ქართველი უფლისწული, რომლის ვინაობასაც იგი ვერ ასახელებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა აზრი, რომ ეს უფლისწული უნდა ყოფილიყო ლევან კახთა მეფის შვილი იესე (კ. ტაბატაძე, შერაფ-ხან ბითლისის ცნობები საქართველოს შესახებ, „კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული“, II, თბ., 1962, გვ. 180). რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ საკითხს შეეხო კ. სტეფნაძე, რომლის აზრით, ა. ჯენკინსონს ირანში უნდა ენახა არა იესე, არამედ ქართლის მეფის ლუარსაბ I-ის შვილი დავითი (დაუთ-ხანი), რომელიც თითქმის ირანში იმყოფებოდა 1561—1564 წლებში (კ. სტეფნაძე, ანტონ ჯენკინსონის მიერ მოხსენებული ქართველი უფლისწულის ვინაობისათვის, „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები“, თბ., 1968, გვ. 202—211). ჰასან რუმლუს ცნობით, რომელიც თხოვრის ამ ნაწილში მის მიერ აღწერილი ამბების თვითმხილველი და თანდაშლური იყო, 969 წლის (1561—62) ქვეშ ნათქვამი აქვს: „რაბი ოს-სანის თვის ჩვიდმეტს, დავით ბეგი, ლუარსაბის შვილი, რამდენიმე აზნაურით საქართველოდან ყაზვინს მოვიდა (და) მუსლიმანი გახდა. რჯულის საფარველმა შაჰმა (შაჰ-თამაზმა — კ. ტ.) თბილისის გამგებლობა მას უწყალობა“ (გვ. 37). მაშასადამე, დავით ყაზვინს ჩასულა 1561 წ. 25 დეკემბერს (—969 წ. რაბი ოს-სანის 17) და უკან დაბრუნებულა იმავე წლის ფარგლებში, ე. ი. 1562 წ. 30 აგვისტომდე (ჰიჯრის 969 წ. დიფუო 1561 წ. 11 სექტემბერს და დამთავრდა 1962 წ. 30 აგვისტოს).

იმავე დროს მიიჩნევს საქართველოში დავითის დაბრუნების თარიღად ვ. გაბაშვილიც, რომელმაც მისი მეფობის პერიოდი განსაზღვრა 1562—1578 წლებით (ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1958, გვ. 31). მაშასადამე, ა. ჯენკინსონის მიერ მოხსენებული ქართველი უფლისწული იესე უნდა ყოფილიყო, დავითს კი, რომელიც უკვე საქართველოში იყო ამ დროს, ბუნებრივია, არ შეეძლო დასწრებოდა აღნიშნულ აღდგენას (რ. კიკნაძე, ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 64, შენიშვნა 92 და 93).

იესე ბატონიშვილის შემდგომი ხვედრის შესახებ ცნობებს იხედავს ჰასან რუმლუ, ბუდაყ ყაზვინი და შარაფ-ხან ბითლისი გვაწვდიან, ჰასან რუმლუს მიხედვით, იმავე. 1562 წ. იესეს საქართველოში გაქცევა უცდია, რისთვისაც იგი შაჰმა დაამწყვდია ალაშუთის ციხეში (A Chronicle of the early Safawis, გვ. 182).

რამდენადმე გასხვავებულია ამის შესახებ ბუდაყ ყაზვინის ცნობა, საიდანაც ჩანს, რომ იესეს გამუსლიმანება უნდა მომხდარიყო ძალდატანებით. ისტორიკოსი მას მამის მოლაღატელ სახავს, ამასთან იმასაც აღნიშნავს, რომ მართალია მაჰმადის სჯულს ეზიარა, მაგრამ გულით მაინც ქრისტიანი დარჩა. ამის გამო იგი დაასმინეს შაჰ-თამაზის წინაშე. შაჰმა იესეს გაჩხრეკა ბრძანა და უბეში ჯვარი და ხატი უპოვნეს, რისთვისაც განრისხებულმა შაჰმა დაამწყვდია იგი ალაშუდის ციხეში (ბუდაყ ყაზვინი, ჯავაჰირ ალ-ახბარ, ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერი, დორნის კატალოგი № 288, ფ. 299). შარაფ-ხან ბითლისი ასახელებს ალაშ-თაყ ჩერქეზს, რომელსაც იესე დაუბუბლებია შაჰის წინაშე (შარაფ-ნამე, II, გვ. 220). ჩ. სედანს პასან რუმულს თხზულების ინგლისური თარგმანის კომენტარებში მოტანილი აქვს ცნობა ყადი აჰმედ ყაფარის „ნოსახე ჯაჰან-არადან“, სადაც ნათქვამია, რომ ისლამის მიღების შემდეგ „ოსა-ხანი შეიცდი-ნეს და კვლავ ქრისტეს სჯულზე გადაიბირეს აზნაურებმა, რომლებიც მაჩვეული იყვნენ ღვინის მსასა და ღორის ზორცის ჰამას“ (A Chronicle of the early Safawis, გვ. 165).

შაჰ-ისმაილ II-ის სიყვდილის შემდეგ შაჰ-თამაზის უფროსი ვაჟი ნახევრად უსინათლო შაჰ-ხოდაბანდა (1578—1587) რომ გამეფდა, მან იესე ლეჟანის ძე ჯანთაისუფლა საპყრობელიდან და საქართველოში გამოისტუმრა სიმონ I-თან (1558—1600) ერთად, სადაც იგი გარდაიცვალა 1580 წელს (ვახუშტი ბაგრატიონი, გვ. 579).

220. ტექსტშიا ارزبار ჩასაც ჩვენ აგრე ვკითხულობდით „ზარბარ“-ად (კ. ტაბატაიე, ამირკავკასიის ქვეყნები და სეფიანთა სახელმწიფო (შაჰ-თამაზ I-ის „თუჰქერეს“ მიხედვით), „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, თბ., 1957, გვ. 332).

ეს პირი დასახლებულია სხვა აღმოსავლურ წყაროებშიც. ასე მავალითად, პასან რუმულს 922 წლის ამბებში (1561 წ.), სადაც მოთხრობილია დივ-სულთნის გალაშქრებაზე საქართველოში, თმოგვის ციხისათვის გამართული ბრძოლების აღწერისას ნახსენებია ჰყავს „არზარნირი, რომელიც მანუჩარის რწმუნებული იყო, შესაფერისი საჩუქრებით ციხიდან გამოვიდა. დივ-სულთანმა საქართველოს გამგებლობა ყვარყვარეს მისცა და დაბრუნდა“ (პასან რუმულს ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 20). იქვე რ. კიენადის მიერ დართულ განმარტებებში 53-ე გვერდზე 36-ე შენიშვნაში ნათქვამია: „მანუჩარის სახლთუხუცესის (ვექილის) სახელი ارزبار ჩასაც ჩვენ ადრე ვკითხულობდით „ზარბარ“-ად მიერ“. იმავე სახელს ჩ. სედონი კითხულობს როგორც „არზბანირ“ და უწოდებს მანუჩარის წარმომადგენელს („Arzbanir, Minuchihir's agent“, A Chronicle of the early Safawis, გვ. 79). წინააღმდეგარე ძეგლში ეს სახელი წარმოდგენილია ბოლო კიდური نير-ის გარეშე, წინა ნაწილში ز-ს ჩაპატებით (წინა ნაწილი, როგორც ირკვევა, ასევე ყოფილა ჩ. სედონის ტექსტშიც—arzbar...— ارزبار რაც შეიძლება წავიკითხოთ, როგორც „ერეზბარ“ და მივიჩნიოთ „ელიზბარ“-ის დამაპინჯებელ ფორმად.

221. ტექსტშია — سببات گرجی — ბესბათ ქართველი. ეს ტერმინი აღნიშნავს „მოურავს, გამგებელს“ და ა. შ. ამ მოვლენების ამსახველ სხვა წყარო-

ებში დამოწმებულია შაჰის ყოფნა ამ დროს სამცხეში სამცხის ათაბაგის ქაიხოსროს თხოვნით. პასან რუმულუს, მაგალითად, ნათქვამი აქვს, რომ „ყვარყვარეს შვილმა ქაიხოსრომ რამდენიმე აზნაური გამოგზავნა შაჰის კარზე და დახმარება ითხოვა, რადგან ვახუშტი ქართველმა და ლუარსაბ შერმაზან ოღლიმ მისი სამფლობელოს ნაწილი დაიკირეს.

ამასობაში ამბავი მოვიდა, ისქანდერ ფაშა საქართველოში მოსულა და არტანუჯისათვის ალყა შემოურტყამსო. ამიტომ სარწმუნოების საფარველმა შაჰმა საქართველოსაკენ გაილაშქრა“ (პასან რუმულ, გვ. 28—29). შაჰმა მართლაც გაილაშქრა სამცხეში დიდი ჯარით. ისტორიკოსს ყოილობაშემის მიერ დარბეულ ოპიეტ-თა შორის დასახელებული აქვს ვანის ქვაბი, აწყურთ, ვარძია, თმოგვი, ხოლო პიროვნებათაგან „ომან ბეგ ქართველი, ლუარსაბ შერმაზან ოღლი და ვახუშტი-ბეგი“. სამცხის მოხრება რომ მოათავეს, ამასთან დაკავშირებით პასან რუმულ ალნიშნავს, რომ „ამ დროს შაჰის კარზე მოვიდა ქაიხოსრო, ყვარყვარეს შვილი, მრავალი ძღვენით, და რჯულის საფარველმა შაჰმა მას უწყალობა თმოგვის ციხე აეშაპრთან ერთად. ვახუშტი ქართველი და შერმაზან ოღლი, რომელნიც იმ ქვეყნის პაქიმები იყვნენ, სიკვდილით დასაჯეს“ (გვ. 31).

ძირითადად ამ გეოგრაფიულ პუნქტებსა და ისტორიულ ბირებს ასაულებენ ოღნიშნულ ამბებთან დაკავშირებით სხვა დანარჩენი წყაროებიც (იხ. ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 19; ფ. გორგიჯანიძე, გვ. 214; ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 579. საინტერესოა, რომ მისი ავტორი ამ მოვლენათა თარიღად ასახელებს „მარიამობის თუესა“, რაც სივსებით ემთხვევა ძეგლში მოხსენებულ დროს (961 წ. რამაზანი (1554 წ. აგვისტო — მარიამობის თვე); ცხოვრება საქართველოსა, მ. ბროსეს გამოცემა, პარიზი, 1832, გვ. 8). ამ ცნობების მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ სამცხეში შაჰის „მიპატიეების“ ინიციატორია ქაიხოსრო. ინტერესს მოკლებული არაა, სხვათა შორის, ის გარემოება, რომ ჩვენგან „ელისბარად“ მიჩნეულ პირს, რომელსაც შაჰ-თამაზი ასახელებს იესეს მოლაზმად, პასან რუმულ მიიჩნევს „ქიხოსროს რწმუნებულად“. მაშასადამე, ელიზბარი, ვინც არ უნდა იყოს იგი, ორივე წყაროს მიხედვით მოქმედებს, ორ პიროვნებას — იესესა და ქაიხოსროს შორის. ხოლო რაკი ამ შემთხვევაში ჩვენ კომენტირებული ძეგლის ცნობიდან გამოვიდვიართ, ლოგიკური, რომ „ბესბათში“ ათაბაგი ვიგულისხმობთ. სხვათა შორის, ისიც ძალიან საინტერესოა, რომ ამ ეპოქის ამსახველ სპარსულ წყაროებში (პასან რუმულს, ისქანდერ მუნშის თხზულებებში და სხვ.) ტერმინი „ათაბაგი“ საერთოდ არ გვხვდება სამცხის მთავართა აღსანიშნავად. როგორც ღანს, მათი ავტორები ოღნიშნულ ტერმინში დებდნენ განსხვავებულ შინაარსს და განგებ ერიდებოდნენ სამცხეში დატრიალებულ მოვლენებთან დაკავშირებით მის ხმარებას.

222. ოლთისი — ძველი ქართული ქალაქი იმიერ ტაოში, გაშენებული მდ. ოლთისის ორივე ნაპირზე. იგი ქალაქად იხსენიება ჟერ კიდევ „მატიანე ქართლისაჲ“-ში: ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერით, „ქოროხის აღმოსავლეთის კიდეზედ არს ოლთისი ქალაქი კარგი და კეთილ-პაეროვანი. აქ არს ციხე მაგარი და დიდშენი, არს მეორე საჯდომი ათაბაგისა, ვითარცა ახალციხე“ (ვახუშტი ბაგრატიონი, გვ. 683).

228 ტექსტში **بره كن** — ფარაჰანის ციხე. ასეთივე დამწერლობით გვხვდება „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარშიც“. აკად. ს. ჭიქაის

განმარტებით, იგი იყო არტანის მთავარი ციხე-ქალაქი, არტანის ხელითუფალთა რეზიდენცია (ს. ჭიჭია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წ. III, თბ., 1958, გვ. 501—505).

224. მომრდარი — სახელმწიფო ბეჭდის მცველი — მოხელე ირანელი მონარქების კარზე.

225. ტექსტში **ورزا و سار و ولد قرق سوار و** ე. ი. ყვარყვარეს შვილი **و سار و ورزا** დიპლომატიური ნიშნების გარეშე, რაც ამწველებს ამოცნობას. მაგრამ ამ სახელში მოტანილი **و** — „და“ რაღაცნაირად მიგვანიშნებს, რომ შეიძლება ორი სახელი იყოს შეერთებული. მართლაც, **و سار و ورزا** დაშლის შემდეგ ელვებულობთ **ورزا و سار** პირველის წყაითხუთ ასეთ შემთხვევაში არავითარ ექვს აღარ იწვევს და ეილებთ სახელს „ვარაზა“. რაც შეეხება მეორეს, ბოლოიდური **ر** — „რას“ — „მიმ“ — ით შეცვლის შემთხვევაში, მივიღებთ **و سار** ხოლო დიპლომატიური ნიშნების დასმით გამოვა სახელი **و سار** „იოთამ“. მაშასადამე, მივიღებთ — ყვარყვარეს შვილი იოთამ და ვარაზა. ასეთი პირები კი მართლაც ჰყავთ მოხსენებული ანალოგიურ ამბებთან დაკავშირებით ბერ ეგნატაშვილსა და „ქართლის ცხოვრების“ შეესებულ-გადაკეთებული გაგრძელების ავტორს.

როდესაც ბერი ეგნატაშვილი ქაიხოსრო ათაბაგის (1545—1573) გარდაცვალებასთან დაკავშირებულ ამბებს გვაშენებს (ქაიხოსრო ყაზვინში გარდაიცვალა 1573 წ.), აღნიშნავს, რომ „არა ეძღო პყრობა ზემო ქართლისა მანუჩარს და დედისიმედი პატრონობდა“ ხოლო კახეთის მეფის ალექსანდრეს სახლთუხუცესმა ჩოლოყაშვილმა დედისიმედს ჩააგონა, რომ „ვარაზას შაჰ-თამაზ ყაენი მანდ მოჰყავსო, ნებავს ამოწყვეტა სამცხისაო და ძისა შენისაო მანუჩარის სიკუდილიო... და თუთონ უნდა ეგ ქუეყანა დაიპყროსო და მანდ გაბატონდესო“. ამასთან დაკავშირებით ბერი ეგნატაშვილი მოგვითხრობს „და რა ესმა დედისიმედსა, დიჭერა ამისთვის, რომ იყო უკუო და უმეცარი, გლისი და ღრმთის უშიშარი ქალი იყო, და შეიპყრა ვარაზა შალიკაშვილი დალატითა და მოკლა. ესე ვარაზა იყო შვილი ოთარ შალიკაშვილისა და ცოლის-მმა შაჰ-თამაზ ყაენისა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 370).

რაც შეეხება იოთამს, მას ბერი ეგნატაშვილი არ ახსენებს, სამაგიეროდ „ქართლის ცხოვრების“ შეესებულ-გადაკეთებული გაგრძელების ავტორი ზაქთამაზის გარდაცვალების დროს დატრიალებულ ამბებთან დაკავშირებით მიუთითებს, რომ „ქორონიკონსა სჯდ: შიისსა იე, დღესა სამშაბათსა, ჯაენი შაჰ-თამაზ მოკვდა და უსტაქალუანთა და იოთამის შვილმან აღიზან-სულთან აიდარ-მირზას ბატონობა მოინდომეს. ქარგაზმა შამხალ აეშართა და ვინკა მათი ომიპატი იყო მოუტდენ, აიდარ-მირზა მოკლეს, უსტაქალუიანი ამოსწყდეს და ისმაილ-მირზას გამოსაყვინად კაცი გაგზავნეს“ (იქვე, გვ. 517).

მაშასადამე, იოთამიც შაჰთან დაახლოებული იმ დროის მოღვაწე პირია.

226. ტექსტში **چر چي** რაც კონტექსტის მიხედვით უნდა ნიშნავდეს გამყოლს, გზის მიჩვენებელს.

227. ტექსტში **قلمه كاهجر و پلنگ** რაშიც უნდა იგულისხმებოდეს ორი გეოგრაფიული პუნქტი თუ გავითვალისწინებთ ყიზილბაშთა მოძრაობის ძარპრუტს, რომ ისინი ფარნაკანის მიდამოებიდან ოლთისისაკენ მიემგზავრებოდნენ, მაშინ აშკარა გახდება, რომ ამ შემთხვევაში ლაპარაკია ქაშხისისა (**كاهجر**) და ფანაის (**فانك**) შესახებ, რომლებიც განლაგებული იყვნენ ფარნაკიდან შიშავლი გზის მარჯვენა და მარცხენა მხარეს თითქმის ერთმანეთის საპირისპიროდ. ს. ჭიქიას განმარტებით, ფანაკი არის „ქართლის ცხოვრებაში“ არაერთხელ ეკავა ვაზირის თანამდებობა სხვადასხვა დროს (E. I., ტ. IV, გვ. 451—ტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, გვ. 559—560); რაც შეეხება ქაშხისს, იგი მდებარეობდა ბანისწყლის ხეობაში ბანის ჩრდილო-აღმოსავლეთით (იქვე, გვ. 576). როგორც ამ ძეგლის შინაარსიდან ირკვევა, აღნიშნულ დროს, ყიზილბაშებმა რომ სამცხეში ილაშქრეს, ორივე, დასახელებულ პუნქტში ყოფილა ძლიერი ციხე. გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრისადმი დართულ რუკაზე კი ციხე მარტო ქაშხისშია აღნიშნული.

228. სენან-ბეგი — იგივე სინან-ფაშა (გარდ. 1596 წ.), რომელსაც არაერთხელ ეკავა ვაზირის თანამდებობა სხვადასხვა დროს (E. I., ტ. IV, გვ. 451—452). პასან რუმუს ცნობით, როდესაც ყიზილბაშებმა ჭარი გაგზავნეს ოლთისის წინააღმდეგ, „აქ მათ შეიპყრეს სინან-ბეგი, რომელიც სულთან სულეიმანს გამოეგზავნა გზების შესაკეთებლად“ (A Chronicle of the early Safawis, გვ. 168).

229. ყალნუ ჩაშანი — ვახუშტი ბაგრატიონი მდ. მტკვრის აღწერისას ამბობს, „პირველად ვახსენოთ მდინარე იგი, რომელი გამოდის კოლას ყალნუსმთას, გამოვლის სამცხეს, ქართლს, ჰერეთს, რანს შორის, განვლის მოვაკანს, მოერთვის რახსს, ჭავათს და სპლიანს ქუეით ერთვის კასპიის ზღვას“ (ვახუშტი ბაგრატიონი, გვ. 305); სხვა ადვილას ვახუშტის მოხსენებული აქვს „არსიანის მთა აწ ყალნულ წოდებული“ (იქვე, გვ. 675). სპარსულსა და თურქულ გეოგრაფიულ თხზულებებში იწოდებოდა, აგრეთვე, „ყალიყალად“ — „მტკვარს რომ უწოდებენ, დიდი მდინარე ყალიყალას მთებიდან მოდის“... (გ. ალასანია, ქათიბ ჩელეების „ჩიჰან-ნუშა“ და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IV, თბ., 1972, გვ. 69).

230. ტექსტში **قورت قلمه** — ეს ციხე რომ შაჰის ბანაკიდან შორს არ იყო, გარკვეულ ჩანს ძეგლის შინაარსიდან. მაშასადამე, მისი ადგილსამყოფელი ისევ სამცხეშია სიძიებელი, იქნებ სწორედ ეს იყოს „ქართლის ცხოვრების“ შესახებულ-გადაკეთებულ გაგრძელებაში მოხსენიებული ურთი: „ამავე ქორიონკონსა სახელსა ზედა ღმრთისასა გავილაშქრეთ, ეკენის-თვს ნახევარს ქაჰის-ციხეს მოვადგეთ. ღვინობის-თვს ორს გურგაქ შემოგვეწყო და ველი მოგუცა, კავბრუნდით ურთის ციხე-საყდარი წავართეთ, კოკოლას კერძოდ იყო, და ციხე დავაქციეთ...“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 520). იგივე ამბავს გულისხმობს „მესხური მატანიეც“ — „ღვინობისთუეს ორს გურგაქ შემოგუწყუო და ველი მოგუცა. გავბრუნდით, ურთის ციხე-საყდარი წავართეთ, კოკოლას კერძოდ იყო, და ციხე დავაქციეთ, სიმაგრე რაც იყო დავწუთ, საყრადი გაუშუთ, ღოსო მოვარბიეთ და ელჩი გაუშუთ ყაენთანა, მოვბრუნდით, მგელციხეს მოვედით“ (სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.), ტექსტები

პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრ. შარაშიძისა, თბ., 1961, გვ. 46).

201. იგულისხმება დიდი ირანელი პოეტი ჰაფეზი შირაზელი.

202. ტექსტში **لورستان** — ლუარსაბის საქართველო. იგულისხმება ქართლი და მისი მეფე ლუარსაბ I (1530—1556).

203. ამ ამბებს ბერი ეგნატაშვილი ათარიღებს 1556 წლით, ხოლო აღებულ ციხეთა შორის ჩამოთვლის გორის, ვერის და ატენის ციხეებს: „მაშინ გარდავიდა შაჰ-თამაზ და ჩავიდა გორსა და აღიღო ციხე გორისა, და ციხე ვერისა და გარემონი ციხენი ყოველივე, და მიაღმა ციხესა ატენისასა, რომელ არს თავსა საცივისასა, რამეთუ მას შინა დედა ლუარსაბისა და მრავალნი თავადთა ჭალაბნი და თავადნი იყვნენ, და ამისთვის უწყო ბრძოლა ძლიერად, და ხანსა რაოდენსამე შინა აღიღო და ტყუე-ყო დედა ლუარსაბისა, ქრისტეს აქათ ჩჴფნე, და მრავალნი თავადთა ჭალაბნი და მრავალნი სხუა ტყუენი და ყოველნივე ტყუე ყვნა და წარიღა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 365).

204. იგულისხმება ქ. ამასიაში ირანსა და ოსმალეთს შორის დადებული ზავი 1555 წ. 29 მაისს. ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით, „მაშინ განყევს ქუეყანანი და დარჩა სულტანს იმერეთი. ოღიში, გურია, ზემო ქართლი საზღვრამდე ქართლისა, და კარი საზღვრამდე აბოცისა და ერევნისა, სომხითი,, რომელსა აწ ქურთისტანად სახელსდებენ, ვიდრე ბაღდადამდე. ხოლო შაჰ-თამაზს დაუგდო ქართლი, კახეთი, ერევანი და ქურთისტანს აქათი, და მშვიდობა ჰყვეს, ურთიერთას. და მიერიტან იყო შაჰ-თამაზ მოსლენებით, აღარავინ უძლო მტერობად მისად, და იყო ხანსა რაოდენსამე განსლენებით“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 371).

205. სულთან ხელიმ-ხანი — სულთან სულეიმან I-ის ვაჟი, რომელიც ტახტზე ავიდა მამის სიკვდილის შემდეგ სელიმ II-ის (1566—1574) სახელით.

206. დერვიში — მუსლიმანთა მწირი, განდევნილი, ბერი. თუმცა ყურანის მიხედვით, „კრძალულია ბერობა-განდგომილობა, მაგრამ ისლამის აღმოცენების პირველსავე საუკუნიდან შეინიშნება განდევნილობისავე არაბთა დიდი ლტოლვა. შეიქმნა რამდენიმე გაერთიანება (ორდენი) ცალკეული შეიხების გარშემო. დერვიშთა ასეთი გაერთიანებები შემდეგ შეიქმნა ირანშიც, ზოგი მათგანი არსებობს დღესაც.

207. სულეიმანი — იგივე ბიბლიური სოლომონი, იუდეველთა მეფე, რომელიც თითქმის ახდენდა სასწაულებს თავისი ჭადოსნური ბეჭდით.

208. იგულისხმება სულეიმან I-ის ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ 1549 წ., რომლის დროსაც დროებით თავიზიდა დაიკავა.

209. ყანდაარი — ციხე-ქალაქი ირანის აღმოსავლეთ ნაწილში, ამჟამად მდებარეობს ავღანისტანის ტერიტორიაზე, გამოირჩეოდა მარჯვე სტრატეგიული მდებარეობით, დიდ როლს თამაშობდა აღმოსავლეთის ეკონომიურ ცხოვრებაში როგორც მსხვილი სავაჭრო ცენტრი ევროპასა და ინდოეთს შორის საქარავნო გზათა თავშესაყარზე (უფრო ვრცლად იხ. М. Г. Гобеджшвили, Сведения Сехния Чхендзе о Кандахаре, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, III, თბ., 1971, გვ. 277), ქართულ წყაროებში იხსენიება როგორც „ყანდაარი“ (ვახუშტი ბაგრატიონი, გვ. 429 და შმდ.).

210. სისტანი — ძველთაძველი პროვინცია ირანის აღმოსავლეთ ნაწილში. სახელწოდება მომდინარეობს „საქესთანიდან“, რაც ნიშნავს „საკების ქვეყანას“.

241. გილანი — ირანის პროვინცია კასპიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე მაზანდარანსა და აზერბაიჯანს შორის.

242. მაზანდარანი — ძველი ტაბარისტანი, ირანის პროვინცია კასპიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე; აღმოსავლეთიდან ესაზღვრება ასთარაბადი, დასავლეთიდან გილანი, სამხრეთიდან კი ელბორზის მთაგერხილი გამოჰყოფს ცენტრალური ირანისაგან.

243. საზი — პანგი, პარმონია; საკრავი, თარი.

244. ბაქითარხანი — ასე იწოდებოდა ადრე კასპიის ზღვაზე ვოლგის შესართავთან მონღოლების მიერ დაარსებული ქალაქი ასტრახანი. იგი აიღო და რუსეთს შეუერთა ივანე მრისხანემ (1533—1583) (ერცლად იხ. В. В. Бартольд, Астрахань, Сочинения, III, М., 1965, стр. 336).

245. საგბანაში — საგბანთა მეთაური, მთავარი საგბანი. საგბანად იწოდებოდა მსახური სასახლეში, რომელსაც ევალებოდა სანადირო ძალების მოვლა.

246. ასთარაბადი — იგივე ასტრაბადი, ქალაქისა და მთელი ოლქის სახელწოდება ჩრდილოეთ ირანში, კასპიის ზღვასთან, რომელიც ახლა გორგანად იწოდება.

247. ამის შემდეგ ყაზვინში მართლაც მოვიდა ოსმალთა ახალი ელჩობა ზოსროვ-ფაშას მეთაურობით. ელჩებმა შაჰ-თამაზს მიართვეს 30 ათასი თუმნის საერთო ღირებულების მდიდრული საჩუქრები სულთან სულეიმანისა და სელიმ-ხანის სახელით.

შაჰ-თამაზმა ზოსროვ-ფაშას გადასცა სულთან ბაიაზეთი და მისი ოთხი შვილი, მისი მხლებლები კი, 10 ათასი კაცი, ჩარიცხა თავის ლაშქარში.

ოსმალებმა ბაიაზეთი და მისი ვაჟები იქვე დახოცეს ყაზვინში, სხენის მოედანზე. რამდენიმე წლის შემდეგ, სხვათა შორის, შაჰ-თამაზ I-ის მემკვიდრემ შაჰ-ისმაილ II-მ იმავე მოედანზე დახოცა თავისი ექვსი ძმა.

სულთან ბაიაზეთისა და მისი შვილების გვამები ოსმალებმა წაასვენეს და დაკრძალეს ქ. სივასში.

საძიებლები

პირთა სახელები

- აბას I 62, 69, 70
 აბდალაჰი 79
 აბდალაჰ-ხანი 16, 31, 38, 40, 42
 აბრაამი (იბრაჰიმი) 34, 75
 აბუბაქრი (ხალიფა) 67
 აბულაძე ც. 11
 აღჰამ-ბეგ რუმლუ 52
 აიაზ-ფაშა 52
 აიდარ-მირზა 87
 ალასანია გ. 88
 ალაპ-ვეირან-ალა მეტამანდარი 55
 ალაპ-თაყ ჩერქეზი 85
 ალაპ-ყული-ბეგი 39
 ალექსანდრე შაკედონელი 20, 69
 ალი (ხალიფა) 18, 32, 34, 36, 37, 43, 44, 45, 46, 50, 67, 78, 79
 ალი აღილ-შაჰი 12
 ალი-ალა 58
 ალი-ალა აღჩა-საყალი 32, 57
 ალი-ალა საგბანბაში 58
 ალი-ალა ჩაეფშაში 55
 ალი ბენ-მუსა არ-რეზა იხ. იმამ-რეზა..
 ალი-სულთან ბეი-ოდლი 41
 ალიყული 34
 ალიყული-ბეგ თურქემანი 39
 ალი-ჩაეფშაში 54
 ალიხან-სულთანი 87
 ალიხან ქართველი 82
 ალექსანდრე (კახეთის მეფე) 87
 ალყასი (ალყას-მირზა) 18, 21, 22, 30, 31, 32, 33, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 54, 55, 62, 67, 74
 ამირ-ბეგი 26, 29
 ამირ-ბეგ რუმლუ 18, 20
 ამირ-იბრაჰიმ სეფევი 32
 ამირ სეიდ მოჰამედ ფიშნამაზი 24
 ამირ-სულთან რუმლუ 21
 ამირ შამსი სეიადათაფანაჰ 48
 ამირ-შამს-ილქი 55
 ამირ შაჰსეფარ ქორდი 27
 ამირ-ხანი 52
 არაბ-მოჰამედ-ხანი 58
 Аракелян Б. Н. 77
 არისტაკეს ლასტივერტეცი იხ. ლასტივერტეცი ა.
 არგიშთ I 65
 არეში-ალა 57
 არღუნი 70
 აქელისელი ზაქარია 70
 აღა-შაჰმად-ხანი 73
 აღა-მოლა ყაზვინის ვაზირი 55
 აღვარლუ 32
 აღზივარ-ხანი 20
 აღნიაშვილი ლ. 78
 აჰმად-ბეგ ვაზირი 19, 24
 აჰმად-ფაშა 42
 ბაბური
 ბაგრატიონი ვახუშტი 74, 83, 85, 86, 88
 ბაიაზეთი (უფლისწული) 57, 63
 ბაიაზეთი (ოსმალეთის სულთანი) 64
 ბაირამ-ბეგ ყაჯარი 80
 Бартольд В. В. 61, 67, 68, 69, 90
 ბაშარათი 52
 ბაჰრამ-მირზა 18, 20, 21, 22,, 29, 39, 40, 43, 44, 62, 67, 82
 ბელიოზაშანი (ბაჰრამ-მირზას ვაჟი)
 ბესბათ ქართველი 44, 52

ბევერიჯი ჰ. 11
 Beverig H. 9
 Беленицкий Л. М. 61
 Беляев А. Е. 78
 Бертельс Е. Э. 73
 ბესა (ბაქტრიის სატრაპი) 69
 Брегель Ю. 10
 ბროსე მ. 86
 ბუდაყ-ხანი 29
 ბუდაყ ყაზინი 84, 85

 გაბაშვილი ე. 84
 გვარამია რ. 11
 გორგიჯანიძე ფ. 62, 81, 86
 Гобеджишвили М. Г. 89
 გურგაქ 88

 დავლიანიძე ლ. 70
 Давидович Е. А. 82
 დარიოს I 64
 დარიოს III 20, 69
 დავითი (დავით-ბეგი, დაუთ ხანი) 84
 დედისიმედი 87
 დელუ იადგარ რუქეჟი 16
 დელუეფენდი 52
 დივ-სულთან რუმლუ 59, 85
 დორნი ბ. (Dorn B.) 11, 12
 დურაყ-ალა 55
 დურამიშ-ხანი 23, 71
 დურუქ-სულთანი 16

 ეგნატაშვილი ბერი 70, 87, 89
 ეინალ-ოლლი 42
 ელიზბარ (არზიარი, აზრბარნირი; არ-
 ბარნირი) 52, 85, 86

 ვალერიანი (რომის იმპერატორი) 76
 ვარაზა იხ. შალიკაშვილი ვარაზა
 Васильева Е. И. 65
 ვახუშტი ბაგრატიონი იხ. ბაგრატიონი
 ვახუშტი
 ვახუშტი-ბეგი (ვახუშტი ქართველი) 86
 ვახტანგ V (შაჰნავაზი) 70
 ვოლჩან თექელუ 21

ზაალ-ბეგი (ზაალ ქართველი) 82, 83
 ზახოდერი ბ. 62
 Заходер Б. Н. 62
 ზოჰაჟი 68
 ზეინ ალ-აბადინი (იმამი) 46, 79
 ზულყადარ-ოლლი 22, 25, 26

 თაბეთ-ალა 54
 თამარი (საქართველოს მეფე) 77
 თარხან-ბეგი 52
 თაჰმასპი (შაჰ-თაჰ I) 7, 8, 9, 10,
 11, 12,, 13, 34, 56, 59, 60, 61, 62,
 63, 65, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 79, 80,
 82 83, 84 85, 86, 87, 89, 90
 თაჰმასპ-მირზა 62
 თეიყუნ-სულთან ყაჯარი 80
 თემური (თემურლენგი) 31, 68, 69, 74
 თემურ-ქორდი 20

 იადგარ-ბეგ ფაჟოქი 54
 იადგარ-სულთანი 31
 იაზიდი (ხალიფა იაზიდ I) 78, 79
 იაკობი 75
 იაკუთი 65, 70, 72, 73, 74, 77
 იალუთ-ალა ჰარემის იუზბაში 49
 იაყობ-სულთანი 29, 31
 იბნ-ჰაუკალი 69
 იბრაჰიმ-ალა ბურბური 42
 იბრაჰიმი 75
 იბრაჰიმ-მირზა 43. 82
 იბრაჰიმ-ფაშა 15, 16, 19, 20, 21 27, 31,
 34, 45, 63, 74
 იბრაჰიმ-ხანი 39, 40, 43, 45
 იბრაჰიმ ფეჩევი 75, 80
 ივანე მრისხანე 90
 ილადი-ალა ჰაჯილუ 16
 იმამ-რეზა 19, 24, 68
 იოთამ 87
 Иоаннисян А. Р. 77
 იოსები 34, 75
 იესე (ისა-ხანი, იესე ქართველი, იესე
 ბატონიშვილი) 52, 80, 83, 84, 85
 ისმაილი 79
 ისმაილი (სულთან ალის ძმა, არდებილ-
 ილ შეიხი) 73

ისპილ-შირზა 16, 40, 43, 47, 64, 87
 ისქანდერი იხ. ალექსანდრე მაკედონე-
 ლი
 ისქანდერ მუნში 10, 12, 71, 77, 80, 81,
 82, 86
 ისქანდერ-ფაშა 46, 47, 78, 79, 80
 .კაქაბაძე ს. 62, 81
 .კალოიოანე (ბიზანტიის იმპერატორი)
 59
 .კეკელიძე კ. 10, 11
 .კიქნაძე რ. 70, 80, 81, 84, 85
 .კოკოლა 88
 .კუცია კ. 62
 .ლალა მუსტაფა ფაშა 77
 ლაშა გიორგი იხ. გიორგი ლაშა
 ლევანი (კახეთის მეფე) 50, 65, 83, 84
 ლუარსაბი (ლუარსაბ I, ქართლის მეფე)
 53, 74, 84, 89
 ლუარსაბის საქართველო იხ. ქართლი
 ლუარსაბ შერმაზან ოღლი 86
 .შამაცაშვილი მ. 11
 .შაყსად-ბეგ აინალ-ოღლი 42
 .შაყსუმ-ბეგი 32
 შაჰლი (მონთაზერი) 79
 შაჰმადი იხ. მუჰამედი
 .შაჰმუდ II 76
 .შანუჩარი 85, 87
 .შენთეშა-სულთანი 16, 17, 18, 20, 21,
 22, 24, 25, 27, 29, 30
 შირანშაჰი 69
 შირ-ჰადი მოჰთასები 24
 .შიქელ-გაბრიელი იხ. ჭიბრაილი
 Minorsky V. 72, 83
 მოავია (იბნ აბუ სუფიანი) 78
 .მოსე 19, 68
 მოჰალ-ბაჰადორ არაბგირლუ 30
 მოჰამედ-ალა 42
 მოჰამედ-ბეგი 52
 მოჰამედ-ბეგ ბილას პაქემი 47
 მოჰამედ-ბეგ მოუსელუ 52
 მოჰამედ-ბეგ ჩერქეზი 57
 .მოჰამედ იუზბაში 48

მოჰამედ ოზბეგი 48
 მოჰამედ-ფაშა 44
 მოჰამედ ჰასან-ხან მარალელი (სანი აღ-
 დოულე) 8
 მოჰამედ-ხან ქუჰგილუის პაქემი 39, 40
 მოჰამედ-ხან შარაფ აღ-დინ ოღლი 25
 მოულანა მოჰამედი 29
 მოულანა ჰასან ქაში 43
 მუსთაფა-ნეშანჩი 57
 მუჰამედი (წინასწარმეტყველი) 13, 34,
 50, 59, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 85
 ნადირ-შაჰი 69
 ნასრ აღ-დინ თუსი 66
 ნასერ ხოსროვი 73
 Насир-и Хусрай 73
 ნეზამ-შაჰი 12
 Низам ал-Мульк 62
 ობეიდ ოზბეგი 17, 18
 ომან ბეგ ქართველი 86
 ომარი (ხალიფა) 67
 ოლჯაითუ (ილხანი) 70
 ორზანი (ოსმალეთის ხონთქარი) 76
 ოსთად მოჰამედ ყესეხანი 29
 ოსმანი (ხალიფა) 67
 ოსმალ-ფაშა 42
 ოღლან ყასემ ფაჟუქი 51
 Папазян А. Д. 61
 Pakalin M. Z. 96
 პეტრუშევსკი ი. 7, 62
 Петрушевский И. П. 9, 12, 61, 64,
 68, 71, 76, 79, 80
 Phillot D. C. 10
 Пигулевская Н. В. 61
 უეკოვსკი ვ. 8, 9
 რაჟაბ-აბდალი 25
 რეზა იხ. იმამ-რეზა
 როსთემ-ფაშა 33, 44, 47, 56, 75
 როსტომი (ქართლის მეფე) 70
 საადი მოსლეჰ აღ-დინ 68

სადრ აღ-დინ ბეგი 22, 23
სადრ აღ-დინ სუფრაჩი 29
სადრ აღ-დინ ხანი 29
სადრ აღ-დინი (არდებილევი შეიხი) 28, 73

საიდ-მოჰამედი 31
სამ-შირაზა (შაჰ-თამაზის ძმა) 15, 20, 26, 27, 62, 84

სანი აღ-დოულე იხ. მოჰამედ ჰასან ხან მარაღელი

სარაჯა-ბეგი 18
საჰებ ოზ-შამანი 29, 73
საროყელიან-დელოუსეიდ ჰოსეინ ბენ აბდალული 50

სეიდ აბდალაჰ-ლალა 27
სეიდ მოჰამედი 29, 31
სეფი აღ-დინი (არდებილევი შეიხი) 72, 73, 79

სედონი ჩ .81, 83, 85
Seddon C. N. 12, 67
სენან-ბეგი (სინან-ფაშა) 52, 53, 55, 88
სელიმ I (იავეზი) 70
სელიმ-ხანი (სელიმ II) 54, 55, 56, 57, 89, 90

Сехния Чхейдзе и Чхейдзе Сехния
სიმონ I 65, 86
სიხარულიძე ე. 65
სორხაბ-სულთანი 44
სტეფნაძე ჯ. 84
სულეიმანი (ბიბლიური სოლომონი) 55, 89

სულეიმან I (სულემდებელი, კანუნი) 9, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 77, 78,, 81, 88, 89, 90
სულეიმან-სულთანი 21, 30
სულეიმან-სულთან რუმელ 20, 29
სუნდუქ-ბეგი 21

ტაბატაძე კ. 7, 10, 80, 81, 84, 85
Тимур 74

ტოიფელი ფ. 8, 9
Teufel F. 8

ფათჰი-ბეგი 19
ფათიმა (მუჰამედის ქალიშვილი) 78

ფათიმა (მუსა ქაჯემის ქალიშვილი) 70
ფერიდუნი (ფრიდონ) 20, 27, 68
ფერისხანი (შაჰ-თამაზის ქალიშვილი) 49, 82

ფილ-ფაშა (ფილ იაყუბ-ფაშა) 16, 17, 65.

ფილოთი დ. 9
ფუთურიძე გ. 64, 81
ფუთურიძე ვლ. 62, 77, 80, 81

ქათიბ ჩელები 88
ქაიხოსრო 80, 81, 86
ქაიხოსრო II 83
ქაიხოსრო ათაბაგი 87
ქაჩალ ფირ-ალი ყორჩი ჰაჯილარი 28
ქომექ-ფერანი 29
ქონდუზ-ოღლი 22
ქოფექ-სულთანი 40
ქოფექ-სულთან ქაზერუნის ჰაქემი 39
ქორ-შაჰსევარი 30
ქორ-შეიხ-ყორჩი ჩამაშგერქი 30
ქუქჯა-სულთანი 31

ყაბა-ბეგ ყაჯარი 29
ყადი აჰმად ყაფარი 85
ყაზან ყაენი 70
ყარა-ალვარლუ 57
ყარა-ისმაილ ყორჩი
ყარა-მოჰამედ ოჯიბაში 25
ყარა-ყაიმაზი 26
ყარაჯა-შირაქი 44
ყაზი-ასქერი 32
ყაზი-ხანი 20, 24, 26, 27, 28, 29, 30
ყაზი-ხან ზულყადარი 20, 22
ყანბარ-ოღლი 21, 22, 26
ყაუხჩიშვილი ს. 70
ყვარყვარე 83, 85, 86
ყვარყვარეს ქვეყანა (სამცხე-საათაბაგო) 51, 52

შაბურ I 76
შაევარი სულთანი ზიად-ოღლი 51, 84
შამსედინ-ხანი 20, 47
შალიკაშვილი ვარაზა 86, 87
შალიკაშვილი ოთარ 87

შარაფ-ხან ბითლისი 12, 63, 65, 82, 84, 85

შარაშენიძე ქრ. 89

შამს აღ-დინ ხანი 20

შარაფ-ბეგი (ისტორიკოს შარაფ-ხან ბითლისის პაპა) 16, 18, 20, 63

შაჰ-ალი ჩინი 40

შაჰროხი (თემურლენგის ვაჟი) 31, 74

შაჰყული-ალა 53

შაჰყული სულთან ავშარი 21

შაჰყული სულთან ჩუხურ-საადის პაქემი 40, 46, 54, 55

შაჰყული სულთან ჰოსეინ ვანის პაქემი 34

შაჰყული სულთან ჭერმანის პაქემი 39, 40

შაჰყული ხალიფა 21, 29, 30

შაჰყული ხალიფა მოჰრადარი 52

შაჰყული ხალიფა სოფგან-ოღლი 30

შეიბანი (შეიბან-ხან ოზბეგი) 66

შერმაზან ოღლი 86

შირ-ჰოსეინ ყორჩი 29

ჩარანდაბ-სულთანი 39

ჩერალ-სულთანი 22, 39, 43

ჩოლოყაშვილი 87

Чхендзе С. 89

ცაგარეიშვილი ე. 65

ქელიძე ა. 72, 76, 79

ხალილ-ალა ქენგერლუ 22

ხალილ ურ-რაჰმანი 24, 25

ხალიფა-მოჰამედი 20

ხორეშა იბნ-ყოზად აღ-ჰოსეინი 12

ხოსროვ-ფაშა 90

ხოჯა-ალი (არდებილელი შეიხი) 73
ხოჯა-თაჯი 50

ჯავთ 88

ჯავახიშვილი ივ. 61, 84

ჯამი 53

ჯათარ მოჰამედ სადუყი 47, 79

ჯენეისონი 12, 60, 84

ჯიბრაილი 25, 36, 51, 56, 71, 80

ჯიქია ს. 75, 78, 80, 86, 87, 88

ჰაიდარ-შირზა 82

ჰამდალაჰ ყაზვინი 69, 79

ჰამზა-ბეგ ყაზან-ოღლი 25

ჰასან-ალა 58

ჰასან-ბეგ იუზბაში 26, 29, 31, 45, 50, 54, 55, 65

ჰასანი (ხალიფა ალის უფროსი ვაჟი) 44, 78

ჰასან-ბეგი 57

ჰასან რუმლუ 12, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88

ჰაფეზი 53, 68, 89
86, 88

ჰაფეზ-ბეგი 16

ჰაჯი-ბეგი 29

ჰერაკლე 65

ჰინცი ვ. 10, 76

Ногг W. 10

ჰორნი პ. 8, 9, 11

Ночин Р. 8, 9

ჰოსეინი (ხალიფა ალის ვაჟი) 68, 78, 79

ჰოსეინ-ხანი 15, 16, 18, 21, 22, 24

ჰოსეინ-ხან სულთანი 46

ჰოსეინ-ბეგ ფაჯი-ოღლი 25

ჰულაგუ-ხანი (მონღოლი ილხანი) 66

Якубовский А. Ю. 61, 74

Эфендиев О. А. 71

გეოგრაფიული სახელები

აბასიის ქარვასლა 28

აბთუთუნი 42, 77

აბოცი 89

აბჰარი 19, 22, 39, 40, 68, 70

ადელქუვაზი 29

ავღანისტანი 62, 67, 68, 76, 89

აზერბაიჯანი 7, 15, 40, 41, 52, 66, 69, 70, 71, 72, 76, 83, 89

Азербайджан 9, 12, 61, 64, 71, 79

აზია 74

ათანგი 43

ალამუტის ციხე 64, 65, 84

ალვანდის მთა 28, 72

ალღამი 19, 68

ალჭე 55

ამასია 17, 54, 60, 70, 77, 89

ამილი 66

ამიერკავკასია 7, 60, 66, 77, 85

ამიერ ტაო 88

ამუღარია 68

ანატოლია 66, 75, 78

არაბეთი 72, 74

ანგორა 68

არდალანი 81

არდეზილი 11, 28, 29, 31, 72, 73

არეზი 76, 83

არზრუმი (არზან რუმი) 40, 42, 46, 47,

51, 52, 56, 66, 74, 77, 78

არმენია 63, 65, 66, 73, 77

Армения 9, 12, 64

არსიანის მთა 88

არტანუჯი (არტაანი, არდაპანი) 46, 78, 86, 87

არქეში 16, 29, 30, 31, 40, 47, 65

ასანყალა იხ. ბასიანი

ასთარაბადი (ასტარაბადი) 58, 71, 90

ასტარახანი (პაჩითარხანი) 57, 89, 90

Астрахань 57, 89, 90

ატენის ციხე 89

აფხაზეთი 81

აყ-დალ 70

აყდალ-სულთანიე იხ. სულთანიე

აყშაპრი 86

აშქანბარის იალაღი 38, 76

ახალციხე 86

ახურიაი 76

აქამის ქვეყანა 27, 72

აპარი 76

პავიზე 72

ბაზარჩაი 50, 83

ბაიბურდი 41, 42,

Баку 61, 62, 71, 79

ბალკანეთის ქვეყნები 64

ბანა 88

ბანის წყალი 88

Baroda 12, 67

ბასიანი (ბასიანი ზედა, ბასიანი ქვედა)

33, 40, 41, 50, 51, 54, 74

ბაქტრია 69

ბაღდადი 17, 25, 27, 42, 43, 44, 52,

55, 56, 63, 89

ბესტამი 24, 71

ბეიჰაყის ვილაიეთი 62

ბიზანტია 65

ბითლისი 16, 41, 63, 65, 66, 73

ბილა 47, 81

ბუხარა 66

გაგეაშელა 69

განჯა 50

გილანი 90

გორგანი 57, 90

გორი 89

გურია 89

დადაშენი 81

დად ელი (დადის ქვეყანა, დადიანის ქვეყანა) 47, 80, 81

დამავენდის მთა 68, 72

დამასკო 78

დამლანი 71

დარაჯერდი 39, 76

დარაჯეზინი 25, 28, 71

დეზმარი 76

დიარბაქირი 17, 30, 41, 52, 56, 65, 66, 69, 75, 77

დუნაი 64

ეგეოსის ზღვა 64

ევროპა (ფრანგეთი) 17, 64, 89

ევფრატი 77

ელბურზის მთა 90

ერაყი 15, 24, 27, 28, 40, 42, 43, 66, 71, 72

ერევანი 66, 83, 89

Ереван 6, 77

ერზინჯანი 41, 42, 56, 77

ესტაპანი 15, 22, 28, 62, 66, 67, 69, 70.
 78
 ესფერაინი 20, 21, 69

 ეანი 15, 26, 29, 30, 31, 34, 40, 49, 55,
 56, 63, 77
 ეანის ტბა 65, 73, 74, 77
 ეანის ციხე 38, 40, 52, 78
 ეანის ქვაბი 86
 ეარძია 86
 ეასთანი 30, 31, 74
 ეასთანის წყალი 30
 ეენა 64
 ეერის ციხე 89
 ეოლგა-კასპიის გზა 60

 ზანგანი იხ. ზენგანი
 ზემო ქართლი 87, 89
 ზენგანი 22, 28, 68, 70
 ზენგანის ხევი 21

 თავრიზი (თაბრიზი) 15, 17, 19, 25, 26,
 27, 28, 29, 38, 39, 40, 55, 56, 65, 67,
 68, 70, 73, 76, 89
 თავრიზის ციხე 63
 თანგი 42
 თასუჯი 40
 თბილისი 10, 11, 12, 61
 თეოდოსია იხ. კაფა
 თეოდოსიოლი იხ. არზრუმ
 თეირანი 8, 66, 69, 70
 თერჯანი 41, 77
 თმოგვი 86
 თმოგვის ციხე 85
 თურქეთი 66, 74, 77, 78
 თურქმენეთი 62, 67

 იმერეთი 81, 89
 იშიერ ტაო 86
 იეზუდი 76
 იკონია 54
 ინგლისი 60, 84
 ინდოეთი 9, 12, 89

ირანი 7, 8, 9, 34, 61, 62, 63, 64, 65,
 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77,
 78, 81, 82, 83, 84, 89, 90
 Иран 61, 68, 76
 ირანის აზერბაიჯანი 68, 70, 73
 ირანის ქურთისტანი 72
 იქონეირაზი 39
 Istanbul 76

 კავკასია 65, 84, 75
 კარი იხ. ყარსი
 კარნუ ქალაქი იხ. არზრუმ
 Кандахар 89
 კასპიის ზღვა 88, 89
 კაფა 33, 75
 კახეთი 81, 83, 87, 89
 კოლა 81, 88

 ლაზის ქვეყანა 81
 ლენინგრადი 10, 11, 64
 London 9, 72, 83
 ლუბისთანი 70, 78

 მაზანდარანი 57, 58, 89
 მაზარე-შერიფი 68
 მაშხათუნი 42, 77
 მარანდი 29, 38, 73
 მარალა 17, 21, 66
 მარი იხ. გერეი
 მაზლობელი აღმოსავლეთი 7, 62, 64,
 82, 85
 მგელციხე 88
 მედინა 74, 78
 მერეი (მარი) 18, 62, 66, 67
 Мерв 67
 მესოპოტომია 77
 მექა 68, 75, 78, 82
 მეშედი 18, 24, 32, 57, 68
 მოვკანი 88
 მორაბი 68
 Москва 12, 61, 62
 მოსული 66
 მტკვარი 88
 მუში 41, 77
 მცირე აზია 69

ნახჭევანი (ნახიჩევანი) 47, 48, 76, 83
ნიჭფეის ქარვასლა 22
ნიშაბური 62
ნოღაი 57

ოღიში 81, 89
ოღთისი (მღინარე) 86
ოღთისი (ქალაქი) 52, 86, 88
ოღთისის ციხე 52
ორღუბადი 39, 76
ოსმალეთი 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 34,
54, 60, 61, 63, 66, 70, 72, 75, 77, 81.
83, 89

პარიზი 86
Персия 12
Persia 9, 10
Persien 8
პეტერბურგი 8
s.-Peterburg 11

რანი 88
რაბსი 88
რეი 20, 21, 69, 70
რუსეთი 57, 60
Россия 12, 61
რუმი 48, 77

საბერძნეთი 73
საბზევარი 15, 62, 71
საქების ქვეყანა იხ. სისტანი
სალიანი 88
სამარყანდი 19
სამეგრელო 81
სამცხე 61, 68, 81, 83, 88
სარავი იხ. სერაბი
საქართველო 7, 10, 33, 46, 49, 51, 53,
60, 69, 70, 75, 80, 81, 83, 84, 85,
86, 88, 89
საქესტანი იხ. სისტანი
საცივე 89
სენე 81
სერაბი 29, 73
სეფიდრუდი 66, 70
სივასი 17, 34, 37, 52, 66, 90
98

სისტანი 57, 89
სომხეთი 7, 71, 77, 89
სოუჯბულადი 51
სპარსეთი 63, 72, 78, 79
Средняя Азия 62
სტამბოლი 17, 19, 33, 55, 56, 60, 67
Strasburg 8
სულთანი 22, 28, 70
სულეიმანია 66

ტაბარისტანი იხ. მაზანდარანი
Ташкент 66
Тебриз 62
ტიბეტი 73
ტიგროსი 66, 77
ტრაპიზონი 59, 77
ტფილისი 78, 81

Узбекская ССР 66
ურარტუ 65
უნგრეთი 64
ურთი 88
ურთის ციხე-საყდარი 88
ურმიის ტბა 70, 73
უქანი 21, 27, 28, 69, 70, 71

ფანაკი 88
ფანაკის ციხე 52
ფარაკანი 88
ფარაკანის ციხე 52, 86
ფარსი 15,, 43, 63, 68, 70, 71, 76
ფოსო 88
ფრანგეთი იხ. ევროპა

ქაბა 36, 43, 75, 82
ქაანა 75
ქაზერუნი 39, 76
ქაშისი 52, 88
ქალანგინ-ხარაყინი 25, 72
ქარაპ 21, 70
ქართლი 61, 65, 70, 74, 81, 84, 86, 88,
89
ქაჩის ციხე 88
ქაშანი 78
ქევეშის ხევი 31

ქერბელა 68, 78, 79
 ქერმანი 39, 43, 69, 76
 ქერმანშაპანი 72
 ქთეზიფონი 64
 ქიფი 42
 ქოვსარის წყარო 75
 ქურთისტანი 44, 52, 63, 81, 89
 ქუპილუი 25, 39, 40, 51, 71

 ღადო 52
 ღარჯესთანი 18, 68

 ყაზეინი 18, 21, 39, 55, 56, 60, 68, 69,
 72, 84, 87, 90
 ყაზანი 57
 ყაიყალა 88
 ყალიყალას მთები 88
 ყალნუ 88
 ყალნუს მთა 88
 ყალნუჩამანი 52, 88
 ყანდაპარი (ყანდაარი) 57, 75, 89
 ყარაბაზი 33, 43, 47, 53, 70, 76, 80, 83
 ყარაბულადი 22
 ყარსი (კარი) 40, 76, 77, 89
 ყარსის მდინარე 76
 ყაყაქეს ციხე იხ. ალაშუტის ციხე
 ყაფის მთა 33
 ყირიმი 57, 67, 75
 ყიზილ-რაბათი 42
 ყოჩანი 69
 ყუთის ციხე 53
 ყუმი 21, 43, 69, 70, 78
 ყორღოილანგი სულ-სულთანი იხ. სულ-
 თანი

შაეშეთი 51, 52, 83
 შაჰი 43, 78.
 შაჰრეზური 17, 66
 შაჰრუდის ვილაიეთი 71
 შირაზი 20, 22, 29, 39, 43, 57, 63, 88,
 76
 შირვანი (შარვანი) 33, 43, 46, 60, 67,
 78, 83
 შებლეს ციხე 44

შუა აზია 69
 შუშთერი 43, 78

 ჩალღირანი 23, 40, 63, 70, 71
 ჩარხებანდი 21, 22
 ჩერქეზეთი 33, 57
 ჩორუმი 17, 66
 ჩუხურ-საადი 17, 40, 43, 46, 51, 54,
 66

 ცხენის მოედანი (ესტაპანში) 90
 ცენტრალური ირანი 62, 90

 ქოროზი 77, 86

 ზანაყი 42
 ზარბორთი (ზართაბირთი, ზარფუთი) 42.
 77
 ხეიბერის კარი 32, 36, 37
 ხეიბერის ციხე 74
 ზლათი (ხილატი) 29, 30, 41, 47, 65, 73,
 77
 ხოი 16, 24, 29, 38, 65
 ხოის ყარანყულდარე 29
 ხოის იალალი 49
 ხორასანი 15, 18, 24, 62, 66, 67, 68, 71,
 74
 ხორცევიანი 81
 ხნუსი 40, 41, 77
 ხუზისტანი 69, 70, 72

 ჯეზირე 77
 ჯოუშან-ღეზმარის გზა 39

 პავიზე 26, 72
 პამადანი 28, 42, 72
 პამიდი 17, 41
 პასან-ყალა იხ. ბასიანი
 პასანქიფი 77
 პაჭითარზანი იხ. ასტრახანი
 პერათი 18, 20, 21, 24, 25, 57, 62, 67,
 74, 88
 პინდიუქუშის მთა 62
 პისნუ ზიადი იხ. ზარბორთი

შინაარსი

რამდენიმე სიტყვა ბეგლის შესახებ	7
შაჰ-თაჰმასპიშ, საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან (ქართული თარგმანი)	13
შენიშვნები .	59
საქიებლები	91
სპარსული ტექსტი	1

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

•

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
ტექნედაქტორი ნ. ოკუჩავა
კორექტორი ლ. შაისურაძე

გადაეცა წარმობას 20.5.1976; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.10.1976;
ქალაქის ზომა 60×90^{1/16}; ქალაქი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 11,50;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 8,31;

უე 07436; ტირაჟი 1000; შეკვეთა № 1672
ფასი 80 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Карло Григорьевич Табатадзе

**БЕСЕДА ШАХА ТАХМАСПА С ТУРЕЦКИМИ
ПОСЛАМИ**

(на грузинском языке)

بودند در برابر تحفه مکرر تحفه آمد بغیر از ما که
 که درین مرتبه نیز تحفه ما درجه قبول نیافته بود این
 است که مریچ را بجهت خاطر حضرت خواندگار و سلیم خان
 گرفته نکاهداشته ام و چون سوکند خورده ام که سلطان
 بایزید را بخواندگار ندادم موقف آنم کمینست که
 چون امر و اشارت حضرت خواندگار برسد و فرستادگان
 سلطان سلیم خان برسند ایشان را تسلیم فرستاده سلیم خان
 نمایم پاشا حضرت لاری و حسن آقا شما خوش آمدید
 و صفا آوردید بدآنچه امر حضرت خواندگار است چنان
 میکنم از حکم و اشارت آنحضرت تجاوزی نداریم و
 بهر خدمت که فرمایند ایستادگی دارم اما در برابر
 این نوع خدمت کالی از حضرت خواندگار و سلیم خان
 جایزه و جلد و ثنی که لایف ایشان است می خواهم
 واللام

بایزید از این معنی واقف و خبردار گشته ایشانرا طلبیده
 هر سه را بقتل رسانید بعد از چند روز عرب محمد از مازندران
 آمد و بعد از سه روز از آمدن او در باغ مهمانی شده عرب
 محمد پیش من آمد و گفت حکایتی دارم میخواهم که در خلوت
 عرض کنم گفتم بعد از آنکه من از دیوانخانه روم بیابکو که
 سلطان بایزید مطلع شده که عرب محمد از اندیشه او توقف
 یافته که بمن بگوید شب او را طلبیده بقتل رسانید علی آقای
 سکبان باشی همراه عرب محمد دانسته بودند که ایشان در
 چه فکر و اندیشه اند بمن گفت که جانی و خیال ایشان
 ایست و قدور فرهاد تقال کرد که میخواهند فردا شب
 فرار نمایند باستبراد روند دانستم که واقعی بوده بدین
 واسطه او را بمسجد طلبیده گرفتم و هر کس که با او در
 اینکار متفق بوده بقتل در آوردم بعضی را برهنه کرده
 گذاشتم که کجا خواهند بروند بعد از آن عارضه مرا
 روی داد و علی آقا از خدمت خواند کفار آمد و
 فرزندان و امراء و مردم هر کس تخفیه درویشانه فرستاده

رفت و باز گذشته خاطر نشان او کرده که بانیج شش هزار
 کس یکروز بطریق شکار بیرون میرویم و میگردیم ایشان
 بعد از یکروز واقف خواهند شد از عقب ما خواهند آمد
 ما یکروزه راه رفته ام غایتش از مردم ما جمعی را که اسبان ایشان
 مانده باشد بگیرند ما بایکدو هزار کس خود را بمیان ترکمانان
 بقیه میاندازیم و از آنجا بکستی نشسته با غریچه بدر میرویم
 و بمیان حاج مرخان و قران درآمده پادشاه اوروس کس
 فرستاده و میگوئیم که ما دشمن خواند کاریم از او مدد
 ستاده چیرکس را بامن خود ساخته در آنجا مینشینیم مردم
 نقی و چیرکس و قرم را نوکر خود میکنیم بهر جا که دست
 ما میرسد از الکای خواند کار غارت میکنیم و اگر خواند کار
 بر سر ما لشکر فرستد ما بچول میرویم خواند کار بها چه
 میتواند کرد فرا اغورلو و مصطفی نشانچی و محمد چیرکس
 از اینمعنی واقف شده بحسن بیک گفته اند که سخن
 داریم و میخواهیم که بشاه عرض کنیم حسن بیک قبول
 کرده که ایشان را نزد من آورد که خود سخن بگویند سلطان

او مردکی بیعقل و نادانست بیت

موائی کمیسه سلطان لیف باشا ماز

نه سلطانلیف که چوبانلیق باشا ماز

وسلطان سلیم مرد عاقل و داناست شعر

طلب کردم ز دانائی یک بند بمن گفتا که با نادان میبوند
که کردانای دهری غریب باشی و کردانای ابله تر باشی

او خود نادان است و جاهل بود مرا چه لایق که من هم نادانی
کرده باو متفق شوم بنا برین علی آقای افچه سقل یوزباشی و
بایاچیکری بمحضرت خواندگار تعیین نموده و ارشی آقا را خدمت

سلطان سلیم خان فرستادم و او را بزبان نگاه داشتم

و چون اراده نموده بود که جهت امرای سرحد شد

کیلان و مازندران و نمرات و قندهار و سیستان و

شهره و شیراز و کرمان سوغات فرستد فرخ بیک

گفت که میخواهم کیلان روم و ساز استاد زیشون را

بشنوم و باو چند فصل ساز بنوازم و با قایان خود

جهته هر یک امرای چیزی داد فرستاد فرخ بیک کیلان

بر سر ما آمد ما همیشه نیکوئیم که حضرت خواندگار
 بسخی رستم پاشا عمل نموده و سبکی کرد خود چون این
 کار کنم صلاح در آنست که ایلی فرستاده در خواست
 کناه تو کنیم اگر حکم شود که مردم قرا گرفته نورانگاهداریم
 یا بفرستیم دیگر باره کس فرستاده در خواه نمایم که از کناه
 بگذارد و بر سر رضا آید و با خود گفتیم که او با ولی نعمت
 خود عاق شده حقوق والدین که بموجب آیات و
 احادیث رعایت آن واجبست رعایت نمیکند و

حضرت جبرئیل علیه السلام بحضرت پیغمبر صلی الله علیه
 و آله در این باب فرموده اند که حضرت حق جل و علی
 بر آنکس که حق والدین نگاه نمیدارد رحمت نینماید
 و من با خواندگار صلح کرده باشم و خواندگار پدر و ولی نعمت
 اوست و حقوق ایشان واجب نگاه ندارد چگونه معاونت
 او نمایم و یکی دیگر از بدیهها و بی عقلیههای او آنکه با
 وجود آنکه ملتجی بود و مرا شاه طهماسب نوشته بود
 و حضرت سلطان سلیم خان را پدر نوشته بود و آنکه
 بیکانه بود انواع تعظم نموده بود از اینجا دانستم که

درویشانه برده بود در آن مرتبه مارا نوازشی و تفقدی
نفرمودند چه جای دیگر انعامات و تفقدات نظم
نظر کردن بدرویشان منافی بزرگی نیست

سلیمان با همه حشمت نظرها بود بامورش

و القاس که از نزد ما بدانجا رفت بسوی او برخاسته بر سر ما
آمدند ما بمدد سلطان بایزید اصلا از جای خود نشدیم همان
طریق حرمت و ادب نگاه داشتیم اگر چه چیزی از دست
مانی آید اینقدر میتوانستیم که بالکای ایشان رفته این میانها را
تمام خراب و چول می ساختیم که بعد از این عبور ایشان
از آنجا نب میسر نمیشد و در آن وقت حضرت خواندگار
در استقبال بود ارزنجان و دیار بکر و ارزروم و وان را

میتوانستیم چنان کنیم که اثر آبادانی نماند با آنکه باز القاس
پیش ما آمد ما صلح کردیم در مقام بدی نشدیم بعد از آنکه
سلطان بایزید بقزوین آمد مبالغه میکرد که القاس که بدانجا آمد
خواندگار جهت خاطر او لشکر کشید بشیریز آمد شما چرا
ملاحظه نموده و مدد من نمیکنید دو پسر من همراه شما

باشد و دو همراه من شما با ارزروم روید و من بجانب
بغداد روم کنم که خواندگار خوب نگرفته بسوی القاس

فزونی و میر شمس ایلی ویرن آقای مهماندار را باز
 و برق فرستادم که او را به تبریز رساند چون شاهق سلطان
 نوشته بود که سلطان بایزید میترسد کس فرستاده او را تسلی
 نماید من نیز حسن بیک را فرستادم سوگند خورده او را تسلی
 داد و بفرزین آورد از تبریز بنی پیغام کرد که شاه بدینجا آید
 تا دو بلوک شویم یک بلوک بجانب بغداد و یک بلوک بجانب
 وان رویم سلطان سلیم در برابر یک بلوک خواصد بود
 بلوک دیگر را کس در برابر نمیآید و تمام لشکر الجهانه و
 خواندگار در استنبول است اکثر لشکر بها بار خواهند
 گشت من در جواب فرستادم که بفرزین آید هر چه صلاح
 باشد چنان کنیم پیش از آنکه سلطان بایزید بفرزین آید
 سنان یک از جانب حضرت خواندگار بایچهگری آمد و
 امر و فرمان حضرت خواندگار آورد و دوراق آقا از
 جانب سلطان سلیم ما بایشان گفتیم که سلطان بایزید
 بیاید هر چه مصلحت باشد بعمل آوریم او پیغام فرستاده
 بود که پیش از آمدن من شاه ایلیان را نیند که بیادا
 دوراق شاه را بازی دهند من گفتم که بی حساب گشتن
 باوجود آنکه سه مرتبه ایلی بحضرت خواندگار رفته و نطفه

و شکست خوردیم باز به اساسیه آمدیم سلطان بایزید
 ما را فرستاد که بصورت بازرگانان نزد شاه روی و بگوئید که
 یک هزار پانصد تومان زر چهره می بفرستد بعد از آنکه من بجای
 خواندگار بنشینم یکی درده عوض کنم من گفتم که این مردک
 ابله و سفله بوده من با حضرت خواندگار دوستم زر باو چرا
 میدهم و او در این مرتبه ابله است که میخواهد به هزار و پانصد
 تومان با حضرت خواندگار دو شمعنی کند کفرد را بحسن بیک
 یوز باشی سپردم که نگاه دارند تا ببینیم چه خبری می آید بعد از یک
 ماه چهل روز که آنجا بودند از یادگار بیک خبر رسید که خیمه
 چند در پاسین فرود آمده بعد از آن کس شاه قلی سلطان
 با علی چاوش باشی سلطان بایزید فرستاده بودند آمدند خبر
 آوردند که سلطان بایزید بیاسین آمد و ما فرستاد که اگر نزد
 شاه آیم مرا نگاه میدارد یا نه دو روز بعد از آن خبر رسید
 که پاشا بان بر سر سلطان بایزید آمدند و او شکست
 یافت بخجور سعد نزد شاه قلی سلطان آمد من با امرا
 گفتم که چون بالکای ما آمد او را نمی توان گذاشت که بمحل
 دیگر برود و خواندگار از ما خواهد دید آقا ملای وزیر

که اگر حضرت خزانة کار با ما بدی کرد ما نیکی میکنیم و صلح میکنیم و
این ابیات بخاطر رسید نظم

جوانمردا جوانمردی بیاموز	ز مردن جهان مردی بیاموز
در خون از کین کین جوانان دار	زبان از طعن بدگویان نکه دار
نگوئی سخن بان کو با تو بد کرد	کو آن بدرخته در دیوار خود کرد
چو آتش کج کار کنی ساز	نکرد بر تو جز آن نیکوئی یار
کار خود کو بخدا باز کنی حافظ	ای بسا عیش که بخفت خدا داده کنی

ایشان را روانه کرده خود متوجه کرجهستان لواصا شدیم و کثرت قلاع
آنجا را فتح نموده موازی سی هزار اسیر گرفتیم و از آنجا
بغراباغ آمده فرخ زاد بیک اشیک آقاسی را نیز بایلیچگری فرستادیم
و از عقب اونبت آقار نیز فرستادیم الحمد الله که صلح واقع
شد چند سالست که مسلمانان بفرات اوقات میگذرانند
فصل پنجم حکایت سلطان بایزید از وردان انصوب از تجار و
مترددین مکرکس می آمد میگفت که سلطان بایزید در اماسیه
نشسته لشکر جمع میکند که با سلطان سلیم نزاع نماید میگفتم
که ایشان چه حد دارند که حضرت خواند کار بسلامت و سعادت
بر تخت نشسته باشد بهم دیگر جنگ نتوانند نمود کس نزد یادگار
پازکی فرستادم که او کس بسرحدها فرستاده خبر تحقیق نماید
ملازم او آمد و دونو کو القاس را که با سلطان بایزید میبودند
آورد ایشان گفتند که رفتیم در قویزه با سلطان سلیم جنگ کردیم

گرفته اند و نزد امرا برده اند سنان یک ایشان گفته که تمامی لشکر ما بالطنی
آمدند و خواندگار نیز در عقب می آید امرا از آنها برگشته بقتل و چینی آمدند و
سنان یک را نزد من فرستادند ما نیز از اردو جدا شده سبای شدیم و بقاتلو
چینی رفته بامرا ملحق شدیم که اگر لشکر بر سر کتل آید جنگ کنیم در این
اثناء ولد دلو افندی و پسر بشارت کله و کلو ملازم الفاس هر دو گریخته آمدند و
گفتند که پاشاهان گریخته رفتند ما نشنیم و جانقی کردیم محمدی یک گفت
که خواندگار در ارض روم نشسته ما بر سر قلعه وان میرویم و کردستان را
غارت نمائیم و در آنجا می نشینیم تا اسبهای ما فربه شود تا خواندگار در ارض روم
باشد ما در آنجا توقف کنیم اگر خواندگار بر سر ما آید ما ببغداد رویم و اگر
از عقب ما ببغداد آید ما بدیار بکر رویم و اگر بدیار بکر آید ما آذربایجان رویم
و اگر خواندگار بر سر ما نیاید اگر بسیواس رود باید بدیار بکر رویم و اگر بدیار بکر
رود ما آذربایجان رویم و آن ولایت را تمام خراب کنیم بعد از آن که آن
ولایت را تمام خراب کنیم خواندگار در بهار بر سر ما نمی تواند آید می گفتیم
که صلح میکنیم و اگر خواندگار بدی کرد ما بدی نمیکنیم و این ایات بخاطر رسید

بیت ز خاک آفریدت خواند بآل	پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریر و جهان سوز و سرکش مباش	ز خاک آفریدت چو آتش مباش
چو شعله کشد آتش بکوتند	به بچارگی تن فرو باد خاک
چو او سر بلند می نمود این کمی	از آن دید کردند از این آدمی
یکی قطره باران از ابری چکید	خجل شد چو پهنای دریا بدید
که جائی که دریاست می کیستم	کو او هست حقا که می نیستم
چو خود را بچشم حقارت بدید	صدف در نانش بجان پرورید
سپهرش بجائی رسانید کار	که شد ناسور لولوی شاه عوار
بلندی از آن کوپست شد	در نیستی کوپست تا هست شد

بعد از آن جامی را فرستادم که سنان بیک را که در قوت قلعه مفید بود آورد و او را
باشاه قلی آقا همراه کردم در باب صلح کتابت بحضرت خواندگار نوشته فرستادم

در مرتبه دوم برجی که ماه رمضان در یابند و حفا و ارنه
ندارند نفرین کرد و می باز آمین گفتیم در مرتبه ستم برجی که
مادر و پدر خود را دریابند و حرمت ایشان را نگاه ندارند نفرین کرد
من باز آمین گفتیم باین روایت عمل کرده گفتیم که چون ماه
رمضان است بر سر الکای مسلمانان نمیرسیم کبرجستان میرویم
و الکای شوشاد را که کافر حربی اند غارت میکنیم و در الکای قرقوه
سی نشینیم تا اسبهای ما فربه شوند درین وقت لشکر کوه کلوبه رسید
و مدت یکماه در الکای شوشاد و قدنت گرجی و قرقوه نشینیم تا
عید رمضان شد در این اثنا از زیار ملازم عبسی گرجی بنزدیسات
گرجی رفته بوده بسبب بدو گفته بود که خواندگار در ارض و مست
و ایاز پاشا در قلعه الطی نشسته بر سر اومی باید رفت ما نیز از
حوالی قلعه پره کن شاه قلی خلیفه مهر دار و محمدی بیک
موصول و ادم بیک روملو و ترخان بیک را با بعضی دیگر
از امرا فرستادیم و ولد قرقوه دسوار و ورزا قجرچی ایشان سوار
شده موازی پنجهزار کس بر سر ایاز پاشا رفتند در یکی از شبها
امیرخان ولد محمدی با دو بیست کس از دست چپ فراول
شده بودند که اگر از قلعه کا مخز و پلنگ کس بیرون آمد خبردار
شوند اتفاقاً تا بسان یک دوچار میشوند او را شکست داده زنده

رد مطالب و عوض نهار و روزهای خواند کار و پدرش باشد
 کفتم که خواند کار جزم بر میگردد و مدعی او از این نوشته است
 که بگوید من بایشان نوشتم که یائید تا جنگ کنیم ایشان نیامدند
 از اینجهت برکشتیم فردای آنروز خواند کار برگشت بعد از آن
 شاهوردی سلطان گفت که صلاح در آن است که من پیشتر روم
 و نزولی که در ارض روم جمع شده و اسباب و جهانی که آنها باشد
 بدست آورم و تا آمدن خواند کار پاسین و ارض روم را بسوزم و
 غارت کنم او را رخصت دادیم که با پنجهزار کس از آق منفاق
 متوجه پاسین شد و ما یکروز آنها توقف نموده بعد از آن بجانب
 چخور سعد کوچ کردیم روزی که بسوج بلاق رسیدیم اول ماه رمضان
 بود این روایت بخاطر رسید که روایت کرده اند که روزی حضرت
 رسالت حق علیه و آله و سلم بیالای منبر میرفت تا
 خطبه فرماید چون پای مبارک بر پایه اول نهاد فرمود که آمین و
 چون بر پایه دوم نهاد فرمود که آمین و همچنین در پایه سوم نیز
 فرمود که آمین و چون بعد از ادای خطبه از منبر فرود آمدند
 اصحاب سبب آنسه آمین را پرسیدند فرمود که در مرتبه اول که
 پای بر پایه اول نهادم جبریل علیه السلام بر جمع که نام مرا
 بشنوند و صلوات نفرستند نفرین کرد و من آمین گفتم

بعد که این نوع اخبار رسید کیفیت احوال کمای نوشته
بفرستد من در جواب نوشته فرستادم نظم
ای که کوئی کار دهر آخر چه سان خواهد شدن

آنچه دلخواه مبعیان است آن خواهد شدن
این علامانی و آثاری که میبینیم ^{ما} ز آنچه اول گفته اند آخر همان خواهد شدن
حکمتی ز آنگونه رخ خواهد نمود از شر غیب
کامدر آن حیران دو چشم نلته نان خواهد شدن
دست دست خاندان مصطفی و مرضی است
آنچه میخواهند ایشان آنچهان خواهد شدن

بعد از آن خواند کار به پنجوان آمد و کتابی بدست سار و قبلان ولد
دلو سیدی حسن ابد اللوی ملازم جامی که گرفته بودند فرستادند
مضمون آنکه بیایید تا جنگ کنیم حسن یک یوز باشی گفت که
شتر و اسباب اردو را بنمام بگوها و بیشهای گنجه و آن حوالی
میفرستیم خیمه و خرگاه را بحال خود میگذاریم و ما بگوها میرویم
وراه را می یابیم هرگاه خواند کار از عرابه جدا شود و باردوی
ما آید از راه دیگر باردوی ایشان رویم آنچه ایشان در اردوی
ما یابند نذر خواند کار باشد و ما در اردوی ایشان باییم

خواب بگویم که حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله چون در
 پس پرده حجاب با حضرت حق جل و علا در سخن آمده هیبت و
 صوت الهی در آن حضرت اثر کرد یقین است که چون من
 آیت را باین نوع بینم هیبت آن در من اثر خواهد کرد بعد از آن
 از خواب بیدار شدم و در آن اثنا خواندگار متوجه اینجانب
 شد چون به پاسپی رسید آنجا توقف نمود تا نزول برسد و ملازم
 اولامه را نزد ما فرستادند که سخن صالح در میان آورد من به هیچ وجه
 راضی نمیشدم که بوسیله اولامه بساؤل با حضرت خواندگار صالح
 کنم و میگفتم که باری اگر یکی از پاشا های خواندگار وسیله
 شود دور نیت بیت

نورک احسان خواجه اولی تر	که احتمال جفای ندایان
بمنای گوشت مردن به	که تقاضای زشت قصابان

بعد از آن بازارچای رفتم و آنجا نشستم خبر بلوند گرجی رفته
 بوده که خواندگار آمد و بعضی امارا را شکستند و شاه را عاجز
 گردانیدند و دست پسر او را در جک انداختند چون پسر او همراه بود
 تزلزل پیدا کرده کس فرستاده که خبری تحقیق نماید و احوال
 پسرش را معلوم کند به پسرش و خواجه تاج و کیلش نوشته

بعد از آن هر کس می آید سی سی و چهل چهل از آنها گرفته
 می آورد در این اثنا باز در خواب می بینم که بیدار شدم اما
 هنوز در خوابم و می بینم که همشیره ام نشسته و در چهار
 کنج زیر انداز دوشک من در هر کنج یک زن صاحب جمال خوش
 شکل در نهایت بلندی حسن نشسته اصلاً زیب و آرایش
 نداده غامما چنان خوش شکل اند که در میان مردم آن نوع شکل
 کم می باشد از همشیره ام می پرسیم که اینها کیستند میگوید اینها را
 از گرجستان برای تو آورده اند یکی خواهر وزیر است که در خانه
 ما بود و آن سه دیگر حالا آورده اند من میگویم که خواهر وزیر را
 این شکل نداشت کی اینچنین شد میگوید که حالا چنین شد
 در این اثنا از خواب بیدار شدم خود را در همان کیفیت و
 اضطراب در خواندن آیه کریمه فسیکهمیکهم الله دیده باز در
 خواب شدم اول خواب را بهمان کیفیت دیدم که آیه
 فسیکهمیکهم الله میخوانم و حیرت میکنم که این آیه جهت
 دفع دشمنست از مشاعده آن این همه اضطراب چرا
 واقع شود باز بخاطر میرسد که چون پرتو نور الهی ظهور
 نموده سبب اضطراب و لرزه آن خواهد بود و در

کشاده شد و من از غایت اضطراب چنان میبینم که از خواب
 بیدار شدم و خود را در بیلاق خوی میبینم بادی عظیم از جانب
 وان پیدا شد که مردم میکوبند که لشکر روم بر سر شما میآید و
 دغدغه میشود که اگر آن باد باردوی ما رسد تمامی خیمها خواهد
 کند من بقورچیان حرم و یعقوب آقای یوزباشی حرم میگویم که
 پریخان و سلطان ابراهیم میرزا هر دو کو دگند ایشانرا برداشته
 بگریزند که ما سوار شده پیش میرویم می بینیم که باد مرتبه مرتبه پیشتر
 میآید و چون بکنار چمن و منزلی که اردوی ما آنجا نشسته میرسد
 هنوز بارهوار رسیده بر طرف میشود اصلاان خاک و غبار بها
 نمیرسد و یکبارگی محو میشود و از عقب کرد و غبار کاو
 کوهی و قوچ بسیار پیدا میشود همه دنبه دار بطریق دنبه
 کوسفند من با ما میگویم که شما هر کس خواهید پیش روید
 ایشان میروند و من سه کاو کوهی دیک قوچ را زخم زده
 میآورم و میگویم که اسب من خامست پیش میروم
 سلطان ابراهیم میرزا و اطفال دیگر میگویم که شما اینهارا
 کباب کنید تا امارا بیایند و من در خیمه من نشینم

می افتد و راست بر زمین فرو میرود بعد از آن ماه مغرب

بهمین دستور می آید و بر زمین فرو میرود و ماه میان بطریق
کاغذی که در کوا باشد آهسته آهسته می آید و بر بالای صفحه شاه
نشینی که جای مرا انداخته اند می نشیند و در جای من قالیچه
انداخته اند و دوشکی بر بالای آن بعد از این واقع در تاریخ
شهر صفر احد و ستین و تسعمایه هم در نچوان در خواب
دیدم که بر آسمان از جانب قبله در موضعی که آفتاب
در وقت عصر بانجا میرسد خطی پیدا شده که بر صفحه آسمان
ای نوشته اند بطریق خط عبری و رنگ خط برنگ آسمان است
فاما خط از بوم که آسمان باشد سفا فرست بطریق خط
تمغائی که بر کاغذ قرمزی میباشد سیر و نیم سیر بشکل محراب
بزرگی که دو ذرع و نیم پهنای آن باشد و سه ذرع و نیم
طول آن و خط را بخوانم آید فسیکفعلیهم الله و کفوالسمیع
از مشاهده آن لرز و اضطراب در من می افتد و می بینم
که این خط بطریق تموج آب موج پیدا میکند و پاره
از آسمان که دور خط است بجانب غرب در لرزه می آید
چنانکه کوئیا میخواند آسمان که شکافته شود چنین
می بینم که این خط و محراب بلرزه در آمده و دری از آسمان

و حضرت سلطان دختر حضرت خواندگار که به تفسیره ام
نوشته بودند بالکتابت رستم پاشا که بامرا نوشته بود رسید
مضمون آنکه ایچی فرسید که صلح میکنیم ما بنابر نوشته ایشان
سیادت پناه امیر شمس را با ایچیگری فرستادیم امیر شمس باز
آمده کتابت حضرت خواندگار آورد مضمون آنکه علمای روم

فتوی داده اند که خون و مال و اهل و عیال اهل شرق از سپاهی
و رعیت خصوصاً مسلمان و ارمنی و یهودی حلاست و جنگ
با ایشان غزوت کفتم این حکایت بسیار طرفه است با آنکه ما
نماز و روزه و زکوة و حج و تنهای ضروریات دین را میدانیم و
بعمل می آوریم ایشان ما را کافر میداشتند حق سبحانه و تعالی
بیان ما و ایشان حکم فرماید در آن ولا که اواخر رجب العرمه
تسع و خمسين و تسعمایه و ایام خودرد بود شبی خواب

دیدم که ماهی در میان آسمان ایستاده و ماه دیگر از جانب
شرق پیدا میشود و ماه دیگر از جانب مغرب ماهی که از
جانب مغربست بسیار بزرگست بمن میگویند که ماه مشرق
از دین محمد اوزبک است و ماه مغرب از خواندگار و ماه
میان از نست اول ماه مشرق مرتبه مرتبه پیش میآید چون
یک نیزه به ماه میان نزدیک شود بطریق ستاره از آسمان

پاشا با هفت هزار کس غافل بر سر ایشان رفته بآنکه اکثر
 ایشان بشکار رفته بودند و جمعی که حاضر بوده اند خورچینلوی
 کوچی بوده اند سوار شده اند باو جنگ روبرو کرده آخر بعضی ایشان
 را بقتل آورده این معنی را فتح عظیم تصور نموده چندان
 عجب و تکبر بخود راه داده بود که شرح نتوان کرد
 بنا برین مقدمات کوشمال او لازم شده بخاطر رسید که اگر من
 خود روم از قلعه بیرون نخواهد آمد اسمحیل میرزا را باجمعی
 از امار فرستادم اول بیرون آمد که جنگ کند چون نیب ایشان را
 دید گرفت و بقلعه در آمد نظم

حبله نیجه سین کم آورده احلا نه	دری کو خابور سحراره احلا نه
کو کو چین که دوغان ساه کند دین	عجب دور که کورسه یواس بوزین
شغال جنگلی ایبره هز برم دیر	بیشک دارا لیقده بیرم دیر
بیانده سبجان دیر که شیرم ولی	برابر کلنده اینور در سیولی
سال رسان از سوزنیه ایاله بکد	محبت دیوارینه دایانه بکد

بعد از آن امار برگشته نزد ما آمدند و ما متوجه نخبوان شدیم
 و این حکایت هزار بشرح نوشته مصحوب محمد بیک حاکم
 بیضا که در جنگ افرودم گرفتار شده بود بدرگاه خواند کار
 فرستادم بعد از آن کتابت حضرت خواحکی سلطان

ایشان کسی نمانده بود و از بنی امیه در آن روز هزار طفل بود
 که گهوارهٔ ایشان قبه طلا داشت حالا از ایشان یکی نماند و از
 طبقه سیادات چندین هزار موجود و هر چند امرای ما
 کس بوزرای و خواندکار میفرستادند او مانع شده نیکداشت
 و بی ادبی را بجای رسمنانید که سلب سیادات ما کرد و آیه
 کریمه لیس من اعمل انه عمل غیر طالع را نوشته فرستاد و شاه قی
 سلطان نیز حدیث را که از امام بحق ناطق جعفر ابن محمد الصادق
 علیه السلام منقولست نوشته باو فرستاد ما عا داما بیت
 الا وقل خرب و یا عا دانا کلب الا وقل حرب عن لیمه تصدق
 ما بحرب چون دیدم که ایچ وجه کار باو پیش نمیرود گفتیم که بضرور
 اورا کوشمالی دهم نظم

کاری که بقتل بر نیاید دیوانگه درو بیاید

تا آنکه سفر ارجیش و اخلاط واقع شد و مهر رمضان در اخلاط
 سر بردیم و باغ ملک شمس الدین خانرا از او خریده آنجا روزه
 گرفتیم در آن اشا موازی نهصد نفر از مردم خور چینلوی قرا باغ
 و سیه نفر کوچی که قبل از آن بدر ایلی رفته بودند اسکندر

یکنوبت کنایتی بحسین خان سلطان فرستاده بود که من قلعه
 اردنوج کرجستان را حصار کرده ام اگر شاه بر سر من آید جنگ
 خواهم کرد اگر من ایشانرا شکست دهم پادشاه شترق را
 شکسته باشم اگر ایشان مرا بشکنند غلامی را شکسته باشند
 بحسین خان پیغام فرستادم که در جواب بنویسید که آنچه تونوشته
 بودی سخن مردم عاقل نیست جاهلان از این مقوله حکایات
 میکردند و او همیشه از روی جهل و نادانی میگفته که پادشاه
 شتروان و کرجستان منم بعد از آنکه شاه قلی سلطان
 حاکم چخور سعد شد این ابیات را نوشته فرستاد نظم

دو عاقل را نباشد کین و پیکار	نه دانائی ستیزد با سبکبار
که کر نادان بوحشت سخت گوید	خردمندش ز می دل بجوید
دو تا عاقل نکه دارند موئی	که آید سر کس و دزم حریف
و کو از مردود جانب جاهلانند	اگر بحر باشد بکسلانند

و نیز باو نوشت که تو کافری مرا نصیرسد که باولاد حضرت
 امیر المؤمنین علی علیه الصلوٰه و السلام بی ادبی کنی هر کس
 به این خاندان دشمنی کرد جزای خود دید تو نیز خواهی
 دید آنروز که ملاعین امیه حضرت امام مظلوم را شهید
 کردند غیر از حضرت امام زین العابدین علیه السلام از مردان

بعد از آن اورا با ابراهیم خان و حسین بیک پوزباشی سپردم
 که بقلعه برند و حبس نمایند ایشا اورا بقلعه بردند و بند کردند
 و بعد از پنج شش ماه جمعی که در قلعه اورا نگاه میداشتند
 دوسه کس از ایشان خونی بودند که پدر و برادر ایشانرا کشته
 بودند ایشان نیز بقصاص پدر و برادر خود اورا از قلعه
 انداختند و کشتند بعد از مردن القاس که عالم امن شد با خود
 قرار دادم که بر سر چرکس و کرجی روم و نعمین با کفار نزاع
 میکرده باشم و دیگر با مسلمانان نزاع نکنم ناگاه اسکندر
 پاشائی در میان پیدا شد و مضمون این ابیات سمع

و قوع یافت بیست

اگر ز آنکه خواهد کسی ز اهل دل
 که یک لحظه بی زای زحمت زید
 مکررا پدید آورد روزگار
 که تا بر سر رای رحمت رید

فصل چهارم حکایت اسکندر پاشاست در آن وقت که او
 پاشای ارض روم بود چیزها بخاطر فرار داده همیشه نمریک سلسله
 فتنه و نزاع میکرد و هر چند امرای مابا و کنایات فرستاده
 نصیحت مینمودند قبول نمیکرد و در جواب تمهید میدی می نوشت

سرخاب سلطان آمده بهرام میرزا با بعضی ارا ایلغار
 کرده بر سر او رفتند سرخاب سلطان او را بقلعه شبلیه
 برد و کس فرستاد که شانه نعمت الله را بفرستید که بیاید و قسم یاد
 کند که قصد او نکنید من او را نزد شما فرستم شاه نعمت الله
 با بعضی ارا رفته او را آوردند الحمد لله که حضرت امیر المومنین
 علیه الصلوٰۃ و السلام که القاس را بان حضرت سپرده بودم
 باز بمن سپرد باو گفتم دیدی آقای من تو را چون پیش من آورد

بیت

چرا نمی آید که ایزد بر تو وزد	هر آنکه بفری کند ریشش بسوزد
حکایت کنند از بزرگان دین	حقیقت ساسا عین القین
که صاحب دلی بر پلنگ نشست	همی زند ز هوار و ماری بدست
یکی گفتش ای مرد راه خدای	بدین راه رفتی مرا ره نهایی
چه کردی که در زنده رام تو شد	نکین سعادت نیام تو شد
بگفت اربلند ز بونست و مار	و کز پیل و کرکس شکفتی مدار
تو هم کردن از حکم داور هیچ	که کردن نه پیچد ز حکم هیچ
چو حاکم بفرمان داور بود	خدایش نگهبان و یار بود

دیگر گفتم که وقتی که بامی دوست بودی شراب نمی خوردی و
 فسق نسپری چون یاغی شدی بنیاد فسق کردی ظاهرا با حضرت
 حق سبحانه و تعالی نیز یاغی شدی نظم
 هر که اگوشش از برای خداست همه کارش ز ایزد آید راست
 کارها جز خدا نکشاید بخدا از خلق هیچ آید

تا سپهر شرح از او پر نور شد مکرز نیافت

از تو روشن تر مهی بر آسمان مصطفی

گرچه در عالم باقبال تو شاهان کوده ام

آنچه جستان کرد وقتی در زمان مصطفی

عرض حاجت بر تو حاجت نیست بیدانی که چیست

حال اخلاص من اندر خاندان مصطفی

منت خلقم بجان آورد لطفی کن مرا

وار همان از منت خلقان بجان مصطفی

دوی رحمت بر متاب ای افتاب روی من

حرمت جان پیغمبر را نظر کن سوی من

رستم پاشا کتابتی بمحمد پاشا حاکم بغداد نوشته فرستاد

که کشتی القاس در آنحدود مصلحت نیست کس بر سر او

بفرستید تا او را گرفته بقتل آورند یا از الکاء بیرون

کنند که دیگر باین طرف نیاید القاس گریخته نزدیک

اردلان آمد و بدیج الزمان پسر بهرام میرزا را وسیله

صلح ساخته باقراجه میرک ملازم خود همراه کرده نزد

من فرستاد بعد از سه چهار روز خبر رسید که رومیه

بر سر او آمده او را شکسته اند و او گریخته نزد

و بعد از آن بخاطر او رسیده که اگر من پسران بهرام میرزا نزد حضرت
خواندگار برم امر خواهد کرد که من ایشان را بکشم و تفرگاه که پسران
بهرام میرزا را بکشم او نیز در عوض پسران مرا خواهد کشت پس
مرا نزد خواندگار نباید رفت چون خبر توجه ما بجانب او در قم
باو رسید پسران بهرام میرزا را با اموال و اسباب ای که غارت
کرده بود برداشته بجانب شیراز گریخت و آنجا نیز از غایت
اضطراب توقف ننموده از راه شوشتر به بغداد رفت و از شوشتر
کتابتی نوشته بها فرستاد و استدعا و صلح و عفو از گناه خود
کرد و من نیز پرانه با ستمالت باو نوشته فرستادم فاتما مردم
میکفتند که فردا القاس از آنجانب می آید و خواندگار ازینجانب
معلوم نیست که احوال چون خواهد شد و بعضی صلاح در آن
میدیدند که شعیروان را بالقاس میباید داد تا او متوجه
شعیروان شده این نزاع بر طرف نشود مرا از این سخن گریه
آمد و چون القاس را بحضرت امیر المؤمنین علیه الصلوٰۃ و
السلامه حواله کرده بودم باین مناسبت این ابیات از کفایت
مولانا حسنی کاشی رحمه الله تعالی بخاطر رسیده گریان گریان

میخواندم نظم
ای معظم کعبه اهل از بیان مصطفی
قبله دنیا و دین چشم و روان مصطفی

سبدها نهادند و بعد الله خان دادند که بیای قلعه برد و
بگذارد بعد از آن بارضوم آمدیم اخلان قاسم پاژوکی یکی را از
جماعت که از قلعه بچنگ بیرون آمده بودند گرفته آورده
او نیز خبر رفتن القاس را بهمدان گفت گفتم این حکایت
از ندبیر رومیان بغایت دورست و این بیت بخاطر رسید که نظم
بسا دولت که آید بر کز رکاه چون مرد که نباشد کم گذراه

و از آنجا بآنک آمدیم آنجا نیز لشکر یان جمعی از اطفال را اسیر
کرده بودند چون خبر یافتیم ایشانرا نیز بهمان دستور بیای قلعه
فرستادم و متوجه چخور سعد شدم و کهنور باور نمیکردم که القاس
را از دست گذاشته باشند و اسمعیل میرزا را بشیروان فرستادم
که آنجا را متصرف شود و قورچی باشی را با هزار و پانصد نفر
قورچی فرستادم که شکی را بگیرد و بهرام میرزا و ابراهیم خان
و امرای عراق و فارس و کرمان را رخصت دادم که هر کدام
بالکای خود روند من بقراباغ رفتم که آنجا قشلاق کنم در
آن اثنا متعاقب خبر آمد که القاس بعراق آمد خانه کوچ
بهرام میرزا و چراغ سلطان را غارت کرد و کنیزکان ایشانرا
بمردم خود قسمت نمود و دو پسر بهرام میرزا را همراه برد

در آرزونجان اند آرزونجانرا سوخته ایشان نیز بیایند و ده هزار
 کس پیش فرستاده که اگر احمد پاشا بکیفی آمده باشد باو
 دست بردی نباید جلودار محمد یوزباشی روملو و مقصد یک
 اینال اغلی گفتند که از تدبیر رومیان دور است که القاس را
 از دست بگذارند که بعراق رود ظاهر آنست که اورا بجانب
 بغداد فرستادند که تادر قنک و خانقی و قزل رباط برود و چون
 خبر بها رسد که القاس بعراق رفت ما باز کردیم و بعد از
 برگشتن ما کس فرستاده القاس را نزد خود آورند و نیز محمد
 آقا و اینال اغلی گفتند که چون ما بدو فرسنگی آرزونجان رسیده ایم
 چرا کوچ کرده بارزونجان نرویم و غله آنجا را نسوزیم و از احمد
 پاشا چرا رو بگردانیم آری اگر خواند کار بیاید از راه بایر دیرون
 رویم باین سخن عمل نموده بارزونجان رفتیم و آنجا عثمان
 پاشا پیش آمده باقورچیان ذوالقدر که بفارولی فرستاده
 بودیم جنگ کرد و شکست یافت بعد از آن از آرزونجان
 کوچ کرده به بایر دیرون رفتیم و در بایر دیونی از اطفال ارمنی
 را اسیر کرده بودند فرمودم که همه را در پنبه پیچیدند و در

جفته من ترتیب میکردند در آن اثنا یکروز در ماه رمضان
 سوار شده بکنار آب رفتیم که مایه جفته خوردن شکار کنیم
 که در حالت آن سخن نیست دیدم بیست نفر پیاده میآیند
 شاطری را فرستادم که از ایشان تحقیق نماید که چه مردمند
 گفتند که ما مردم خوشسیم و میان ما را غارت کردند اگر آنها
 می ماندیم از کوسنگی هلاک میشدیم لاجرم جلا کرده بدیار بکر
 میرویم من بلای اسب الفاس را نفرین کردم و بر حال ایشان
 گریه کردم و از آنها کوچ کرده بحوالی آب توتون رفتیم
 آنها دو جاسوس چمشکر کی نزد ما آمدند که جزم و تحقیق
 الفاس را بهمدان فرستادند و ایست خواندگار به خرب
 آمد و احمد پاشا باده هزار سوار و دو هزار تفنگچی پیش
 فرستاد بکیفی رسیدند در آن وقت امرای ما تمام در بایبرد
 و آرزو بجان بودند غیر از قورچی هیچکس نزد من نبود من با
 قورچیان گفتم که صلاح چیست ابراهیم آقای بوربور
 گفت که صلاح آنست که کوچ کنیم و به ساما خاتون رژیم
 از آنها کس فرستیم که امر که در بایبردند بیایند و امر که

بودند دو چاووش را در راه گرفته آوردند ایشان گفتند که
خواندگار باولامه و پاشا حکم نوشنه بود که ما بحسب رفتیم
شما در ترجان بنشینید تا برف بیارد و بعد از آن در
آذربایجان قشلاقی کنید ما نیز علی سلطان بائی افلی را
با دوازده هزار کس فرستادیم که اخلاط و بیتلبس و موش را
بسوزانند و خود بر سر او لامه ایلغار کردیم اتفاقاً در روز
پیش از آنکه ما بترجان برسیم پاشا به بایبرد و او لامه
بآرزنجان رفته بودند فرمودیم که تمامی الکای ترجان
و بایبرد را صوختند و خراب کردند و مقرر کردم که هر جا
مسجیدی باشد یکی از اعیان لشکر آنجا نزول نموده نلذارد
که کسی متعرض مسجد شود و با وجود آنکه ایشان هر
مرتبه که بر سر ما می آمدند مال ما را حلال میدانستند
ما هرگز مال ایشان و رعایای ایشان را حلال ندانستیم
و چیزهای حلال از مرغ و کوسفند و برنج و روغن و
سایر اجناس حلال همراه داشتیم و مقرر کرده بودیم
که هر روز سه قاب طعام صبح و سه قاب شام

و در آنترتبه بعضی مردم نگذاشتند که آن داعیه بفعل آید
 درین دفعه که قضیه القاس و گرفتاری و ان واقع شد
 مرا از روی غیرت بخاطر رسید که تا القاس در دست ایشان
 خواهد بود نزاع بر طرف نخواهد شد و علایج بغير از این
 نیست که امر جا که الکای خواند کار بدست در میآید
 حزاب کنم و غله ها و خانه های ایشان را بسموزیم
 و متعرض رعایا نشویم تا میانه ما و ایشان چول
 شود و آمد و شد ایشان متعذر گردد از اینجهته
 خنوس و پاسین را سوختیم و در پاسین نشستیم
 تا اسبها را فربه کنیم و به بینیم که حضرت خواند کار
 چه میکند خبر آمد که خواند کار بخنوس آمد و ما
 همچنان در پاسین نشسته بودیم چون اسبهای ایشان
 زبون شده بود و در میان مردم ایشان قحط افتاده
 از آنجا برگشتند ما نیز کوچ کرده بالکای موش رفتیم
 خبر آمد که خواند کار از بیتلیس گذشت ما نیز پیشین
 رفتیم قورچیان چمشیرکی جهنه زبان گیری پیشتر رفته

طسوج رفته مانیز از عقب ایشان روان شدیم چون
 بجالدوران رسیدیم گفتند که خواندگار قلعه وان را حصار
 کرد شاه قلی سلطان و محمدخان حاکم کوه کبلویه و کوپک
 سلطان در آنروز باردو ملحق شدند بعضی امرآفتند که
 برسر لشکر خواندگار شعیفون میبریم من گفتم که از
 اینجا بارضروم میرویم تا آنکه چون خواندگار بشنود که
 ما به الکای او رفته ایم از کرد وان برخیزد و خاطر برین
 قرار داده اسمعید میرزا را باصفت هزار کس برسر
 قلعه فارس فرستادم که مردم آن قلعه را بقند رسانیده
 از آنجا متوجه ارضروم شود و خود کوچ کرده یکروز در
 میان بارجیش رفتیم و آواز تدب و تفک از کنار قلعه
 وان بآنها میآمد چون منقطع شد دانستیم که شاه
 علی چینی قلعه را تسلیم کرده از آنجا متوجه خنوس
 و پاسین شدیم و چون در مرتبه اول قرار داده
 بودم که پیش از آمدن حضرت خواندگار قلعه وان را
 خراب کنم نو در آذربایجان یک قلعه آبادان نگذارم

هر جا غله باشد بسوزانیم اگر خواندگار از عقب ما آید ما
 از آنجا بجانب چخور سعد رویم و جمعی را بقارصی فرستیم
 تا مردی که جهت عمارت آنجا رفته باشند بقتل آورند اما
 گفتند که تا بهرام مبرز را باقی امرا بما ملحق نشوند
 رفتن ما صلاح نیست مقرر کردیم که در آبهـر نشینیم و
 عبدالله خان را با سه هزار کس بقراولی فرستادیم در این اثنا
 دو یست و پنجاه خروار یراق قورخانه بر شتران عرب بار
 کرده از عراق آوردند همانشب عربان شتران را برداشته
 گریختند و پانصد صندوق یراق قورخانه بزمین ماند و شتر
 که آنها را بردارد حاضر نبود من گفتم که یک منزل پس
 نشینیم و این یراق بهر وجه که باشد بآن منزل برده بر
 لشکریان قسمت نمایم بعد از آن کوچ کرده بانقاف
 پیش آئیم چون چهار فرسنگ برگشته فرود آمدیم و
 یکروز آنجا نشتیم به یراق بخش کردن مشغول شدیم
 خبر آمد که خواندگار برگشت و ابراهیم خان چون
 در هشت فرسخی تبریز بود و از عقب خواندگار تا

چون حضرت خواندگار تبریز آمد ما در آنجا بودیم
 بزیر حضرت شیخ شهاب الدین قدس ستره رفتیم
 و بعد از زیارت آنجا مناجات کردم که خدایا تو فرموده
 که : دل‌های شکسته دوست میدارم و در دل‌های
 شکسته ام محبت رحم است که بسیار دل شکسته
 شده ام و غیر از تو هیچ کس امید ندارم حق سبحانه و
 تعالی دعای مرا مستجاب کرد اگر چه خواندگار رحم نکرد
 حضرت ارحم الراحمین رحم کرد و خواندگار چهار روز در
 تبریز بود و باز گشت بیت

تو خدای خود انداز کار و دل خویش دار

که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

قبل از آنکه خواندگار باز گردد من در ابرار با مرا گفتم که
 سه هزار کس تعیین کن که اردو را برداشته از راه جوشین
 دزمار بجانب اردو باد بزنند بعد از آن باده هزار کس
 بر سر او لایمه ابلغار کنید و من از عقب شما متوجه
 می شوم تا او لایمه را بدست آوریم و دروان

و اولامه را در پای قلعه و آن بکیریم امرای مشارالیه
 یکروز تعلق کردند آن بود که پیش لشکر خواندگار ایشان
 رسیده و چون تاب مقاومت نداشته اند نزد ما آمده در
 وقتی که خواندگار به تبریز رسید کهنوز آنجماعت از امرای
 و لشکریان نیامده بودند و در پنج فرسنگی تبریز بودند بهرام
 میرزا که صاحب هزار کس بود الله قلی بیک حاکم دارا جرد
 صاحب پانصد کس چرنداب سلطان حاکم ایچ و نیز مر
 صاحب پانصد کس بود علیقلی بیک صاحب سیصد کس
 بود چراغ سلطان صاحب پانصد کس بود ابراهیم خان حاکم
 شیراز که صاحب دوهزار و پانصد کس بود شاه قلی سلطان
 حاکم کازرون که صاحب سیصد کس بود محمد خان که
 حاکم کوه کیلویه صاحب هزار کس بود قورچیان قزوین
 سیصد و پنجاه کس بودند جماعت سوکلان و تاتار
 که دوست کس بودند بعضی گفتند صلاح در آنست
 که ما بآبهر رویم و آنها بنشینیم تا امرای مذکور
 با ملحق شوند ما از آنها که بودیم کوچ کردیم روز اول
 چراغ سلطان رسید روز دوم که بآبهر رسیدیم ابراهیم
 خان حاکم شیراز آمد و الله قلی بیک نیز در آنروز آمد

قطه

کوش تواند که همه عمر وی نشنود آواز دف و چنگ و نی
 دیده شکید ز ناهای باغ بی گل نسیرین بسر آرد دماغ
 گز نبود دلبر که محو به پیش دست توان کرد در آغوش خویش
 ورنه بود بالش آکنده پر خواب توان کرد حجر زیر سر
 وین شکم بی کفر بیج بیج صبر ندارد که بسازد بهیچ
 و چون ما جنگ رو برو نخواهیم کرد و اگر ایشان بیکجا بنشینند

و آذوقه بیست روزه را بخورند بعد از آن عاجز خواهند شد
 و در بر کشتن بر ایشان خواهند کشت چون ما غله آنحدود را
 تمام سوخته باشیم و در هیچ محل یکمن غله بدست نیاید
 چگونه بالکای خود معاودت خواهند نمود و اگر اول یکی
 بنشینند و بر همان آذوقه که آورده اند بر گردند چه

دولت بهتر از این خواهند بود القصه چون حضرت خواند کل
 بخوی آمد من کس نزد عبدالله خان و امرای که در مرند بودند
 فرستادم که اصلا خود را ننمایند و در روز باز کشته در
 بیلاق اشکنیر نزد من آید که چون حضرت خواند کار
 بنبریز رود ما ده هزار کس پیش فرستاده ایلغار نماییم

نهراغی را که شب دو من جو میباید دوازده هزار خروار
 صدمی جو میشود و از ششصد هزار آدم هر کس را هر روز
 نیم من آذوقه میباید سه هزار خروار صدمی آذوقه میشود
 و چنانچه در شبانروزی پانزده هزار خروار صدمی غله صرف
 میشود احتمال دارد که در سرکار حضرت خواندگار یکصد و
 پنجاه هزار خروار صدمی غله موجود باشد و در لشکری نیز
 یکصد و پنجاه هزار خروار صدمی غله موجود باشد چنانکه
 پانصد هزار شتر باید که این سیصد هزار خروار غله بردارد
 سوای شتری که یراق و اسباب جنگ و توپخانه و سایر
 اسباب سفر را بر میدارد و سیصد هزار خروار غله آذوقه
 بیست روزه ایشان است بعد از آنکه ماهمه را سوخته
 و خورانیده باشیم و جنگ رو برو با ایشان نکنیم و در کرد
 ایشان میکشیم چه خواهند کرد و غیر از بازگشتن
 چه علاج دارند دیگر آذوقه از کجا پیدا میکنند و زری
 که داشته باشند ایشانرا چه فایده می دهد نظم
 کریمه زر جعفری دارد مرد بی توشه بر نکیرد کام
 در بیابان غریب کوسه را شلغام پخته به زعفره خام

ترا بسلامی خود سپردم تو نیز مرا با قای خود سپار
 تا هر چه خواهند آقایان مادر حق ما بکنند بعد از آن خبر
 آمد که حضرت خواند کار بسپواس رسید و سه هفته می نشیند
 که شتران را روغن مالند من کدخدایان و رعایای هر محال را
 طلبیده گفتم که غله شمارا اگر ما بخورائیم لشکر حضرت
 خواند کار خواهند خورائید پس اولی آنست که ما بخورائیم
 و آنچه نتوانیم خورائید بسوزائیم و در عوض آن سه ساله
 مال شما را معاف کنیم غله را سوختیم و کار نیز مهارا
 خراب کردیم کار و بار جنگ حکم بازی دارد بهر نوع که
 میسر شود میباشد که اینکس بز حریف غالب شود و
 در جنگ دشمن را فرصت نمی باید داد و چون دشمن
 در مقام جنگ کردن باشد تا ممکنست با او جنگ روبرو
 نمی باید و ما بارها حساب کرده ایم که حضرت خواند کار
 تخمیناً سیصد هزار سوار جنگی سوای قلقچی همراه
 دارد و اگر هر کدام یک قلقچی داشته باشند ششصد
 هزار آدم می شود و در لشکر ایشان غیر از نیلچری
 پیاده نمی باشد اگر هر کدام یک راس اسب یا استر
 داشت باشند ششصد هزار اسب یا استر میشود

مولای من این احادیث می فرماید عن كنت مولاہ فعلى
 مولاہ انت منى بمنزله كرون من موسى انا مدينة العلم
 و على بابها و نیز آنحضرت مولای مرا بردوش خود برداشت
 تا آنکه بتانی که بر بام خانه کعبه بود شکست و نیز آنحضرت
 مرغ بریان که جبریل علیه السلام جهته اواز بهشت آورده
 بود نخورد و مناجات کرد که خدایا کسی را که دوستترین
 خلق باشد بتو و تو او را دوست داری و او را دوست
 دارد بفرست تا من این مرغ را با او بخورم در ساعت مولای
 من حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام حاضر شد و
 آن مرغ را بایضمبر حلی الله علیه و آله وسلم خورد و
 نیز آفتاب مطیع آنحضرت شد تا نماز را بوقت ادا
 بجای آورد و نیز عمرو عبدود را ضربت زد و پیضمبر
 حلی الله علیه و آله وسلم در شان آنحضرت این حدیث
 فرمود که لمبا دوة علی ابی طالب الخندق افضل
 من اعمال امتی الی یوم القیامة و نیز آنحضرت در از
 خیر کند و حق سبزهانه و تعالی ذوالفقار بآنحضرت
 داد و ناد علی در شان آنحضرت نازل گشت من

وآله و سلم که حق تعالی در شان او فرموده که لولاک لما
خلقت الا فلاک بیت

محمد در دریای جلالت که بروی ختم شد حکم رسالت
سوار چابک میدان امری شجاع عرصه انا فتحا
شهرنشاہ سریر قاب قوسین حیت و ازو سلطان کو تعین
امین و محرم اسرار اوحی نسیم کلسن به بس و به طه
شفیع اولین و آخرین اوست خدا را رحمہ العالمین اوست

درود مصطفی از اصل دین است
سعادتہای دیگر فرع اینست
درود او ز دل ورد زبان کن
بجان مردم تنای خاندان کن
غلام خاندان مصطفی باشی

ز راه دین علی را حاکم پا باش

سزاوار درود نعت بیبد

محمد باشد و آل محمد

و نیز حق سبہانہ و تعالی در شان آنحضرت و سمنان او
فرموده و ما ینطق عن الہوی ان کما والا و حی یوحی در شان

و آخرت مرا فایده میدهد آن نقد محبت آقای منست نه زر
نه لشکر تورا بدو سپرده ام خواهی دید که نقد تو بشو فایده
خواهد رسانید یا نقد من بمن نظم

نقدیست مرا درون جانم مانند کیمیای احمر
نقدیست که آدم صفی را بی آن نبود عمل میسر
نقدیست که چون خلیل بر خواند یک سوی نسوختنش در آزار
نقدیست که علم وزهد سوسوی بی او نرود به نیم جور زر
نقدیست عزیز و بسی گرامی نیست بجز ولای حیدر

آقای من نزد حضرت حق سبها نه و تعالی از آقای تو عزیز تر هست
او کی خواهد گذاشت که من بجائی گرفتار شوم که از ده هزار
رایبه تو بترسم من غلام آن امام که حضرت حق جل و
علا در شان او این آیه فرستاده که اَنْفُسَنَا وَاَنْفُسُكُمْ اِنَّمَا
يَدْبُرُهَا اللّٰهُ لِيَذْهَبَ عَنْكُمْ الرَّحِمِیْنِ اَهْلَ الْبَيْتِ وَ يَطْهَرَكُم
تَطْهَرًا وَ يُلْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلٰی حَبِیْهِ مَسْكِنًا وَ يَنْمُوْا وَ
اَسْبِرًا وَ سَقَمَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا صد هزاران
نشئه مثل آقای تو در روز قیامت در کنار حوض کوثر
از آقای من آب طلب خواهند کرد و آقای من بهم که
خواهد آب خواهد داد و حضرت پیغمبر صلی الله علیه

بار کرده می آورد که اگر ایشان بچول روند صد هزار احتیجی
 رومی که همراه آمده اند با شتران رابیه از عقب ایشان بفرستند
 تا اسب و آدم زاد در چوله از رابیه آب دهند گفتیم من هم میدانم
 که حضرت خواندگار شوکت و عظمت تمام دارد و ترا امداد
 خواهد کرد ما را حضرت حق سببها نه و تعالی و حضرت رسالت
 پناه صلی الله علیه و آله و ستلام حضرات ائمه معصومین
 صلوات الله تعالی و السلامه علیهم اجمعین مدد کنند نظم
 پیر دردی کش یا کوجه ندارد زور و زر

خوش عطا بخش و عطا پرش خدائی دارد

دیگر نوشته بود که حضرت خواندگار سموای اسباب و جهات
 مرصع آلات و افشمه واسب و استر و شتر و خلعت موازی
 سی هزار اشرفی نقد بمن انعام کرد گفتیم که مبارک باشد اما
 این نقد در آخرت بشو فایده نخواهد داد و معلوم است
 که در دنیا از سی هزار اشرفی چه مقدار لشکر و ملک
 بهمرسد با آنکه فایده دنیا اعتباری ندارد که دنیا جیفه
 و طالبها کلاذب

این نقد دو روزه را دلا باز گذار / کز نقد دو روزه بر نمی آید کار
 ز آن سان نقدی کزین که در روز شمار / با آن کپری قرار در دار قرار
 اگر تو را این نقد دادند مرا نیز درون جان نقدی هست که در دنیا

بایام تا بر نیاید بسی نشاید رسیدی بعور کسی

نکه کن چه سو فارداری بدست

نه آنکه چه پرتاب کردی ز شصت

به تندی سبک دست بردن به تیغ

بدانان کرد پشت دست دریغ

فته که بعد از مردن ابراهیم پاشا سالها در خواب بود بسبب
القاس بیدار شد القاس همراه اولامه پیشتر از حضرت خواندگار
بسیو آمد و از آنجا کتابت طولانی بشاه علی سلطان
چینی حاکم وان نوشت که کلید قلعه را برداشته
پیشواز برد و در اول کتابت نوشته بود که حضرت
خواندگار مرا بیسر خواند و ملک پدر را بمن داد من گفتم
که ملک که از منست و نه از تو و نه از حضرت خواندگار از
حضرت حق سببی نه و تعالی است بهر که میخواهد
میدهد قل الله ما لك الملك تو قی الملك عن لعه
آتشا کیست در این دایره دیر پای کولمن الملك زند جز خدای
دیگر نوشته بود که حضرت خواندگار با کففت ساله یراق
و چندین لشکر می آید و ده هزار رایبه بر ششتران

ایشانرا بکار آید و رستم پاشا نیز تا غایت بهما بد بگمرده بود ما از او
 منت داریم بایستی که در این قضیه نیز رعایت حق نمک حضرت
 خواندگار نموده بگفتی که صلاح در آنست که اول ما با قزلباش
 سخن کنیم بعد از آن بر سر ایشان ردیم تا سبکی واقع نشود بیت
 سر که شاه آن کند که او گوید حیف باشد که جز نلو گوید

القاس آنجا که رفته دروغ بسیار میگفته که قزلباش تمام پیش من
 خواهد آمد و حال آنکه قزلباش را اگر سر برود تاج از سر نیاندازند
 در محلی که القاس تاج بر سر داشت هیچکس پیش او نرفت بعد از
 آنکه تاج از سر انداخت چون پیش او میفرستند حضرت خواندگار
 بایستی که اول عقل و فهم او را بیازمودی بعد از آن بسخن
 او عمل کرده بر سر آمدی عقل و فهم و تدبیر او را ندانسته
 بسخن او عمل کرده خود را سبک کرده از هزار مرتبه صلابت
 و تعصبت که از ایشان در دل مردم این ولایت بود یکی آوردند نظم

ملک بادل خویش در گفتگوی که خود ملک ایران سپارد بدو

ولیکن بند ریج آنجمن جسنی بخندید بر رای من

به عقلش باید نخست آزمود بقدر نظر پیکانش فرود

نهد بردل از جور و غم بارها که آزموده کند کارها

چه یوسف کرد صلاح و نمیز چهل سال باید که گردد عزیز

یعنی بود ملاحظه رفتی او بسر کافر نکرده اما را بجانب شمیران
 بر سر او فرستادم اما بدستوری که پاشاهای حضرت خواندگار
 در پاسبان بایزید عمل کردند اینشان نیز بالقاس همان عمل
 نموده او را نکرقتند تا آنکه فرار نموده بجانب کفه رفت از آنجا
 کتابی نوشته فرستاد که پیش حضرت خواندگار میروم خواهید دید
 که بر سر شما چه خواهد آورد کفتم که بمحساب گفته از خواندگار
 بزرگتری هست خدا از همه کس بزرگتر است و قدرت او بزرگتر حضرت
 خواندگار من و تو پیش قدرت او چه چیزیم و چه نمائیم نظم
 درآمد پشه از لاف سرمست دی بر فرق کوه قاف بنشست
 از آنجا به پدید و در عدم شد چه چیز افزود از آنکوه و چه کم شد
 همه در جنب قدرت این چنینیم اگر بر آسمان کبر زمینیم
 سعادت بیخشنایش داورست نه بردست و بازوی زور آورست
 خدا کشت آنجا که خواهد برد اگر ناخدا جامه بر تن درد
 اینقدر میدانم که حضرت خواندگار می بایست که اول کسی نزد
 من می فرستاده و کناه او را می طلبیدند اگر من امر حضرت
 خواندگار را قبول نمی کردم و الکاء او را باو نمیدادم بعد از آن
 مهر نراخی که میکردند بحمل خود بود و اگر چنین نمیکردند
 نیز میبایست که او را در استنبول نگاه میداشتند که روزی

فرستادم که نصیحت کند او را که ترک مخالفت کرده قطع صلّه
 رحم نکند و اگر سخن نشنود و در مقام یاغگیری باشد من کار او را
 بخدای تعالی حوله می کنم چون این سخن را باو رسانیده اند هیچ
 جواب نگفته بعد از آن مرا نزد او فرستادم و پیغام کردم که
 من مکرکز با تو بدی نموده ام حالا نیز نمی کنم فاتما من آفائی دارم ترا
 باو می سپارم که جزای تو بدهد دستی که در از خیر کند سر تو را نیز
 می تواند کند نظم

باید الله فوق ابد بهم شد یکی دست قدرت حیدر
 بدو انکشت از آن سبب پنجه قدر او در خیر

عقل او در این مرتبه بود که با آنکه می دانست که من در قوت و
 لشکری بیست برابر اویم سو کند خورد که با من بدی نکند و مرا
 سو کند نداد و در حضور مرا و قاضی عسکر و امیر ابراهیم صفوی
 و معصوم بیک که در آن اوقات متولی آستانه صفویه
 قدم سته بود قسم یاد کرد که با من یاغگیری نکند و چون
 مرا باز گشت خطبه و سکه بنام خود کرد بعد از آن متوجه
 کرjestان شدم و از کرjestان بجانب قرا باغ رفتم او از
 توجه من قرا باغ واقف شده بچرخس رفت و چون از اهل

پو آید بکوشیدنت کار پیش ز تائید حق دان نه از سعی خویش
 در آن اما ابراهیم پاشا کشته شد و فتنها فرو نشست اگرچه در
 میانه دوستی نبوده اما نزاع و جنگ نیز نبود امنیت تمام بود و
 مسلمانان بفراموشی بودند تا زمانی که القاص یاغی شد فصل سیم
 حکایت القاص است هرگاه تاریخ تیموری میخواندم و باین بیت
 می رسیدم که نظم شده شاه رخ هم رکش در معاف سان دوشمشیر در یک غلاف
 میگفتم که من و القاص اینحال داریم و من او را از جمیع برادران و فرزندان
 بیشتر دوست میداشتم چنانکه مبلغ دو بیست و پنججاه تومان
 بسادات و صلحا و اتقیا که در مشهد مقدس معالی ساکن بودند
 قرض داده بودم مقرر آنکه تا القاص زنده باشد آن وجه را از
 ایشان نگیرم تا همیشه آنجماعت در آن آستانه مقدسه
 بدعی درازی عمر او مشغول باشند فاما او بی عقل بود بیجهت
 یاغی شد و بغیر از این سببی بخاطر نصیر سد که با اغوار لو نام
 پسر که حالا در روم است عمل بدی داشته ترسیده که مبادا
 می بشنوم و او را عقوبت کنم و بیدولتی چند از نوکران او
 که شراب می خورده اند از ترس آنکه مبادا من بشنوم و ایشان را
 سیاست کنم او را بد آموزی کرده یاغی کرده اند پیش از آنکه
 یاغی کوی او انتشار یابد علی آقا انچه سقل را نزد او

و کوچه سلطان و یادگار سلطان و یعوب سلطان و
 حسن یک یوزباشی با مردم امرا و شش کففت هزار قورچی که
 از الکای سید محمد بازگشته بودند میرسند چون عبد الله
 خان و مردم امرا بر سرپلی میرسند آتشی از دور می بینند تصور
 میکنند که ما فرود آمده ایم و اسبها را جو میدفیم آنجا فرود
 آمده خواب میکنند ما به ایشان ملنگت نشده راندیم و
 اولامه کُریخت و قورچیان مردم بسیار از رویان گرفتند و ما
 بادوازده هزار کس از عقب ایشان رفتیم تا آنکه دلو پروانه
 را زنده گرفته آوردند او گفت که ابراهیم پاشا بر سر بهرام
 میرزا ابلاغ کرد چون این خبر را شنیدم مراجعت نموده
 وقت عصری بود که برود خانه کواش آمدیم شب آنجا
 نزول نموده صبح روز دیگر بوسطان رسیدیم از پیش
 بهرام میرزا و امرا کس آمد که کففت کس از مردم ابراهیم
 پاشا گرفتیم و پاشا باز گشت و آنروز روز بیست و سیم
 بود از خوابی که در اردیل دیده بودم که اولامه راستگستم
 و بلطف خدای تعالی الکای وان و ارچیش فتح شد
 قطعه

اولامه نزدیکی آمده بود از دست ما بیرون رفته سلمان
 سلطان گفت بیایید تا بکنار دریا رویم به بینیم آنکه مینمود
 کرد بود تا صحرا رفتیم و ملاحظه کردیم معلوم بود کرد بود
 که گذشته کس نزد قورچیان ترکمان فرستادم که از آب و سلطان
 بگذارید و معاودت نمایند که بجانب ارجیش بمدد بهرام میرزا
 میرویم هنوز نخیمه نیامده بودیم که قرا اسمعیل قورچی
 و کور شهسوار هر دو آمدند یکی سر آورد و دیگری آدم زنده
 از آن شخص پرسیدم که ملازم چه کسی گفت که غلام خواندگارم
 گفتم که خواندگار کجاست گفت در اخلاط است گفتم
 شما اینجا چه میکردید گفت که خواندگار اولامه را به وان
 فرستاده من چون نام اولامه شنیدم مضطرب شدم و بخانه
 رفته بکثر بالای زره پوشیدم و فرمودم که کففت مشعل
 روشن کردند و روان شدم و قورچیان ترکمان کفده نفر
 رومی دیگر گرفته آمدند اولامه چون روشنائی مشعلها را
 میبیند میگریزد تا موازی سیصد کس از قورچیان ترکمان
 ذولقدر چرخهای کرده از عقب او رفتیم بعضی مردم از
 پل و بعضی از گذر گذاشتند در این اثنا عبدالله خان

و امیر سلطان و شاهقلی خلیفه و باقی امرا فرستادم
 که اینست کرد پیدا شد تخمیناً سی هزار کس خواهد بود از
 خود با خبر باشید هرگاه ظاهر شود که بر سر شما می آیند
 مرا اعلام نمایید تا خود را بشمار رسانم بعد از آن بمنزل
 آمدم و مرشد خبر دیگر بودم صبح روز دیگر میخواستم
 بجانب وسطای توجه نمایم فاما بجهت آنکه خبر محقق
 بهما نرسیده بود توقف نمودیم چون وقت پیشین شد که هر
 بهادر عرب گیرلو و کور شیخی قورچی جمشکرکی هر دو
 بکنار دریا بکشت رفته بوده اند آمدند و یک رومی همراه آوردند
 که از اولامه گریخته آمده بود گفت اولامه و پاشای دیگر
 بوسطان آمده و یک یساول القاصی را گرفتند او گفت
 که شاه در وان است ایشان گریخته رفتند من تأسف
 بسیار خوردم که کاش آن روز سوار میشدم که با اولامه
 دوچار میشستم آخر هشتصد نفر از قورچیان ترکمان را
 بوسطان فرستادم که خبر تحقیق بیاورند بعد از ساعتی
 غازیخان و امرا از ابلاغ بازگشتند ایشان گفتیم حیف

خلیفه و بوداق خان و صدرالدین خان سفراچی را فرستادم
 و یساولان و قاپوچیان و قیجاچیان تمام همراه بهرام میرزا
 کردم که تا ارجیش عقب خواندگار بروند ایشان بوداق خان
 و صدرالدین خانرا بقراولی فرستاده بودند قراولان بحاجی بیک
 دوچار شده جنگ کرده اند و او را شکسته دو بیست و
 پنجاه کس او را گرفته اند او تنها گریخته احترامه و سرهارا
 فرستادند روزیکه احترامه و سرهارا نزد من آوردند روز دیگر
 سلیمان سلطان روملو بکنار دریا رفته و نماز گذارده بعد از
 نماز وقت عصر بود که نزد من آمد و گفت که کنار دریا
 چمن است و هوای خوب دارد چرا کشت نمیکنید و غرض
 او آن بوده که میانه عادل جواز و ارجیش کردم دیده بود
 بمن نماید چون من سوار شدم و بکنار دریا متوجه شدم
 گفت که این کردرا می بینید جزم لشکر حضرت خواندگار
 است که بر سر بهرام میرزا می رود شا هوردی خلیفه
 سوکان اغلی را که حالا علمدار است و در آن وقت
 قورچی بود در حال پیش بهرام میرزا و متشنا سلطان

از اردبیل کوچ کرده بسرآب آمدیم باردو ملحق شدیم حضرت
خواندگار از تبریز کوچ کرده برگشت و ما از آنجا متوجه مرند شدیم
چون به مرند رسیدیم خبر آوردند که حضرت خواندگار با خلایق
رفت ما متوجه قرا نفودره خوی شده، مشکار ماهی میکردیم که
دو نفر کرد آمدند خبر آوردند که اولامه در وان نشسته من
کل آلود شده بودم بآب سرد خود را شستم و سوار شدم
ایغار کرده چون بجوالی زاویه مولانا حسن رسیدم تب
کردم خیمه زدند من فرود آمده تکیه کردم و استاد محمد ققه
خوان نشسته حکایت میکرد قبا بیک قاجار و شیر حسن قورچی
را باسی کس فرستادم که خبری بیاورند وقت عصر بود که دو
نفر قورچی آمدند که اولامه وان را گذاشته فرار نموده ما
فم الحال کوچ کرده به وان رفتیم غازی خان حاکم شیراز
و یعقوب سلطان قاجار و سید نصر قورچی را همراه
کرمک فران و حسن بیک یوزباشی را با چهار پنج هزار
کس فرستادم که الکای سعید محمد را غارت کنند و
از خوی بهرام میرزا و منتشا سلطان و امیر بیک و شاه قلی

رفتیم حضرت خواندگار تا در جزین آمد خدا رحم کرده از آنجا
 برگشت ما نیز از عقب کوه الوند متوجه تبریز شدیم و در سال
 اول که جهته گرفتن اولامه بجانب تبریز ابلغار کردیم و غازی
 خان گریخت شخصی حضرت سلطان شیخ صدرالدین را
 قدس الله تعالی ستره در خواب دیده بود که باو گفته که بشاه
 بگو که بطواف استانه خطیره بیاید و دوازده چراغ نذر
 بیاورد و مشایخ صفویه را زیارت نموده بعد از آن بهر
 جا که خواهد برود تا در آن مرتبه طواف میسر نشد و
 از اینجهته کاری از پیش نرفت و اولامه را نتوانستیم گرفت
 و فتح نشد در اینمرتبه چون حضرت خواندگار تبریز
 رفت ما از راه کاروانسرای عباس باردیل رفتیم دوازده
 عدد شمعدان نذر کرده بردم و شب آنجا خواب کرده حضرت
 سلطان شیخ صدرالدین را در خواب دیدم که بمن گفتند
 که بعد از بیست روز ظهور یا خروج خواهد کرد یکی از
 این دو کلمه را فرمودند چون بیدار شدم با خود گفتم که
 ظهور مختص حضرت صاحب الزمان است صلوات الله
 علیه آیا خروج چه معنی داشته باشد بعد از آن

که سام میرزا از آنطرف یافى شده و حضرت خواندگار از این
طرف می آید حل ما درین میانه چه خواهد شد من گفتم خدا
کریمست و این ابیات را که شیخ سعدى در گلستان
آورده خواندم نظم

فرا موش نکرد ایزد در آن حال که بودى نطفه مدفون و مد موش
رونت داد و طبع و فهم و ادراک کمال و فضل و رای و خیرت و موش
ده انگشت مرتب کرد در کف دو بازویت مرتب کرد بر دوش
کنون پنداری نا چیز هست که روز خواهدت کردن فرا موش

از اوجان کوچ کرده متوجه سلطانه شدیم چون بزنبان رسیدیم
کچل پیرای قورچی حاجیلارا با بعض تحفها و پیشکشها با ایچیکری
پیش حضرت خواندگار فرستادیم که شاید بر سر لطف آید خواندگار
از رفتن ایچیس در غضب شده و چون ما از اوجان کوچ کرده متوجه

عراق شدیم و بدر جزین رسیدیم پیرای آمد که خواندگار
اینست رسید و سخن صلح در میانست گفتم اگر صلح می بود
حضرت خواندگار خود نمی آمد غله در جزین و آنحد و در
سوخته اردور باصفهان فرستادیم و خود بجانب همدان

شنوید حضرت خواندگار باوجود آنکه بغداد را گرفته بود بدین
مختصر ولایت مانیز طمع کرده آمد قطعه

شنیدم که در روزگار قدیم سدی سَنَد در دست ابدال سیم
مپندار کین مقبول نیست چه قانع شدی سَنَد و سیم یکست
کدرا کند یک دم سیم سیر فریدون بملک عجم نیم سیر

در تبریز خبر بهار رسید که حضرت خواندگار می آید من بحضرت حق
تعالی توکل نمودم و از تبریز سید عبد الله لاله را از جانب بیکم
و امیر شهسوار کرد را از جانب متشا سلطان بابایی گری نزد
ابراهیم پاشا فرستادم که در میانہ صلح واقع شود ابراهیم
پاشا مردی نریالی بود در وقت نشاء نریاک میگفته که
خواندگار منم هر چه میخواهم میکنم خواندگار در دست
منست اگر میخواهم میکشایم اگر میخواهم میندم و در
وقت عدم نشاء میگفته که من چه کاره ام من غلام
عاجز فقیرم از دست من چه کاری می آید امر امر خواندگار
است چون از تبریز باوجان رفتیم کنا بنی ابراهیم پاشا
که از روی تهدید نوشته فرستاده بود رسید مردم میگفتند

همراه بودند و آن را محاصره کردیم و نزدیک بود که فتح شود که
 قباد آقای ملازم حسن بیک یوزباشی داروغه تبریز آمد و من در
 حتام بودم ازاد خبر میبرسیدم و کس فرستادم منتشا سلطان و
 امیر بیک را طلبیدم ایشان را در وقت آمدن مردم قلعه دیده اند
 فریاد کرده اند که سام میرزا یاغی شده و خواندگار اورا پسر
 خواند گفتیم که ذوالقدر اغلی را من نیز پسر خوانده بودم او
 با من چه کرد که سام میرزا با خواندگار کند من با او نیکی کردم
 او قطع صلح کرده در مقابل بدی میکند اورا بخدا حواله میکنم
 بعد از آن از وان کوچ کردیم فصل دوم حکایت غازی خان
 است غازیخان مرد شیطان صفت مکار پر حیل دروغ کوی
 بود و این بیت مناسب حال اوست نظم

روبهی از کجی و غمنازی چرخ را داده از حیل بازی
 بیخدا درفت و ابراهیم پاشا را بآمدن ترغیب و تخریر می نمود و گفت
 سام میرزا یاغی شده شما در ممالک جار بزنید که خواندگار ملک
 شاه اسمعیل را بسام میرزا داد و اورا پسر خود خواند من
 اورا پیش خواندگار می آورم شما حالا متوجه عراف

و حمزه بیک غزال اغلی را پیش محمد خان شرف الدین اغلی فرستادم که
 آذوقه آنچه باشد تمام را در آب ریخته از آب بگذر و از راه حویزه
 بیاید اما گفتند که از عقب خواندگار برویم و دسپردی نهائیم
 گفتیم مرا با حضرت خواندگار کاری نیست هر چه هست با اولامه
 است هر چه شد از جانب او شد قرا قایم و منتشما سلطان گفتند
 که غازی خان را میباید کشت من چون در کمری با او سوکند
 خورده بودم که مادام که لشکر در برابر من نیاید که گویند غازی
 خان در میان این لشکر است من ترا نکشم بنابر سوکندی که
 خورده بودم تجویز کشتن او نکردم شب غازی خان کویخت
 مردم گفتند که نزد خواندگار رفت و آلا ایلغار میگردد او را
 می گرفتیم ما جهت اولامه بجانب تبریز ایلغار نمودیم غازی خان
 روز شنبه به تبریز رسیده اولامه را خبردار کرده بود ما یکروز
 بجهت آنکه راه کالی بود چهار فرسنگ زیاده نتوانستیم رفت
 چرا که شمعران اردو فرسومانده بودند قنبر اغلی گفت
 که شترانرا گذاشته ایلغار کنیم صباح روز یکشنبه به تبریز
 رسیدیم اولامه و غازی خان کویخته بودند مدت بیست
 روز آنجا توقف کردیم بعد از آن به وان رفتیم روزیکه
 به وان رسیدیم هزار و چهار صد کس از قورچیان و امرا

و آنکه فرمودست و نمیرد توئی آنچه تغییر پذیرد توئی
 ما همه فانی و بقا بس تو راست ملک تعالی و تقدس ترا است
 چاره ما ساز که بی یاوریم کز تو برانی بکه رو آوریم
 قافله شدو ابسی ما بین ای کس ما بی کسی من به بین
 حضرت خواند کار اگر مدد نکرد حضرت حق سبحانه و تعالی مدد
 فرمود ترکی

حق دور جهانده مدد کار اولان توانینه میان کونده غمخوار اولان
 در همان شب که شب پنجم عقرب بود برف عظیم باریدن گرفت
 چنانکه اردوی مایز در میان برف ماند از آنجا کوچ کرده بجانب
 در جزین رفتیم در ای اثنا حاکم کوه کبلویه با هزار کس آمد و
 دو طویله اسب آورد قرا محمد اوچی باشی را با پنجاه کس از
 قورچیان و ملازمان مرا از سارلو و تکللو بزبان کیری فرستادیم
 از اسبهای تازه زور که آورده بودند بایشان دادم در کلنکیس خرقان
 جماعت سارلو اند و تکللو برو میان دو چار شده جنگ کرده اند
 رومیان دست حسین بیک فجی اغلی را در جنگ انداخته و
 مردم ماسی و پنج کس از رومیان گرفته آمدند ایشان گفتند
 که جانتی شده که حضرت خواند کار به بغداد رود و اولامه و
 ذوالقدر اغلی را جدا کرده به تبریز فرستادند رجب ابدال

منتشا سلطان با قورچی باشی که در مزار افتاده بود عتاب کرد که
 من تصور کردم که نو خبر صلح آورده باشی نو خود کاغذ جفت
 آورده! اورا بیرون برده و فرمود که گردش زدند در آن وقت موازی
 هفت هزار کس همراه ما بود و سه هزار اسب داشتیم که
 بکار می آمد باقی اسبها بجهت آنکه از هری ایلغار کرده بودیم
 فرومانده بود و حسینخان و غازی خان و مالک خوئی و اتباع
 و موافقان ایشان در میان لشکر مایاخی بودند من بغایت
 مظهر شده کار خود را بخدا حواله کردم و التی بدعای مظهر که
 امی الحديث المفطرانا دعا نمودم و بخانه آدم و حکایت
 حضرت خلیل الرحمن را علی نبینا و علیه الصلوة والسلام
 بزران آوردم که آن حضرت را چون در منجیق نهاده در
 آتش می انداختند حضرت جبرئیل علیه السلام نزد او آمد و
 گفت که اگر میخواهی ترا مدد نمایم حضرت خلیل الله
 فرمود آری مدد میخواهم فاتا از تو نمی خواهم در آن زمان
 دریای رحمت الهی بجوش در آمده امر فرمود که یا نار
 کونی بردا و سلاما و این ابیات را نیز خواندم نظم

ای همه همستی ز تو پیدا شده حاک ضعیف از تو توانا شده
 ذات ترا صورت و پیوند نه تو بکس و کس بشو مانند نه

امیرمسید محمد پیشنماز حضرت پیغمبر صلی الله علیه
 و آله و سلم را در خواب دید که بمن میفرماید که از مناهکی
 بگذر که فترهای ممالک خواهد شد چون خواب را بمن تقریر کرد
 احمد بیک وزیر و بعضی امرا حاضر بودند بعضی گفتند که از
 بعضی منهیات بگذریم فاما بعضی دیگر مثل شراب خوردن
 نمی توان گذشت که ضروری سلطانت است و هر کس حکایتی
 میگفت آخر من گفتم که امشب هر چه در خواب بینیم صباح
 بدان عمل کنم همان شب در خواب دیدم که در بیرون
 پنجره پایش پای حضرت امام رضا علیه السلام دست امیر
 هادی مختب را گرفته از شراب و زنا و لواط و جمیع
 منکرات توبه کردم صباح خواب را بامرا گفتم و همان
 طریقی که در خواب دیده بودم توبه کردم و الحمد لله که
 از آن نارنج که توبه کرده ام فسف و فجور بر طرف شده و
 روز بروز بتوفیق الله تعالی کار ما پیش آمده و می آید
 چنانکه شکر شمه از آن بصد هزار زبان بیان نمیتوانم کرد

بیت

الکرموی من کرد زبانی شود هر یک ترا تسبیح خوانی
 لغوز از یزانی خفته باشم ز صد شکر کی ناکفتا باشم

فرموده که یک مسلمان از دو کفار فرار نکند و از جنگ کردن
 با مسلمانان منع فرموده و نیز لشکر ایشان بحسب تخمین
 ده برابر لشکر ما خواهد بود بلکه بیشتر پس چرا با ایشان
 جنگ باید کرد و بخلافی امر خدای تعالی خود را با تش باید زد
 و آنکه پدر من باید بر تو جنگ کرد بسیار نامعقول واقع شد
 بجهت آنکه دور میش خان و باقی امرا و نهامی لشکر مست
 بوده اند شب تا صبح شراب می خورده اند و صبح جنگ
 کرده اند از آن تاریخ تا غایت که گاه جنگ چالدران مذکور
 میشود من دور میش خان را دعای بد میکنم که حضرت شاه
 اسمعیل را برد که بر آن وجه جنگ کرد من باری خلاف امر
 خدای تعالی نمیکنم دیوانه یا مستی باید که بی صرفه جنگ کند
 و حلی واقف شود که در معرض تلف آمده باشد الحمد لله
 و الله که تمامی لشکر و رعایای قلمرو من از شراب و جمیع
 مناهای توبه کرده اند و از تمامی ممالک شرابخانها و بوز
 خانها و قمار خانها و بیت اللطف و سایر ناشروعات
 بتمام برافشاده در وقتی که از خراسان مراجعت نموده
 طواف مشرهد مقدس نمودیم و به بسطام رسیدیم

شناسد کس بوده اند دو چار می شنوند اول میخواستند اند که
 جنگ کنند آخر ذوالقدر اعلی و مردم او هر چه داشتند اند گذاشته
 گریخته اند و گفته اند که مردم ایشان در عقب بسیارند در آن اثنا
 سه کس از مردم صدر الدین یک بدرون کروا شمر میروند که از
 رومیان کسی بگیرند بیکبار مردم روی میروند ایشان بیرون میآیند
 که جنگ کنند اسب تورچی باشی او در مزاری می افتد او را
 گرفته پیش حضرت خواند کار میبهرند حضرت خواند کار او را
 خلعت داده کتابی بمن نوشته فرستاده مضمون آنکه
 پدر تو باید بر من جنگ کرد تو نیز دعوی شجاعت میکنی بیا تا
 جنگ کنیم اگر جنگ نمیکنی دیگر دعوی شجاعت مکن در
 جواب نوشتم که بزرگتر از خواند کار دیگری هست
 بسخن او عمل میکنم حضرت حق سبحانه و تعالی
 فرموده است *و لا تلقوا باید یکم الی التهلکة* یعنی در
 غزوات و جهادات که با کفار میکنید خود را در مخاطره
 میندازید جانی که با کفارین خود در مهلکه با کفار منع
 واقع شده باشد من چگونه با سلبانان جنگ کنم و
 خود را در مهلکه اندازم و نیز حق سبحانه و تعالی

آورد حسینخان گفت که اسبان ما لاغرند بایشان جنگ
 نمی توانیم کرد من رفتم که بایشان جنگ روبرو نخواهم
 کرد که از لاغری اسبها اندیشه باشد بعد از آن اردو را
 جدا کرده باصفهان فرستادیم و خود از ابهر کوچ کرده بمنزلی
 که فرابانگ گویند فرود آمدیم من باسی نفر قورچی بیالای بلندی
 رفتم که به بینم اردوی حضرت خواند کار از زنجان کوچ
 کرده یا نه از بالا یکساعت نگاه کردم دیدم که خیمهای
 امرای مائمام فرود آمده از سلطانیه خود را بطرف کوه کشیدند
 دانستم که روسی آمده و بایشان نزدیک شد از آنجا بازگشته
 باردوی آمد و قنبر اعلی را باز فرستادم که القاص را با امر
 نزد من آورد که دیگر جدا نشوند قنبر اعلی آنشب
 رفت و صبح امرآ آورد گفتند که ذوالقدر اعلی با هزار
 کس گریخت و در وقتیکه منشأ سلطان با بعضی
 امرادر چرخه بند بودند و کهنوز حضرت خواند کار باوجان
 نیامده بود صدرالدین بیک و ذوالقدر اعلی از چرخه بند
 بقراولی رفته بوده اند بقراولان روسی که موازی پنصد

ز نجان بودند فرستادم که اگر ابراهیم پاشا رفته باشد منتشا
سلطان و امرای دیگر که همراه بودند در چرخه بند جمعیت نموده
از عقب ابراهیم پاشا بروند که می نیز رسیدم قنبر اغلی در
کاروانسرای نیک پی بالقاص و بهرام میرزا میرسد و از آنطرف
ایلغار مردم دوم نیز میرسد قنبر اغلی پیش رفته با ایشان جنگ
می کند در جنگ شمشیری بر سر او میزنند او نیز یکی را به نیزه
میزند آخر از جنگ بیرون آمده نزد من آمد و کندوز اغلی و
برادرزاده او را که گریخته نزد ذوالقدر اغلی آمده بودند همراه

آورد و خبر آمدن حضرت خواند کار را آوردند و امرای پیش نیز
کسی فرستادم که به تحقیق حضرت خواند کار بزنجان آمد و
من در ابهر بودم نزد امرا کسی فرستادم که من بعقب آف داغ
سلطانیه می آیم شما نیز بیایید بعد از آن امیر بیک و چراغ
سلطان و ذوالقدر اغلی تعیین نموده خلیل آقا

کنگر لورا فرستادم که حسین خان و منتشا سلطان و غازی
خان ذوالقدر حاکم شیراز هر کدام باده کسی بیایند که مشورت
کنیم که چه می باید کرد بعد از آنکه خلیل آقا ایشان را

و او سر برکنه از جنگ بیرون آمده القصه ما از نواحی هرات
 به بیست و یک کوچ یکپسود گنبد ری رسیدیم و الاغان همه
 لاغر و زبون شده بودند اکثر شتران فرومانده بهر حال از آنجا
 بقزوین آمدیم و قنبر اغلی در قزوین بهار رسید و چون بر حقیقت
 حال اطلاع حاصل شد شاه قلی خلیفه و شاه قلی سلطان
 افشار را فرستادیم که بروند در عراف از مردم الوسات و اوباقات
 مرکس را سوار تواند شد بیاورند و سوندوک بیک را فرستادیم
 که خانه کوچ را که در قم و آنحدود بود بیاورد که چون حضرت
 خواند کار همراه نیست با ابراهیم پاشا بسر میتوان برد بعد از آن
 در قزوین یکروز بمحام رفته بودم و از محام بیرون رفته در خان
 زینلخان در باغچه نشسته بودم مردم قزوین طعام پخته آورد
 بودند و من طعام می خوردم در اثناء طعام خوردن از پیش
 القاص و بهرام میرزا و حسینخان و سلیمان سلطان و امیر
 سلطان روملو که ایشان را از کره پیشتر فرستاده بودم خبر
 رسید که ابراهیم پاشا از اوجان کوچ کرده باز گشت من
 باز قنبر اغلی را نزد القاص و بهرام میرزا که در رودخانه

منتشا سلطان پیش فرستادیم و خود از عقب متوجه شدیم
 چون باسفرائین رسیدیم نیمور کرد که در آن محال میرا خور
 خلیفه محمد بود خلیفه محمد و منتشا سلطان که بری رسیده
 بودند رسید و خبر آورد که ابراهیم پاشا به تحقیق آمده و
 کتابی بیکم نوشته یکی از ملازمان شمس الدین خان ولد
 شرف خان داده فرستاده مضمون آنکه از یراق مرصع آلات
 حضرت شاه اسمعیل آنچه مانده باشد بفرستید که من بخدمت
 حضرت خواندگار فرستاده التماس صلح نمایم و نلذازم که
 بدین دیار آید و چنان کنم که باز این ملک را بشما تسلیم
 نماید و ما نیز برگردیم و اولامه نیز عرضه داشتی در این باب
 به بیکم نوشته فرستاده بعد از استماع این خبر قنبر اعلی
 گفت ما بچه کاری می‌انیم چرا کس نمیفرستی برود از ابراهیم
 پاشا و اولامه خبر محقق بیاورد من از روی قهر گفتم که تو
 برو قنبر اعلی از اسفرائین بادو نوکر متوجه شده بهراغه
 آمده بارو میان جنگ کرده یک نوکر او ولیچان تگلو را
 گرفتند و قنبر اعلی را نیزه زده جیقه که از دم کاو داشت
 بادستارش از سر افتاده بود پیش ابراهیم پاشا برده اند

فهد عامل سفله بر خلف رنج که تدبیر ملد و نو غیر کنج
اگر جانب حق ندارد نگاه کزندش رساند هم از پادشاه

بعد از آن بهرام میرزا و غازی خان را گفتم که شما در بهرات می ماند
یا نه غازی خان گفت که مردم پریشانی بسیار کشیده اند و اوقات
بجوردن چرم کاو اذرا نیده اند ایشانرا قوت آن نیست که دیگرم حصار داری
کنند اغزو ار خان قبول کرد که سام میرزا را بمن دهید من بهرات را
نگاه دارم منشأ سلطان و امیر بیک روملو در خلوت آمده
گفتند که مصاحت نیست که سام میرزا را با غز یوار خان داده در
همری بگذاریم من گفتم که هرگاه کوم در میان درخت باشد
بدرخت نقصان میرساند اگر در بیرون باشد مضرتی بدرخت
نمی تواند رسانید اولی آنست که از هر کس دغدغه آلود باشد
در همری بگذاریم حکایت دارا را که در جنگ اسکندر بضرع
دو سر کشت خود هلاک شد بشنل آوردم هر کس که محال
اعتماد نبود در همری ساند غیر از حسین خان که همراه بود و
از جانب ذو القدر افلی و غازیخان خاطر جمع بود بعد از رسیدن
خبر اولامه مدت بیست و هفت روز دیگر توقف کردیم
بعد از آن خلیفه محمد قورچی باشی را با بعضی قورچیان و

جهنم پادشاه خود دعای بد حاصل میکنند خواهند داد و این
 حمایت را مثل آوردم که در میان بنی اسرائیل سی هزار کس
 قام الیل و صایم النهار بودند سه کس در میان ایشان زنا میکردند
 بعد از آنکه غذاب الهی بر ایشان نازل شد سی هزار کس تمام
 هلاک شدند حضرت موسی علی نبینا وعلیه الصلوٰه و
 السلام مناجات کرد که خدایا سه کس در میان این سی
 هزار کس ناسق بودند باقی مردم چه کناه داشتند خطاب
 رسید که ایشان قادر بودند بر منع آن سه کس و منع
 نکردند ابراهیم پاشا چون جانب حق را نیکه نداشت و اولامه را
 رخصت داد که باعث این مقدار خون ناحق و نهب و غارت
 مال و عرض مسلمانان باشد و اسیر و زنا و انواع فسق و
 فجور کرد غیرت الهی جدّ شانه چنان کرد که خاطر مبارک
 حضرت خواندگار بالاو متغیر شده باز بفر و غضب او گرفتار
 شد و بجهنم پیوست و این ابیات مناسب حال اوست
 نظم

فریدون وزیر پسندیده داشت که روشن دل و دور بین دیده داشت
 رضای حق آوّل نیکه داشتی دیگر پاس فرمان شده داشتی

فتحی بیک پروانچی حضرت شاه که آخر اورا متولی
 آستانه مقدسه ابرم کرده بودیم پس از خواب بیدار
 شدم و چون اعتقاد ما اینست که هرکس انبیا و ائمه را
 صلوات الله و السلامه علیهم اجمعین در خواب بیند
 چنانست که ایشان را در بیداری دیده باشد و هرچه ایشان
 گویند البته چنان میشود و در این شکی نیست مرا از
 این خواب امیدواری بسیار حاصل شده صباح خواب را
 بیاران گفتم بعضی گفتند که در اینطرف آب با اوزبک
 جنگ واقع خواهد شد بعد از مدت بیست روز یک
 روز احمد بیک وزیر پریشان به مجلس من در آمد ازو
 پرسیدم که شراب نمیخوری تا مخمور باشی چرا مالدی
 گفت کاش میبخرم و این روز را نمیدیدم اولامه
 تبریز آمده تمامی اهل و عیال قزلباش را اسیر کرده پرسیدم
 که ابراهیم پاشا همراه است یا نه گفت همراه نیست
 احوال حضرت خواندگار پرسیدم گفت در استنبول است
 گفتم خدای تعالی جزای اولامه و ابراهیم پاشا را که

در خواب دیدم که در خانه زینل خانی که در قزوین
 واقعست در آن زمان دولتخانه بود نشسته بودند و دو جوان
 محاسن سیاه که تخمیناً بیست و پنجساله در پیس
 آنحضرت ایستاده بودند من پیش آنحضرت زمین را بوسیده
 بدو زانو نشستم سؤال کردم که بدان طرف آب می روم
 آیا میان من و اوزبک جنگ واقع می شود یا نه آنحضرت
 فرمودند که تا غایت کدام مهلم نوب جنگ ساخته شده که
 دیگر نشود باز سؤال کردم که آیا امیر المؤمنین در آن
 طرف آب خیال ما چون میشود فرمودند که در آنطرف
 آب هیچ نیست هر چه هست در اینطرفست دوسه
 بار این سؤال مکرر نمودم آنحضرت همین جواب میفرمودند
 بعد از آن آنحضرت سه سخن فرمودند یکی آنکه نهر
 علقی از یادیت نرود دیگر آنکه نذر کن که کنبد
 مرا همچو کنبد حضرت امام رضا صلوات الله والسلامه
 علیه بسازی جهته فتح سمرقند و دیگر سفارقی

خواند کار بر سر ما نخواهد آمد حالا قشلاق
 کرده ایم تا به بینیم خدا چه میکند و در بهار القاس را
 با بعضی امرا بمر و فرستادیم و منتشا سلطان و حسین
 خان و امیر بیک روملو و بعضی قورچیان را بخرجستان
 فرستادیم و خود بطواف مشهد مقدس علی علی
 سرفه الف صلوة و سلام و الف الف ثنا رفتیم ایشان
 نخرجستان را فتح کرده بهرات آمدند و من نیز طواف کرده
 بهرات معاودت نمودم و یکماه در شهر همراه نشستیم
 روز یازدهم ذی الحجة از بهرات بیرون آمدیم که مدت
 چهل روز چمن الئد نشین توقف کرده جمعیت نائیم
 بعد از جمعیت لشکر کوچ کرده بر سر بلخ رویم و
 چون از شهر همراه بیرون آمدیم روز دیگر تب کردم
 و چند روز مریض بودم اتفاقاً شب چهاردهم
 ذی الحجة در دیوانخانه خوابیده بودم حضرت
 امیر المؤمنین علی را علیه الصلوة و السلام

یکجو بغض حضرت امیرالمؤمنین علی علیه
 السلام در دل ندارد مسلمان نیست آن ملعون
 نارنجی در دست داشته گفته الحمدولله که من
 برابر این نارنج بغض آنحضرت در دل دارم
 در آن وقت بهرام میرزا در هرات بود کس او آمده
 عرضه داشت آورد که کار مردم هرات بجائی رسیده
 که گوشت سگ و کربه میخورند فی الحال متوجه
 خراسان شدیم و مجید ملعون از توجه ما واقف
 گشته فرار نمود در آن سال قشلاق در هرات
 واقع شد و امرا و لشکرها بهر محل فرستادیم که
 قشلاق نمایند در این اثنا خبر آمد که اولامه
 بر سر شرف بیک و سراج سلطان و امراء دیگر
 که رفیق او بودند آمده میان ایشان جنگ شده
 شرف بیک در جنگ کشته شد ما به این خبر
 ملتفت نشده در هرات قشلاق کردیم و
 گفتیم که اولامه کاری کرده باشد حضرت

نمی رویم دی را بدنی نمیفروشیم بعضی گفتند
 که اگر او بر سر ما آید چه حال خواهد شد منتشا
 سلطان سببی در دست داشت بهوا انداخت
 و گفت تا پایی آمدن سبب هزار صورت
 متصور است محلت اینست که ما بالکاء خود
 رفته قشلاق کنیم اگر بهار حضرت خواند کار بیاید
 معاودت نموده از راه چخور سعد به تبریز آئیم
 در این اثنا خبر آمد که عبید اوزبک هرات را محاصره
 کرده و او مردی بود بغایت ظالم مسلمان و کافر
 پیش او یکیال داشت یکنوبت سیدی را پیش
 او آوردند که سیاست کند جمعی شفاعت
 کرده اند که این شخصی سبب است در جواب گفته
 بود بواسطه آنکه سید است او را می کشم
 نوبت دیگر در مجلس او میگفته اند که هر کس

غارت کرده در مرغش توقف نمائیم و لشکر
 جمع کنیم چون حضرت خواند کار باستنبول آید
 تمامی آنحدود را سوخته چول کنیم و هرکس همراه
 ما آید کوچانیده همراه بیاوریم هرگز نباید قتل و
 غارت نمائیم و در دیار بکر چندان بشتنیم که خواندکار
 بجورم عباسیه بیاید بعد از آن دیار بکر را نیز سوخته
 و غارت کرده پیغداد آئیم از آب موصل گذشته
 زمستان را در حوالی بغداد فستلاف نمائیم اگر
 حضرت خواندکار بهار بر سر ما آید ما از راه شهرزول
 به تبریز آئیم و اگر خواندکار بطرف تبریز رود
 ما از دیار بکر بسیواس رویم در جواب گفتیم که
 اگر حضرت خواندکار بغرات رفته مناسب نیست
 که ما بالکای او رویم اگر او برادر و فرزند مرا
 کشته باشد چون بغرات رفته بالکای او

اولامه پناه بها آورده اورا نمی توان داد شما شریک را
 بدهید و بعد از این تاریخ اگر کسی از جانب شما نزد
 ما آید ما نیز بدهیم معلوم شد که حضرت خواندگار را
 لطفی نیست آخر خود بر سر ما می آید با لشکر میفرستد
 منتشا سلطان گفت لازم نیست که ما بارو میان جنگ
 کنیم هرگاه بحوالی ارجیش میرویم ایشان بر میگردند بصلاح
 او عمل نموده متوجه ارجیش شدیم چون بحوالی
 قرانقودرّه خوی رسیدیم دلو یادگار پوزگی از قلعه
 بیتلیس آمد خبر آورد که فیل پاشا تو بهارا انداخته
 گریخت بعد از آن با ابرا و بوزباشیان و قورچیان
 و سایر مردم جاتی گردیم بعضی گفتند که حضرت
 خواندگار بفرنگ رفته بالکای او میباید رفت
 فیل پاشا که فرار نموده بد با بکر خواهد رفت
 ما بسپواس رویم تا اکثر مردم آن محل بجهت
 نهب و غارت بر سر ما جمع شود تا آن محال را

بود لشکر باولام داده فرستادند بعد از آنکه سه
 منزل بجانب فرنک رفته بود هابیل بیکرا رخصت
 داده روانه اینجانب کردند و نوشته بودند که شرف را
 گرفته بفرستید امرا کفّز که اگر حضرت خواندگار را بطنی
 و تنفقتی بامای بود اولامه را در آن طرف الکاء داده
 در برابر ما به بینلیس نصیر ستاندند زیرا که از تربیت کردن
 نوکر ما در برابر ما داشتن بوی دشمنی می آید صلاح
 در آن دیدند که ایچی دیگر فرستاده تحقیق نمایند که
 آیا حضرت خواندگار در مقام لطف کفست یا نه حسینان
 و منتشا سلطان و عبد الله خان ایل الدی را که اول وکیل
 دوروک سلطان بود و آورده ده اسمعیل میرزا شده بود
 فرستاده نوشتند که اولامه از پیش ما گریخته نزد شما
 رفت و شرف بیک از نزد شما گریخته نزد ما آمد شما
 اولامه را بفرستید ما نیز شرف بیک را بفرستیم چرا که
 جهت شرف بیک و اولامه میان پادشاهان اسلام نزاع
 شود ایشان قبول نکردند و در جواب نوشتند که

میکفتند که با ابراهیم پاشا بغایت مصاحب شده چنانچه
ابراهم پاشا با او درد دل میگفته که از سلطان مصطفی
بغایت ترسانم اولامه گفته که دیار شرف خالیست و اکثر
امراء قزلباش بامی متفقند اند اگر پاشا به آنجانب توجه
نماید من متعهد میشوم که آن ملکا مستتر کنم پاشا
در ملک آذربایجان و عراق و خراسان و فارس پادشاهی

کند و هر سال جهت خواندگار پیشکش فرستد حالا
بیتلیس را بمن د مید که من پیشتر بروم بامردی که بامی
متفقند سخن کنم شما از عقب بیایید چون حضرت
خواندگار از سخن ابراهیم پاشا تجاوز نمیکرد و اگر یک
سخن آورد میشد البته دیگری درجه قبول مییافت

بصلاح ابراهیم پاشا و بسخی اولامه بازی خورده بیتلیس
را با داده لشکر همراه او کردند بر سر شرف بیک فرستادند
شرف بیک فرار نموده پیش ما آمد با وجود آنکه همایل
بیک مهماندار ایلچی مادر خدمت حضرت خواندگار

شد در تاریخی که ما متوجه خراسان شدیم مقرر شد که
اولامه سیصدکس از مردم خود به یساق فرستد خود در
آذر بایجان باشد در محلی که ما باصفهان آمدیم و سام میرزا
و حسینخان در سبزوار بودند اولامه بتبریز آمده اراده
گرفتن داروغه نمود و اسبهای خاصه شریفه که در تبریز
بود تصرف کرد و کنیزکان خاصه که جهت طلادوزی
بطلادوزان سپرده بودند ستانیده ببلالزمان خود داد
و خیمه منقش خاصه شریفه را بر سر خود زد و
اموال اردو را که در تبریز بود حوٹ کرد چون از او
این احوال سرزد و خبر آمدن او بنزدیک اردو رسیده ایلغار
نمودیم که او را بدست آوریم او فرار نموده بجانب
وان رفت بعضی امارا در عقب او رفتند باو نرسیده
باز گشتند و او از وان نیز فرار نموده بروم رخت او
مردی مزور و مفتی بود و بغیر از انبیا و ائمه معصومین
صلوات الله علیهم اجمعین همه کسرا بازی میداد

ایشان وحشت می اندازد که ایلمپیان خود را فراموش
 میکنند چه جای سخنان ما و من از تاریخی که حضرت خاقانی
 بدار بقا رحلت فرموده و سریر سلطنت را بمن گذاشته
 تا غایت که مدت سی و نه سال است همیشه خواهم بود
 که یک کس از مردم حضرت خواندگار بیاید که من این حکایات
 را با او بگویم الحمد لله که مثل شما دو مرد معتبر باموازی
 دو بیست نفر از غلامان حضرت خواندگار و سیه کس از
 مردم شما حاضر شده اید که این حکایات را می شنوید و
 بحضرت خواندگار خواهید گفت و اگر شما نگوئید یکی
 از مردم البته خواهند گفت و اگر بحضرت خواندگار نتوانید
 گفت پاشایان و اقوام خود بگوئید که شاید بحضرت
 خواندگار برسد چرا که اگر این حکایات را تحریر کنند یک
 کتاب سخی می شود و حکایات مذکوره مرتب میگردد
 بر پنج فصل ۷ فصل اول حکایات اولامه است او در
 زمان حضرت خاقانی یساول زبونی بود بعد از آن اینشیک آقاسی
 شده آخر برتبه امارت رسیده و امیرالامرائی آذربایجان

آیه کریمه بآنکه در تبلیغ احکام شرعیه بکافه انام
 از خواص و عوام یکی از سه طریق را نرعی دارد اول
 آنکه بمقدمات یقینی و براهین قطعیه تحقیق مرام
 نماید دوم آنکه بمواعظه مرضیه و مقدمات ظنیّه
 حقیرا واضح گرداند سوم آنکه بمقدمات مشهوره و
 مسلمّه اثبات مدعی مدعی فرماید ازینجهه حضرت
 نواب کامیاب همایون اشرف اعلی خلد الله ملکه
 ابداً متابعت جد بزرگوار خود فرموده باجماعت رسولان
 و ایلچیان حضرت خواندکار که در تاریخ سنه تسع
 و ستین و تسعمایه بطلب سلطان بایزید ولد خواندکار
 و اولاده او که ملتجی به حضرت نواب کامیاب شده
 بودند آمده بودند بطرق ثلاثه مذکوره مکالمه فرمودند
 و بایس سخنان دلپذیر و کلمات هدایت تاثیر متکلم
 شده گفتند که چند مرتبه شده که ایلچی بحضرت خواندکار
 میفرستیم و بعضی سخنان پیغام میکنم فاما چندان
 عظمت و صولت حضرت خواندکار در دلهاى

مکالمه فواب جنت مکانی شاه طهماسب

بالیجیان روم

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد از سپاس بقیاس حضرت پادشاه علی الاطلاق
و مالک الملک باستحقاق و درود خسته و درود بر سید المرسلین
و خاتم النبیین و رسول رب العالمین و بر ائمه معصومین
و عزت طیین و طاهرین خصوصاً حضرت امیر المؤمنین و
يعسوب الدین و قائد العزّ المحجلین صلوات الله و سلامه
عليه و عليهم اجمعین باز نموده میشود که حضرت خواوند
عزّ شانه و جد برهانه در کتاب کریم و قران عظیم میفرماید
ادع الی سبیل ربک بالحکمة و الموعظة الحسنة و جادلهم

بالتی بهی احسن یعنی بخوان ای محمد مردم را بسوی
راه عبادت و معرفت پروردگار خود بطریق حق و
یقین و بطریق پند و نصیحت مستحسن و مجادله کن

با ایشان بطریق که نیکوترین طرف مجادله است مخفی
نماید که حق سبحانه و تعالی امر فرموده و مأمور
گردانیده پیغمبر خود را علی الله علیه و سلم در این

زیر نظر

رواز یکناده

فرهنگستان علوم جمهوری گرجستان شوروی
کمیون نشر منابع و ماحذ در باره گرجستان

مکالمه نواب جنت مکانی شاه طهماسب با ایلچیان روم

متن فارسی و ترجمه‌ی گرجی با مقدمه و حواشی بوسیله‌ی
کرلو تاباتادزه

بنگاه نشریات فرهنگستان علوم جمهوری گرجستان شوروی.